

XII. ÖRGÜT KURAMI SEMPOZYUMU*

DERLEYEN

TÜLAY İLHAN NAS

DÜZENLEYEN KURUM

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

İŞLETME BÖLÜMÜ

22-23 OCAK 2021

TRABZON

* Burada sunulan bildiriler gelişme aşamasında olduğu için alıntı yapılmadan önce yazarlarından izin alınması rica olunur.

BİLDİRİLER

Kurumların Sürdürülmesinde Dini Söylemin Meşrulaştırıcı Rolü: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Mülazemet (Atama-Yükseltme) Sistemi Bağlamında Tarihsel Bir Örnek Olay Çalışması Ebru Caymaz, Erkan Erdemir ve Binali Doğan	1
Siyasa Farklılığının Devletin Kurumsal Girişimci Rolüne ve Kurumsal Alanlardaki Davranışlarına Etkisi Fatih Mehmet Bulut ve Yücel Sayılar	13
Asil – Vekil İlişkisi Bağlamında Para Sevgisinin Rolünün İncelenmesi Fevziye Gurtaş ve Ayşegül Düzgün	22
Sahafılık Alanında Kurumsal Mantıkların Dönüşümü ve Sahafılık Kimliğine Yansımaları Erol Keskin, İlke Oruç ve Erkan Erdemir	30
Avangard Bir Mabet Olarak Çamlıca Camisi’nin Aktör Ağ Teorisi Bağlamında Çerçevelemesi Pınar Memiş Sağır ve Adem Sağır	39
The Refinement And Contingent Value Of Corporate Political Ties From A Macro Institutional Perspective: The Political Empowerment Of The Ruling Party As A Contingency Nazlı Berberoğlu Yılmaz ve Şükrü Özen	53

KURUMLARIN SÜRDÜRÜLMESİNDE DİNİ SÖYLEMİN MEŞRULAŞTIRICI ROLÜ: OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATI MÜLAZEMET (ATAMA-YÜKSELTME) SİSTEMİ BAĞLAMINDA TARİHSEL BİR ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI

Ebru CAYMAZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
ebru.caymaz@comu.edu.tr

Erkan ERDEMİR
Maltepe Üniversitesi
erkanerdemir@maltepe.edu.tr

Binali DOĞAN
Marmara Üniversitesi
binalidogan@marmara.edu.tr

Özet

Kurumsal girişimcilik ve kurumsal iş yazını, eyleyenlik kavramını elinde yeterli kaynağa ve bu kaynakları kullanmak için yeterli motivasyon ve beceriye sahip aktörler üzerinden açıklamaya eğilimlidir. Bu noktada eyleyen kapasiteleri, kurumları dönüştürme veya dönüştürme gücü bulunan aktörlerle sınırlandırılmaktadır. Amaçlı eylemlerin sonuçlarına yönelen çalışmalar büyük ölçüde oluşum, değişim ve yok oluş temaları üzerinde yoğunlaşırken sürdürülme olgusu göz ardı edilmiştir. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, “kurumsal girişimciler kurumları sürdürmede dini söylemden meşrulaştırıcı bir araç olarak nasıl yararlanırlar” şeklinde ifade edilebilir. Çalışma kapsamında Osmanlı İlmîye Teşkilatı’nın liyakata dayalı müderris atama – yükseltme sistemi olan Mülazemet Sistemi tarihsel bir örnek olay olarak incelenmiştir. Söz konusu kurumda görev yapan kurumsal girişimcilerin, mevcut atama yükseltme sistemine aykırı olarak gerçekleştirdikleri iltimaslı müderris tayinlerinin sürdürülmesi sürecinde “yeni rutinler yaratma”, “yerleştirme ve rutinleştirme” ve “yargılar üretme” başlıklarına örnek teşkil edebilecek kurumsal işlere başvurdukları belirlenmiştir. Ayrıca bu süreçte dini söylemin, kurumsal işleri meşrulaştırıcı bir araç olarak nasıl kullanıldığı tarihi bağlam içerisinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Girişimcilik, Kurumsal İş, Kurumların Sürdürülmesi, Osmanlı Mülâzemet Sistemi.

Giriş

Örgüt araştırmalarında ilk olarak kurumları ve kurumsallaşmayı merkeze alan eski kurumsal kuram ortaya çıkmış, daha sonra yerini kurumların aktör davranışlarını nasıl şekillendirdiğini gözlemleyen yeni kurumsal kurama (YKK) bırakmıştır. Zaman içerisinde aktörlerin kurumlar karşısında sınırlı da olsa hareket alanlarının bulunduğu yönündeki tartışmaların devamında kurumsal girişimcilik ve kurumsal iş yazını ortaya çıkmıştır. Kurumsal girişimcilik ve kurumsal iş yazını ile birlikte daha önce aktörlerin kurumlar karşısındaki tepkilerini inceleyen YKK, aktörlerin kurumların ortaya çıkması, sürdürülmesi ve değiştirilmesindeki rollerini de incelemeye başlamıştır.

Kurumsal kuramda yaşanan söz konusu gelişmelerin ışığında bu çalışma kapsamında Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar faaliyet gösteren İlmîye Teşkilatı’nın Mülazemet (Atama-Yükseltme) Sistemi, tarihsel bir örnek olay olarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti’nde yargı ve eğitim öğretimin (kaza ve tedris) esasını oluşturan katı şeriat hükümlerinin yanı sıra padişahlar tarafından kanunnamelerle ortaya konan işleyiş usulleri ve fetvalarla desteklenen Mülazemet Sistemi’nin neden olduğu zorlayıcı kurumsal baskılara rağmen, İlmîye Teşkilatı’nda bu hükümlere ters düşen iltimaslı tayinlerin, ilerleyen dönemlerde isim değiştirilerek varlığını devam ettirebilmesi oldukça dikkat çekici bir husustur. Çalışma kapsamında da söz konusu kurumsal aktörlerin iltimaslı tayin kurumunun devamlılığını sağlayabilmek amacıyla hangi kurumsal işlere başvurdukları incelenmiştir. Çalışmanın en önemli bulgusu, aktörlerin, kurumun sürekliliğini sağlamak üzere farklı dönemlerde çeşitli söylemler geliştirmeleri ve bu söylemlerin meşruiyet kaynağı olarak daima dinin temel

alınmasıdır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde kurumsal iş ve kurumları sürdürme yazınına dair güncel argümanlar kısaca aktarıldıktan sonra yöntem kısmında araştırma yöntemi ve bulgulara değinilecek, sonuç kısmında ise bulguların yorumlanmasına yer verilecektir.

Kurumsal İş Yazını

Kurumsal kurama yönelik öncü çalışmalarında Meyer ve Rowan (1977), örgütlerin ekonomik performans için teknik standartları yakalamaya çalışırken aynı zamanda kurumsal çevrelerinden gelen yoğun sosyal baskılara da maruz kaldıklarını ileri sürmüştür. Maruz kalınan baskılar nedeniyle ortaya çıkan istikrar ve örgütlerin eşbiçimliliği konusu makro bir bakış açısıyla birçok kez çalışılmıştır (DiMaggio ve Powell, 1983). Bu noktada YKK'nın makro örgüt kuramları açısından en önemli katkısının istikrarı açıklaması olduğu söylenebilir. Bununla birlikte sonraki dönem çalışmalarında ise örgüt ve bireylerin sadece kurumlara uyum sağlayan pasif aktörler olarak kabul edildiği (Battilana ve D'Aunno, 2009, s.36) ve bu haliyle bireyin rolünün tamamen göz ardı edildiğine dair eleştiriler ortaya atılmıştır (Hallet ve Ventresca, 2006; Aldrich, 2010). DiMaggio (1988, s.12) da bu eksikliğin farkına vararak kuramı eleştirmiş ve kuramın, sadece kurumsallaşmış örgüt biçimleriyle uygulamaların yeniden üretimi ve yayılmasından ibaret kaldığını vurgulamıştır. DiMaggio çalışmasında (1988, ss.12-14) “çıkar ve eyleyenlik” olgularının, kuramda daha merkezi bir konumda yerleştirilmesi gerektiğini; yeni kurumların yaratımı sürecinde çıkarlarını elde etmeye yönelik fırsatları kollayan ve yeterli kaynağa sahip donanımlı aktörlerin “kurumsal girişimci”¹ olarak farklılaşacağına dair görüş bildirmiştir.

İlk olarak Lawrence ve Suddaby (2006: 215) tarafından “bireylerin ve örgütlerin kurumları yaratmak, sürdürmek ve sona erdirmek amacıyla yöneldikleri amaçlı eylemler” olarak ifade edilen kurumsal iş kavramının kurumsal analizde yeni bir olguyu ortaya koymaktan ziyade kurumsal girişimcilik (institutional entrepreneurship) (DiMaggio, 1988) ve kurumların çözülmesi (deinstitutionalization) (Oliver, 1992) kavramlarına yönelik yazını şemsiye bir kavram altında inceleyen bir çaba olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (Lawrence ve Suddaby, 2006). Lawrence ve Suddaby'nin (2006) *Administrative Science Quarterly*, *Academy of Management Journal* ve *Organization Studies* isimli kurumsal çalışmaların yer aldığı dergilerde 1990 ve 2006 yılları arasında yayımlanan çalışmalardan yola çıkarak yaptıkları tanıma göre kurumsal iş; birey ve örgütlerin, kurumları yaratmak, sürdürme ve sona erdirmek amacıyla kasıtlı olarak gerçekleştirdikleri eylemlerdir. Araştırmacılar bu kavramı tanımlarken, özellikle “iş” sözcüğünün sözlük karşılığını vererek, kurum kavramından ziyade iş kavramına vurgu yapmışlardır. Bu çalışma, kurumların çıkış noktası olarak ele alınıp, aktör ve kurumların etkileşiminin nasıl olduğunu ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir (Lawrence vd., 2009, s. 6). YKK'nın öncül çalışmaları yaptıkları alan ve örgüt düzeyindeki incelemelerde kurumsal baskılar karşısında bireyleri pasif bir konuma indirgemişken (Aldrich, 2010), kurumsal iş yazınıyla birlikte bireyin aktif, eyleyen aktör olarak kabul edilmeye başlanması önemli bir yeniliktir. Bu görüşe ek olarak, kurumsal iş yazınıyla birlikte hem örgütler kurumsal işlerin başarımında çaba gösteren dinamik yapılar olarak kabul edilmekte hem de örgüt altı düzeye yönelik yapılan irdelemelerde bireyin rolünü vurgulanarak, daha fazla görev yüklendiğine dair gönderme yapılmaktadır.

Lawrence ve Suddaby'nin (2006, s.215) yer verdiği bir başka önemli husus ise YKK'nın geleneksel kabulleri arasında yer alan kurumların yaratılması, sona erdirilmesi ve kurumsal değişime yönelik savların yanı sıra kurumların sürdürülmesine yapılan vurgudur. Yazarlara göre diğerlerinden daha az çalışılan kurumları sürdürme konusu olağan bir aktör faaliyeti olarak kabul edilerek şimdiye dikkat çekmemiş olabilir çünkü kurumları sürdürme konusu, ancak bireysel aktörlerin faaliyetleri üzerinden mümkün görünmektedir (Meyer vd., 1994, s.10). Ancak kurumların sona ermesi ve yeniden yaratılmasının barındırdığı güçlüklerin yanı sıra mevcut kurumları sürdürme de oldukça zor eylemler ve kurumsal savaşları (Özen ve Özen, 2009) gerektirebilir.

¹ Battilana vd. (2009: 37) DiMaggio'nun bu kavramı Eisenstadt'tan ödünç aldığını ileri sürer.

Kurumsal iş bağlamında gerçekleştirilen “kasıtlı” eylemler ve Lawrence ve Suddaby ile DiMaggio’nun (1988) kurumsal girişimcileri tanımlarken kullandıkları “çıkar” sözcüğünün, kurumsal baskılara karşı bireye aktif eyleyen olarak yeni bir kimlik yüklediği belirtilmektedir. Kurumsal iş kavramının ortaya atılmasından üç yıl sonra Lawrence, Suddaby ve Leca’nın (2009) editörlüğünü yaptığı kavramsal ve görgül çalışmaları derleyen “Kurumsal İş: Örgütlerin Kurumsal Analizinde Aktörler ve Eyleyenlik” başlıklı bir çalışmanın yayımlandığı görülmektedir. Editörler, kurumsal analiz alanında kurumsal iş kavramının yüklediği role dikkat çekerek özellikle 1970’lerden 1990’ların başlarına dek kurumsal kuram çalışmalarına hâkim olan kurumların eylemleri nasıl şekillendirdiğine odaklanan geleneksel perspektifin aksine kurumsal iş yazınının yeni bir bakış açısıyla eylemlerin kurumlar üzerindeki etkilerine yoğunlaştığını belirtirler.

Hwang ve Colyvas (2011)’a göre hangi tür kurumsal işlerin hangi tür aktörler tarafından yaratılacağı kurumsal bağlamlar tarafından belirlenmekte ve bu yolla kurumsal düzenlemelerin gücüne işaret edilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında aktörler, kurumsal güçlerin bir ürünü veya yaratımı değil; kurumları yaratan, sürdürülmesini sağlayan ve kurumları ortadan kaldıran aktif eyleyenlerdir. Hwang ve Colyvas’ın (2011) bu savı, Meyer vd. nin (1994, s.9) topluma ait kurumsal yapının aktörleri yaratarak onları meşrulaştırdığı varsayımının da ötesine geçerek, Lawrence vd.’ne (2011, s.54) ait kurumsal baskılara direnen ve karşı gelen bireyler varsayımı ile tutarlılık göstermektedir. 2013 yılında Lawrence, Leca ve Zilber’in editörlüğünde yayımlanan “Organization Studies” dergisinin “Kurumsal İş Özel Sayısı”nın giriş yazısında kurumsal işin kavramsallaştırılmasına yönelik mevcut çalışmalar, yeni yönelimler ve gözden kaçırılan noktalar incelenirken özellikle sosyal kuramda son on yılda egemen hale gelen “iş (work)” kavramını bir inceleme nesnesi olarak yeniden ortaya çıkaran değişime (Barley ve Kunda, 2001; Phillips ve Lawrence, 2012) işaret edilmektedir. Özellikle bilişim teknolojileri alanında meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni kültürel durumlar, sosyal kuramın oluşumuna büyük katkı sağlasa da bilhassa bireysel kimlikler ve sosyal yapıların ortaya çıkışında “inşacıl kurmacı” (Berger ve Luckman, 1967) ve düşünümsel (reflexive) (Bourdieu, 1977; Emirbayer, 1997; Emirbayer ve Johnson, 2008; Emirbayer ve Mische, 1998) bir kuramsal perspektife vurgu yapar.

Kurumları Sürdürme

İşletme literatüründe kurumları sürdürme (institutional maintenance) kavramı en temel ifade ile çeşitli biçimlerde temsil edilen mitlerin (Zilber, 2009), rasyonelliğin veya bilişsel çerçevelerin içselleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Townley, 2002). Bununla birlikte örgütlerde kimi zaman birbiriyle çatışır durumda bulunan kurumsal mantıkların varlığı nedeniyle içselleştirme süreci her zaman kolay olmayabilir. Birbiriyle çatışan kurumsal mantıkların birlikte nasıl var olabildikleri araştırmacıların da dikkatini çeken önemli bir husustur (Denis vd., 2007; Jagd, 2011). Huault ve Rainelli (2011) farklı dünya görüşlerinin bir arada bulunabilmelerinin “uzlaş” (compromise) ile mümkün olduğunu savunmuştur. Uzlaş sağlamanın farklı ilgi ve düşünce biçimlerinin huzur içerisinde var olabilmesine olanak sağladığı ifade edilmiştir (Nachi, 2004). Patriotta vd. (2011) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada aktörlerin ahlak duygusuyla desteklenen gerekçe ve uyumsuzlıklardan oluşan bir süreç olarak tanımlanmıştır. Maguire ve Hardy (2009) ise kurumların sürdürülmesini bazı aktörlerin mevcut durumu (status quo) korumak isterken diğer aktörlerin onlara karşı çıkma süreci olarak ifade eder. Kurumları devam ettirmek / sonlandırmak isteyen aktör ikilemine yönelik görüşe meydan okuyan güncel çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda sürdürme kavramı konuyla ilgili tüm paydaşları kapsayan bir süreç olarak ifade edilirken, kurumsal süreçler, diğerlerinden ayrı duran küçük bir grup aktörden ziyade kolektif bir çalışmanın ürünü olarak öne çıkmaktadır (Garud ve Karnoe, 2003; Reay ve Hinings, 2005; Battilana vd., 2009; Delacour ve Leca, 2011).

Son yıllarda kurumları sürdürme biçimlerini derlemeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Daha önce gerçekleştirilen çalışmaları kurumsal iş perspektifinden inceleyen Lawrence ve Suddaby (2006, s.36) kurumları sürdürme kapsamında kabul edilebilecek işleri iki ana grup ve altı başlık şeklinde sınıflandırmıştır. Birinci grupta yer alan işler, kurallar koyup fırsat

vererek kurumları güçlendiren işlerin yanı sıra denetleme ve yenilikler için cesaret kırmaya yönelik işleri kapsamaktadır. Böylelikle kural sistemine bağlanan aktörlerin, kurumları sürdürmeye devam edecekleri düşünülmektedir. İkinci grupta ise kahramanlaştırma / şeytanlaştırma, efsaneleştirme ile yerleştirme ve rutinleştirme yer alır. Dolayısıyla ikinci grupta var olan kural ve inanç sistemlerin yeniden üretilmesi yoluyla kurumları sürdürmeye yönelik çabalara odaklanılmaktadır.

Currie vd. (2012), Lawrence ve Suddaby'ın (2006) sınıflandırmasını daha da genişletse de kurumları sürdürmeye yönelik mevcut çalışmaların disiplin ve baskı odaklı işler olduğu ve bilhassa daha az rasyonellik barındıran mekanizmaların da incelemeye dahil edildiği çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmektedir (Siebert vd., 2017). Trank ve Washington (2009: 238), “örgütler bir yandan kendi meşruiyetlerini garanti altına almak isterlerken, diğer yandan da koruyucusu oldukları kurumsal düzenlemelerin meşruiyetlerini de sürdürmeye odaklanırlar” görüşüyle kurumları sürdürme endişesini vurgulamaktadır. Bir başka görüşe göre ise kurumları sürdürme, kurumsal düzenlemeleri sorgulamadan uygulamaya dönük niteliklerin devam etmesi veya bozulmasının önüne geçme amaçlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesini gerektirir. Bu bilgilerden hareketle kurumların sürdürülmesinin öncelikle kurallar sistemine bağlılık yoluyla ele alma; çabaları, mevcut normlar ve inanç sistemlerini yeniden üretmeye yönelik işleri kapsadığı söylenebilir (Lawrence ve Suddaby, 2006, s.30). Bir diğer ifade ile kurumları sürdürme, uyumu sağlayan sosyal mekanizmaların desteklenmesi, onarılması ve yeniden yaratılması sürecinde yapılan kurumsal işleri kapsar.

Kurumsalcı bakış meslekleri de kurumlar olarak kavramsallaştırmakta ve mesleki değerleri de kurumun normatif sütunlarının bir parçası olarak kabul etmektedir. Bir kurum olarak meslek; sahada, örgütte ve bireysel düzeyde çalışarak mesleğin yasal, normatif ve kültürel-bilişsel sütunlarını destekleyen bireysel veya kolektif aktörlerin bilinçli eylemleri ile sürdürülmektedir (Lawrence vd., 2006). Bu noktada bir meslekte uzmanlaşanların günlük işlerinde mesleki değerleri sürdürmek için kurumsal işleri kullanarak uzmanlaşmaya yönelik zorlukları aştıkları ifade edilmektedir. Bu bakış açısına paralel olarak, birer kurum olarak meslekleri ve diğer kurumları sürdürmek için kullanılan kurumsal işler kendi içinde sınıflandırılmıştır (Wright vd., 2017). Sahada görev yapan profesyoneller, herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında uzmanlıklarını teori haline getirdikleri *eğitim* ve uygulamaya koydukları *üyelik kuralları* ile sürdürmektedirler (Durand ve McGuire, 2005; Dunn ve Jones, 2010; Goodrick ve Reay, 2011). Örneğin, Quinn-Trank ve Washington'un (2009) eğitim alanında ünlü akreditasyon kurumu Association to Advance Collegiate Schools of Business (AACSB)'yi inceledikleri çalışmalarında AACSB'nin mevcut akreditasyon kriterlerini değiştirerek üyelik kurallarını yeniden düzenleme, üyelik kapsamını genişletme ve görev odaklı yeni bir sisteme geçiş süreciyle bir kurum olarak akreditasyonu devam ettirme çabasını net bir şekilde ortaya koymuştur. Kurumları sürdürmeye yönelik çalışmalarda aktörlerin *teorize etme*, *eğitme*, *yeni rutinler yaratma* (Currie vd. 2012), *yargılar üretme* (Anteby, 2010), *retorik taktikler* ve *sözlü anlatım kullanma* (Daudigeos, 2013; Kellogg, 2012; Zilber, 2009), *uluslararasılaşma stratejisi uygulama* (Bouty vd., 2013) yöntemleriyle temel mesleki bilgi ve statüyü devam ettirdikleri belirtilmektedir.

Anteby, 2010 yılında oldukça tartışmalı bir konu hakkında bir çalışma gerçekleştirmiştir. Tıbbi kurumlar için kadavra tedariği, dini hassasiyetler nedeniyle birçok ülkede olduğu gibi ABD'de de tartışmalı bir konudur. Farklı inanç sistemlerinde konuyla ilgili hassasiyetler ve bu hassasiyetlere dayalı yargılar bulunmaktadır. Anteby'nin çalışmasında (2010) tıbbi kurumların gerekçeler sunarak kadavra tedariğinin devam ettirilebilmesi için dini liderlerden bu tedariği meşru kılacak “yargılar üretme” talepleri ve bu yolla tedariği devam ettirme süreçleri incelenmiştir.

“Retorik taktikler ve sözlü anlatım kullanma” literatürde son dönemlerde dikkat çeken konulardandır. Kurumların paylaşılan anlamlar üzerine kurulu olduğu (Phillips vd., 2004) varsayımı ile gerçekleştirilen kurumları sürdürmeye yönelik çalışmalarda paylaşılan anlamlar ve söylemlerin, spesifik bağlamlarda ve güç ilişkilerinde gömülü olan sözlü, yazılı,

edimsel ve uzamsal metinlerden oluştuğu ileri sürülmektedir (Hardy ve Phillips, 2004; Daudigeos, 2013). Daudigeos (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada insan kaynaklarında çalışan uzmanların hem örgüt içi hem de örgüt dışında çeşitli, esnek ve aynı zamanda beklenmedik ilişkiler kurarak söylemin gücüyle kendilerini etkili aktörler olarak yansıtmaları ve örgütteki konumlarını koruma çabaları ortaya konmaktadır.

Müteakip yıllarda yapılan çalışmalarla birlikte kurumları sürdürme kategorisine *bilişsel demirleme* (referans noktası alma – cognitive anchoring) (Palmer vd., 2014), *cazibe yaratma* (Siebert vd., 2017), *aslına uygunluğunu kanıtlama* (authentication) (Colombero ve Boxenbraum, 2019); *sunu kamuoyu oluşturma* (astroturfing) (Leitzinger, 2014), *öncü gruplar oluşturma* (Walker, 2009), *brikolaj* (Colombero, 2014) ve *taviz verme* (Nachi, 2004) başlıkları da eklenmiştir. Diğer yandan profesyonel olmayan alanlara yönelik yapılan çalışmalarda ise sürdürmeye yönelik işler *sosyal ritüeller sergileme* (Kulkarni, 2018; Dacin vd., 2010), *ortamı yumuşatma* ve *hatalı uygulamaları düzeltme* (Lok ve De Rond, 2013) şeklinde ifade edilmiştir.

Kulkarni tarafından 2010’da gerçekleştirilen bir çalışmada ilk olarak 16. yüzyılda İngiltere’de gerçekleştirilen ve İngilizlerin desteği ile 1959’da Hindistan’da da sergilenmeye başlanan “Beating Retreat” isimli günlük ritüelin, “milliyetçiliğin görkemli tiyatrosu” haline gelerek Hindistan ve Pakistan müşterek birliklerinde farklı kimlik ve inançların devam ettirilmesine (Menon, 2013: 23) katkı sağladığı belirtilmektedir. Dacin vd. tarafından 2010’da gerçekleştirilen çalışmada ise İngiliz sınıf sisteminin Cambridge Üniversitesi yemek salonundaki yemek ritüeli vasıtasıyla nasıl devam ettirildiği ortaya konmuştur.

Yöntem

İncelendiği dönem itibarı ile tarihsel bir boyutu olan çalışmamız, örnek bir kurum olarak seçilen iltimaslı tayinlerin meşruiyet ve sürdürülme sürecini inceleyen tarihsel bir çalışma olarak kurgulanmıştır. Çalışma kapsamında tarihsel incelemeye konu olan Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı iki nedenle seçilmiştir. Öncelikle, 600 yıllık oldukça uzun bir süre zarfında faaliyet gösteren İlmiye Teşkilatı’na yönelik farklı disiplinlerden çok sayıda araştırma (örn. Mecdî Efendi; Uzunçarşılı, 2014; İnalçık, 2009; İpşirli, 2000) bulunmakla birlikte teşkilat bünyesindeki kurumların ortaya çıkışı, sürdürülme ve sona erme süreci daha önce hiç çalışılmamış bir konudur ve özgün sonuçlar sunma potansiyeli bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nde yer alan kurumlar arasında İlmiye Teşkilatı’nın seçilmesinin ikinci nedeni ise sistematik bir şekilde atama – yükseltmelerin kayıtlarının tutulduğu mülazım defterlerinin araştırmacılar için doğrudan birincil kaynaklardan veriler sunmasıdır.

Veri toplamak amacıyla Osmanlı Devleti Mülazemet (Atama – Yükseltme) Sistemine yönelik arşiv araştırması yapılmıştır. Çalışma kapsamında Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı ile ilgili yürürlüğüne konan kanunname, hatt-ı humayun, ferman, fetva ve ulema biyografileri gibi birincil kaynaklara ek olarak bu dokümanları konu eden ikincil kaynaklar da taranmıştır. Mülazemet Sistemi’ne yönelik Osmanlıca dilindeki arşiv kayıtlarının hepsi Türk Tarih Kurumu (TTK), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) gibi araştırma kuruluşlarının yanı sıra İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Halil İnalçık gibi Osmanlı çalışmaları konusunda alanın önde gelen araştırmacıları tarafından bizzat Türkçe’ye çevrilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilirken betimleyici ve kısmen yorumlayıcı anlatım yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında izlenen veri toplamaya yönelik adımlar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

1. Doküman inceleme yöntemi kullanılarak Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı’nda Mülazemet (Atama-Yükseltme) Sistemine yönelik Osmanlıca, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanan kitap, tez, makale, araştırma raporu, biyografik kayıtlar vb. dokümanlar taranmıştır. Padişahların emri ile tutulmaya başlanan ve medreselerde görev yapan tüm müderrislerin atama-yükseltme kayıtlarını içeren mülazım defterleri çalışma kapsamında incelenen en önemli tarihi kaynaklardır.
2. İltimaslı tayinlerin sürdürülme süreci incelendiği için mülazım defterlerinde yasal eğitim ve / veya atama bekleme süresini doldurmadan atanan müderris kayıtlarına bakılmıştır. İncelenen mülazım defterleri II. Bayezid döneminden başlamaktadır.

Arşiv kayıtlarındaki mülazım defterlerinin en eskileri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan D. 9555, D. 5605.1, ve D. 5605.2 numaralı defterlerdir. II. Bayezid döneminin başlarına ait kayıtlarla başlaması ve Mülazemet Sistemi'nin XV. yüzyılın sonlarında II. Bayezid döneminde şekillendiğine dair ayrıntılı bilgiler vermesi nedeniyle (Alan ve Atçıl, 2018, s. 16) bu dönem ve müteakip dönemlerde tutulan resmi mülazım defterleri araştırmaya dahil edilmiştir.

3. Araştırma kapsamında incelenen tarihi kayıtlar arasında İlmiye Teşkilatı'na yönelik düzenlemeler içeren padişah kanunname ve fermanları ile şeyhülislam fetvaları diğer önemli kaynaklardır. Padişahlar tarafından kaleme alınan tüm yasal dokümanlar, İlmiye Teşkilatı ve medreselere ilk kez düzen getiren bir yasal çerçeve sunması nedeniyle Fatih Sultan Mehmet döneminden başlanarak kronolojik bir sıra ile incelenmiştir.
4. Analize dahil edilen kaynaklar arasında nüfus defterleri ve biyografik kaynaklar da bulunmaktadır. Osman Gazi döneminden başlayarak İlmiye Teşkilatı'nda görev yapan yüksek dereceli ulemaya dair detaylı bilgiler veren Taşköprüzade Ahmed Efendi'nin Eş-Şakâiku'n-Nu'maniye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye isimli eseri en önemli biyografik kaynaktır. Aşık Çelebi tarafından 42 ulemanın biyografisi eklenerek Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra hazırlanan ulema biyografileri de Şakâik'in zeyli olarak kaleme alınmıştır (Özcan, 1989). Bu kaynaklarda yer alan kayıtlar, İlmiye Teşkilatı'nda bir kurum olarak payeli tayinlerin ortaya çıkış sürecini net bir biçimde gözler önüne serdiği için seçilmiştir.

Verilerin analizi ve yorumlanması aşamasında ise Runciman (1983) tarafından ortaya konan ve Wadhwani ve Decker (2017) tarafından geliştirilen "bağlamlaştırma yoluyla açıklama" (explanation through contextualization) ve "kaynakları yeniden yapılandırma yoluyla raporlama" (reportage through reconstruction from source) yöntemleri kullanılmıştır. Bağlamlaştırma, dönemselleştirme ve anlatı oluşturma pratiklerine dayalı bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Dönemselleştirmeden kasıt, olayların veya eylemlerin tutarlı dönemler veya çağlar halinde organize edildiği süreçtir (Rowlinson vd., 2014). Öncelikle bağlamlaştırma yöntemi kullanılarak İlmiye Teşkilatı'nın tarihi incelenmiş; Mülazemet Sistemi'nin temelini oluşturan ehliyet ve istihkaka dayalı müderris tayinleri, padişahların gerçekleştirdiği iltimaslı atamalara direnç ve iltimaslı tayinlerin padişahlar dışındaki aktörler tarafından gerçekleştirildiği dönemler belirlenmiştir. Daha sonra sosyal eylemin gerçeklerini (facts of social action), kanıtlardan birebir şekilde aktarma/raporlamaya dayalı olması (Decker, 2013; Wadhwani ve Decker, 2017) ve objektiflik sunması nedeniyle raporlama yöntemi kullanılarak, iltimaslı tayinleri sürdürmede başvurulmuş kurumsal işler tespit edilmiştir.

Bulgular

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese 1330 yılında Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulmuştur. Medreseye atanan ilk müderris ise Şerefüddin Davud-i Kayseri'dir (Uzunçarşılı, 2014). Kuruluş döneminden II. Bayezid'e kadar uzanan süreçte ehliyet ve istihkaka dayalı bir müderris atama sisteminin geliştirilmesine özen gösterildiği gözlemlenmiştir.

Medrese atama – yükseltme sistemindeki ilk ilmi imtiyaz, Yıldırım Bayezid ve I. Mehmed dönemlerinde Molla Fenâri Şemseddin Muhammed b. Hamza'nın (1431) ailesine verilmiştir. Bu imtiyaza göre Molla Fenâri ailesinden bir birey, müderrisliğe başladığı zaman doğrudan 40 akçeli yüksek bir medresede göreve başlama ayrıcalığına sahiptir (Özcan, 1989). Bu aile, en yüksek ilmi birikime sahip olduklarına inanılması hasebiyle, Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar doğrudan yüksek kademeli medreselerde işe başlama imtiyazına sahip olan tek ulema ailesidir (Çoruh, 1972; Taşköprüzade).

Şekil 1. İlmiye Teşkilatı'nda Mülazemet (Atama – Yükseltme) Sistemi'nin Geçirdiği Evreler

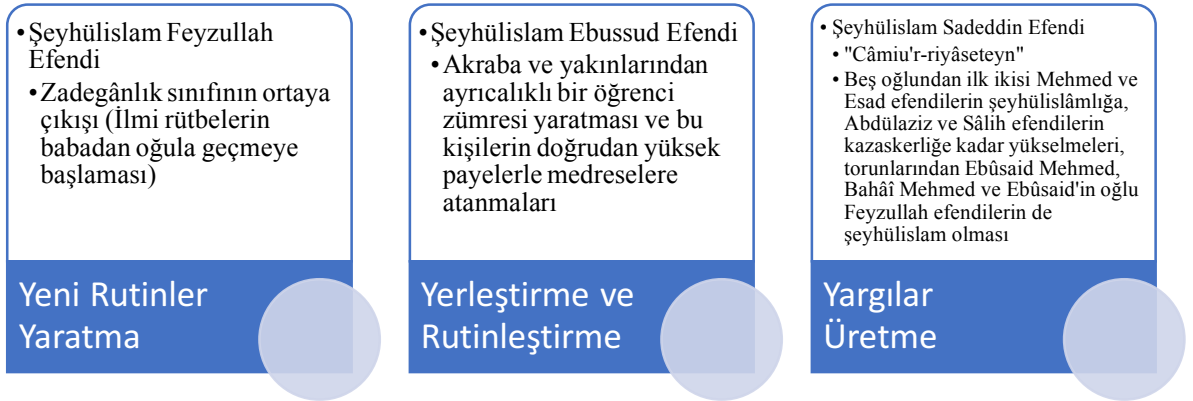
Yukarıda yer verilen Görsel 1'de görülebileceği üzere II. Bayezid'e kadar olan süreçte padişahlar tarafından yapılan tayinlere herhangi bir karşı çıkma söz konusu değildir. Kuruluş döneminde padişahların daimi olarak Osmanlı sınırları içerisinde ikamet eden bir ulema sınıfı yaratmak amacıyla sadece belirli bir zümre ile sınırlı kalması arzusuyla gerçekleştirdikleri imtiyazlı tayinlere dönemin yüksek uleması tarafından ilk defa II. Bayezid döneminde karşı çıkıldığı görülmektedir. II. Bayezid, Zamirî mahlaslı Hamza Nureddin'i yüksek bir medreseye müderris olarak tayin etmek istemiş; dönemin kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Zamirî'nin ilmi açıdan bu tayin için yetersiz olduğunu belirterek itiraz etse de II. Bayezid: “Fünûn-ı âliyeden okutmaya kadir değilse kâfiyenin (nahivden) şerhlerinden muvassıt nam kitaptan ders vermeye kadirdir²” diyerek Zamirî'yi tayin ettirmiştir (Mecdi'den aktaran Özcan, 1989).

Kuruluş döneminde çeşitli padişahlar tarafından bazı ailelere tanınan ayrıcalıkları kaldırarak, iltimaslı bir şekilde ilmiye mesleğine girişleri engellemek ve liyakata dayalı bir müderris atama – yükseltme sistemi oluşturmak amacıyla 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir ferman yazılmıştır. Diğer yandan Kanuni dönemiyle birlikte hem özlük hakları hem de makam itibarı ile en yüksek payeye ulaşan şeyhülislamlık kurumuna atanan din görevlileri, yürürlükte olan fermana rağmen, iltimaslı tayinlerin kapsamını genişletmek amacıyla birçok girişimde bulunmuştur. Kurumsal girişimci özellikleri taşıyan bu aktörlerin, ilk etapta “yeni rutinler yaratma” ve “yargılar üretme” başlıklarına örnek olarak verilebilecek kurumsal işleri gerçekleştirmeleri söz konusudur. Bu kapsamda gerçekleştirilen ilk önemli girişim Kanuni döneminde şeyhülislam olan Feyzullah Efendi'nin çabalarıyla zadegânlık sınıfının ortaya çıkışıdır. Bu sınıfın ortaya çıkışı ile birlikte Mülazemet Sistemi'ne aykırı bir şekilde ilmi rütbelere babadan oğula geçmeye başlamıştır. Bu uygulamanın temel dayanakları ise Fatih Kanunnamesi'nin 26. Maddesi'nde “Vezir-i azam oğulları...” şeklinde başlayan ifadelerle farklı bürokratik kademelere yer alan görevlilerin oğullarına verilen ayrıcalıklara ek olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın hocası Dalaylı Hayreddin b. Evhad tarafından hazırlanan Hocazadeler Kanunu (1543)'dur. Dönemin şeyhülislamı Feyzullah Efendi, en az beş sene olması gereken medrese öğrenim süresini kendi oğlu Mustafa Efendi'ye iki senede tamamlattırarak, sırasıyla Selanik kadılığı ve ardından Anadolu kazaskerliğine tayin ettirmiştir. Üçüncü oğlunu Bursa kadılığına, en küçük oğluna da henüz 10 yaşında iken Rumeli payesi ile Yenişehir kadılığına tayin ettirmiştir.

Yine Kanuni döneminde Ebussuud Efendi (1545-1574), henüz Rumeli kazaskeri iken (bürokratik olarak şeyhülislamdan daha aşağıda bir mevki) yetki sınırlarını aşarak şeyhülislamın fetvalarını şer'i açıdan incelemiş ve fetvaların “gayri şer'i” (şariat hükümlerine aykırı) olduğu iddiası ile şeyhülislam olarak görev yapan Çivizâde'nin görevden alınmasına neden olmuştur (Peçevî'den aktaran Uraz, 1968). Bu noktada bir araç olarak kullanılan dini söylemin, en yüksek konumda görev yapan ulemayı dahi yerinden

²Fünûn-ı Âliyeden (yüksek konularla ilgili derslerden) okutmağa kâdir (yeterli) değilse, *Kâfiye*'nin şerhlerinden Mutavassıt nâm kitaptan ders vermeğe yeterlidir, ondan okutsun' (bkz. Mecdi, s. 347). Oysa Sahn medreseleri, döneminin en yüksek medreseleridir ve burada ilke olarak ileri seviyede ilmi konular (*fünûn-ı 'âliye*) okutulmuştur. Kâfiye ise, *ulûm-ı cüz'îye* veya mukaddemât da denilen başlangıç seviyesindeki ilimlerden sayılan Arapça dilbilgisiyle ilgilidir. Zamirî'nin kitabın aslını değil, orta seviyedeki şerhlerinden birisini okutması yeterli görülmüştür.

edebilecek kadar büyük bir güce sahip olduğu ifade edilebilir. Daha sonra şeyhülislam olarak atanan ve şeyhülislamlık kurumunun en yüksek bürokratik payeyi elde etmesi için büyük gayret sarf eden Ebussud Efendi, iltimaslı tayinlerin sürdürülmesine yönelik en fazla çabayı gösteren kurumsal girişimci olarak öne çıkmaktadır. Yetiştirdiği öğrenciler arasında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde (1595 – 1603) yüksek kademelerde görev yapan önemli ilim insanları bulunmaktadır. Gerçekleştirdiği iltimaslı tayinlerle ayrıcalıklı bir öğrenci zümresi yaratması ve bu öğrencilerin diğerlerine kıyasla bu eğitimleri çok daha kısa sürelerde tamamlayarak yüksek kademelerde sıra beklemeden göreve başlamaları, “yerleştirme ve rutinleştirme” kapsamında değerlendirilebilir. Örneğin, oğlu Mustafa (1574) müderrislik kariyerine en yüksek noktadan başlayarak Sahn medreselerine atanmıştır. Yeğeni ve damadı olan Abdülkadir Şeyhî Efendi (1514 – 1594) Sahn-ı Seman, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrisliğe müteakiben Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde de bulunduktan sonra 1587 yılında Osmanlı Devleti’nin 19. şeyhülislamı olurken, diğer damadı Fudayl Efendi (1514-1583), kendisine verilen Eyüp payesinin akabinde yüksek medreselerde müderrislik görevlerinin ardından kadı olarak hizmete devam etmiş ve Mekke kadılığına kadar yükselmiştir.

Şekil 2. İltimaslı Tayinleri Sürdürmede Tespit Edilen Kurumsal İşler ve Öne Çıkan Örnekler³

Müteakip dönemlerde tarihsel sırasıyla II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murad, I. Mahmud, III. Selim ve II. Mahmud tarafından İlmiye Teşkilatı ve müderris atama sisteminin ıslahına yönelik çeşitli ferman ve kanunnameler hazırlanmış, iltimaslı tayinler yasaklanmıştır. Bununla birlikte bizzat padişahların kaleme aldırıldığı yasal dokümanlarda yasaklanması ve tespit edildiği durumlarda cezai yaptırımlar uygulanmasına rağmen Mülazemet Sistemi’nin temelini teşkil eden “ehliyet” ve “istihkak” yöntemleri terk edilerek himaye, iltimas veya imtiyaza sahip olanlara kıdem verilmesine müderris ıslahatınca “tafra” denmiş ve bu yöntem, daha sonra “paye” adını alarak iltimaslı tayinler sürdürülmeye devam ettirilmiştir. İlmiye Teşkilatı’nın yüksek kademelerinde görevli ve kurumsal girişimci özellikleri taşıyan aktörlerin, kurumları sürdürme bağlamında yer alan “yeni rutinler yaratma” (Currie vd., 2012), “yargılar üretme” (Anteby, 2010) ve “yerleştirme ve rutinleştirme” (Townley, 1997; Zilber, 2002) kapsamında değerlendirilebilecek kurumsal işleri gerçekleştirerek, iltimaslı tayin kurumunu sürdürdükleri tespit edilmiştir. 1647 yılında Sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa’nın (1647-1648) memuriyetleri para karşılığında satmaya başladığı kayıtlara geçmiştir (Uzunçarşılı, 2014). İlmi kadroların para karşılığı satılması “yeni rutinler yaratma” başlığı için önemli bir örnektir. III. Selim medrese eğitiminde niteliğin artması, payeli tayin uygulamasının sınırlandırılması ve memuriyetlerin

³Yargılar Üretme: Fâtih Sultan Mehmed’in Kânunnâme’sinde şeyhülislâm "reis-i ulemâ", hünkâr hocaları da "serdâr-ı ulemâ ve müsteşâr-ı umûr-ı dîn ü dünyâ" olarak nitelendirilip hoca efendilerin şeyhülislâm ile aynı el-kâbla anılmaları ve sadrazamların onları "riâyeten" üst makama almaları öngörüldüğünden (Fâtih’in Teşkilât Kanunnâmesi, s. 31-32) bir yandan padişahın güvenine sahip olma, öte yandan Kânunnâme ve geleneklerden dolayı bir üstünlüğü (câmiu'r-riyâseteyn) olduğunu ileri sürerek tayinleri gerçekleştirmiştir.

parayla satılmasının önlenmesi amacıyla önemli tedbirler almıştır. Sınavdan geçemeyen kişilerin ruûs ve mülazemet almalarını yasaklayarak, “zâdegân”, “mevâlîzâde”, “mehâdimzâde” gibi ayrıcalıklı sınıflara yönelik düzenlemeler yapmıştır. III. Selim’in beşik ulemalığı kurumunu kaldırması bu kapsamdaki en önemli ıslahatı olarak öne çıkmaktadır. Donanımsız kişilere “rica ve şefaattle” paye verilmesini engelleyerek, boşalan müderrisliklere donanımlı kişilerin atanmasını sağlamıştır.

“Yargılar üretme” (Anteby, 2010) bağlamında ise bizzat şeyhülislam tarafından şer’i hukuk kuralları esnetilerek ve/veya yeni yorumlar getirilerek, söz konusu tayinlerin devamlılığı sağlanmıştır. Meşruiyeti sağlama sürecinde dini söyleme sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Örneğin beşik ulemalığı (müderresin erkek çocuğunun doğumuyla müderrislik haklarını elde etmesi) “alimin oğlu alimdir” (İnalçık, 1958) söylemiyle savunulmuştur. Beşik ulemalığı kurumu III. Selim tarafından kesin olarak kaldırılmasına rağmen ilerleyen dönemlerde de bu uygulamaya yönelik örnekler rastlanmaktadır. Örneğin, 1830 yılına ait nüfus defteri kayıtlarına göre Bursa’da yaşayan müderrislerin çocukları da küçük yaşlarda müderris olarak kaydedilmiştir (Kaplanoğlu, 2013). “Ulemâ-i kiram” (büyük alimler) “hâce-i sultânî” (padişah hocası), “câmiu’r-riyâseteyn” (aynı anda hem padişah hocalığı hem de şeyhülislamlığı yürüten) vb. ünvanlar ile bürokrasinin seçkin birer temsilcileri olma hasebiyle gücü elde eden kurumsal girişimcilerin dini temelli “rica ve şefaattleri” söz konusu tayinlerin sürdürülmesini sağlamıştır. Rica ve şefaatten kasıt, “iftihar ul-“ulema-i muhakkikîn” (medrese ve ilim geleneğine tabi olan önde gelen alimler) ve “muhtar ul-fudala-i müdekkîn” (ilim ve meziyetçe seçkin) olarak, iltimaslı olarak tayin ettikleri kişilerin “varis-i ulum il-enbiyâ ve’l-mürselin” (Nebi ve Resullerin reisi olan Peygamberimizin varisidir) (Akyüz, 2012) şeklindeki dini temelli teminat söylemleridir.

Sonuç

Hasselbladh ve Kallinikos (2000), kurumsallaşma sürecini açıklamak ve anlaşılır kılmak için tarihsel ve kıyaslamalı bir biçimde söylemin analiz edilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Söylemden kasıt, gerçekliği tanımlamak amacıyla kullanılan bilişsel araçlar, prosedürler ve toplumsal ilişkilerle gerçekleştirilen ve zamanla kurum haline gelen ideallerdir. Dolayısıyla kurumsallaştırma ideallerin, söylemlerin ve toplumsal kontrol biçimlerinin tarihsel bir süreç içerisinde karşılıklı olarak etkileşimlerinin sonucudur.

Diğer yandan, YKK kapsamında ihmal edilen konularla ilgili önemli açılımlar sağlama potansiyeli nedeniyle kurumsal girişimci ve kurumsal iş kavramlarına yönelik çalışma sayısı her geçen gün artmaktadır. Kurumsal iş çalışmalarında pasif aktör yerine kurumları değiştirmeye veya sürdürmeye çalışan bireylerin de aktör olarak ortaya çıkışları söz konusudur. Bu çalışma kapsamında da kurumsal iş literatürünü temel alan bir bakış açısıyla İlmiye Teşkilatı bünyesinde kurumsal girişimci özellikleri taşıyan aktörlerin, her türlü yasal ve zorlayıcı baskıya rağmen payeli tayin uygulamasının sürdürülmesine yönelik çabaları tarihsel bir süreç içerisinde ele alınmıştır.

İltimaslı tayin uygulamasının, zorlayıcı kurumsal baskılara rağmen, üst kademedeki görev yapan kurumsal aktörler tarafından Sünni temelli dini söylemle destekledikleri “yeni rutinler yaratma”, “yargılar üretme” ve “yerleştirme ve rutinleştirme” kapsamında değerlendirilebilecek kurumsal işler vasıtasıyla uzun yıllar boyunca sürdürdükleri sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen süreç oldukça uzun olduğu için meşruiyeti sağlamak için kullanılan söylemler zamanla değişse de türetilen yeni söylemler; “Nebi ve Resullerin reisi olan Peygamberimizin ilmi açıdan varisidir” ve “alimin oğlu alimdir” şeklindeki görüşler bağlamında temellendirilmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, H. (2012). “Âlimler Peygamberlerin Varisleridir” hadisinin isnad açısından tenkid ve tahlili. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, Cilt: XI, Sayı: 22, ss. 159–190.
- Alan, E., Atçıl, A. (2018). *XVI. Yüzyıl Osmanlı ulema defterleri*. Türk-İslam Bilim Kültür Dizisi, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, Ankara.
- Aldrich, D. P. (2010). Fixing recovery, social capital in post-crisis resilience. *Journal of Homeland Security*, 6, 1–10.

- Anteby, M. (2010). Markets, morals, and practices of trade: Jurisdictional disputes in the us commerce in cadavers. *Administrative Science Quarterly*, 55: 606–638.
- Barley, S. R., Kunda, G. (2001). Bringing work back in. *Organization Science*, 12 (1), 76-95.
- Battilana, J., D’unno, T. (2009). Institutional work and the paradox of embedded agency. T.B. Lawrence, R. Suddaby ve B. Leca, (Ed.) içinde *Institutional work: Actors and agency in institutional studies of organizations*. Cambridge, UK: University Of Cambridge Press, 31-58.
- Battilana, J., Leca, B., Boxenbaum, E. (2009). How actors change institutions: towards a theory of institutional entrepreneurship. *The Academy Of Management Annals*, Cilt: 3, Sayı: 1, 65-107.
- Berger, P., Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. UK: Cambridge University Press.
- Bouty, I., Gomez, M., L., Drucker-Godard, C. (2013). Maintaining an institution: The institutional work of Michelin in haute cuisine around the world. ESSEC Working Paper No. 1302.
- Colombero, S. (2014). Bricolage as Institutional Maintenance Work: integrating new construction materials into heritage buildings. Giving visual and material form to ideas, identity and imagination: Architecture, urbanism and sustainable construction, May 2014, Vienna, Austria.
- Colombero, S., Boxenbaum, E. (2019). Authentication as institutional maintenance work. *Journal of Management Studies*, 56, s.2.
- Currie, G., Lockett, A., Finn, R., Martin, G., Waring, J. (2012). Institutional work to maintain professional power: Recreating the model of medical professionalism. *Organization Studies*, 33: 937–962.
- Çoruh, H. Ş. (1972). Türk Anadolu’da ilim tarihinin ilk büyük siması ilk Osmanlı şeyhül-islâmı Molla Fenârî, TK, X/120, ss. 1265-1276.
- Dacin, M. T., Munir, K., Tracey, P. (2010). Formal dining at Cambridge colleges: Linking ritual performance and institutional maintenance. *Academy Of Management Journal*, 53, 1393–1418.
- Daudigeos, T. (2013). In their profession’s service: How staff professionals exert influence in their organization. *Journal of Management Studies*, 50, ss.722–749.
- Decker, S. (2013). The silence of the archives: Business history, post- colonialism and archival ethnography. *Management and Organizational History*, 8, 155–173.
- Delacour, H., Leca, B. L. (2011). The decline and fall of the Paris salon: A study of the deinstitutionalization process of a field configuring event in the cultural activities. *Management*, Vol.14, No.1, ss. 47-78.
- Denis, J.-L., Langley, A., Rouleau, L. (2007). Strategizing in pluralistic contexts: Rethinking theoretical frames. *Human Relations*, 60 (1), ss. 179–215.
- DiMaggio, P. J., Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48.
- DiMaggio, P. J. (1988). Interest and agency in institutional theory. *Institutional patterns and organizations: culture and environment* (içinde), Ed. Lynne G. Zucker, Massachusetts: Ballinger Publishing Company.
- Dover, G., Lawrence, T. B. (2010). Technology, institutions and entropy: Understanding the critical and creative role of maintenance work. In *Technology and organization: Essays in honour of Joan Woodward*. Bingley, UK: Emerald Group.
- Dunn, M. B., Jones, C. (2010). Institutional logics and institutional pluralism: The contestation of care and science logics in medical education 1967–2005. *Administrative Science Quarterly*, 55, s. 114–149.
- Durand, R., McGuire, J. (2005). Legitimizing agencies in the face of selection: The case of AACSB. *Organization Studies*, 26(2), ss. 165-196.
- Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a relational sociology. *American Journal of Sociology*, 103, 281–317.
- Emirbayer, M., Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, 103, 962–1023.
- Emirbayer, M., Johnson, V. (2008). Bourdieu and organizational analysis. *Theory and Society*, 37 (1), ss. 1-44.
- Garud, R., Karnoe, P. (2003). Bricolage versus breakthrough: Distributed and embedded agency in technology entrepreneurship. *Research Policy*, 32(2), 277–300.
- Goodrick, E., Reay, T. (2011). Constellations of institutional logics: Changes in the professional work of pharmacists. *Work And Occupations*, 38, 372–416.
- Hallet, T., Ventresca J. M. (2006). Inhabited institutions: Social interactions and organizational forms in Gouldner’s patterns of industrial bureaucracy. *Theory and Society*, Vol:3. pp.213–236.
- Hardy, C., Phillips, N. W. (2004). Discourse and power. *The Sage handbook of organizational discourse*. Edited by Grant, Hardy, Osrick and Putnam, Sage.
- Hasselbladh, H., Kallinikos, J. (2000). The project of rationalization: A critique and reappraisal of neo-institutionalism in organization studies. *Organization Studies*, 21 (4) 697-720.
- Hwang, H., Colyvas, J. A. (2011). Problematizing actors and institutions in institutional work. *Journal of Management Inquiry*, 20 (1), 62-66.
- Huault, I., Rainelli, H. W. (2011). A market for weather risk? Conflicting metrics, attempts at compromise and limits to commensuration. *Organization Studies*, 32 (10), ss. 1395-1419.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye — Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar* 1. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (2000). *Osmanlı uleması*. Yeni Türkiye, 33, ss. 512- 520.

- Jagd, S. (2011). Pragmatic sociology and competing orders of worth in organizations. *European Journal of Social Theory*, 14 (3), ss. 343-359.
- Kaplanoglu, R. (2013). 1830 yılı nüfus sayımına göre Bursa'da sosyal yapı ve kölelik kurumu. *Journal of Turkish Studies*, Vol: 40, December.
- Kellogg, K. C. (2012). Making the cut: using status-based countertactics to block social movement implementation and microinstitutional change in surgery. *Organization Science*, 23, ss. 1546-1570.
- Kulkarni, M. (2018). Rituals and institutional maintenance: The case of the beating retreat ceremony. *Journal of Management Inquiry*, 1 – 15.
- Lawrence, T. B., Suddaby, R. (2006). Institutions and institutional work. S. R. Clegg, C. Hardy, T. B. Lawrence, T. B. Nord, W. R. (Ed.). *Handbook of organization studies* içinde (ss. 215-254). London: Sage Publications.
- Lawrence, T. B., Suddaby, R., Leca, B. (2009). *Institutional work*. New York: Cambridge University Press.
- Lawrence, T., Suddaby, R., Leca, B. (2011). Institutional work: Refocusing institutional studies of organization. *Journal Of Management Inquiry*, Cilt: 20, Sayı: 1, 52-58.
- Leitzinger, J. M. (2014). A look behind the curtain: firms' use of extrainstitutional non-market strategies. Diss. The University of Wisconsin-Madison.
- Lok, J., De Rond, M. (2013). On the plasticity of institutions: Containing and restoring practice breakdowns at the Cambridge University Boat Club. *Academy Of Management Journal*, 56: 185-207.
- Maguire, S., Hardy, C. (2009). Discourse and deinstitutionalization: the decline of DDT. *The Academy of Management Journal*, 52 (1), ss.148-178.
- Mecdî, M. Şekâik Tercümesi, s. 9-13, 331, 373-374, 385, 486, 503, 526, 527.
- Menon, J. (2013). *The performance of nationalism: India, Pakistan, and the memory of Partition*. New Delhi, India: Cambridge University Press.
- Meyer, J. W., B. Rowan. B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *The American Journal of Sociology*, 83, 2.
- Meyer, J. W., Boli J., George T. M. (1994). Ontology and rationalization in the Western cultural account. Edt: W. Richard W. Scott ve John W. Meyer, *Institutional Environments and Organizations*, Sage, Thousand Oaks.
- Nachi, M. (2004). The morality in / of compromise: Some theoretical reflections. *Social Science Information*, Vol. 43, No.2.
- Oliver, C. (1992). The antecedents of deinstitutionalization. *Organization Studies*, 13 (4), ss. 563-588.
- Özcan, A. (1989). *Şakaik-i nu'maniye ve zeyilleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Özen, Ş., Özen, H. (2009). Peasants against MNCs and the State: The role of the Bergama struggle in the institutional construction of the gold-mining field in Turkey. *Organization*, Cilt: 16, Sayı: 4, 547-573.
- Palmer, M., Simmons, G., Robinson, P. K., Fearn, A. (2014). Institutional maintenance work and power preservation in business exchanges: insights from industrial supplier workshops. *Industrial Marketing Management*, 48, ss.214-225.
- Patriotta, G., Gond, J. P., Schultz, F. (2011). Maintaining legitimacy: Controversies, orders of worth and public justifications. *Journal of Management Studies*, 48(8).
- Phillips, N., Lawrence, T. B. (2012). The turn to work in organization and management theory: some implications for strategic organization. *Strategic Organization*, 10, 223-230.
- Reay, T., Hinings, C. R. (2005). The recomposition of an organizational field: healthcare in Alberta. *Organization Studies*, 6 / 3, ss. 349-382.
- Riaz, S., Buchanan, S., Bapuji, H. (2010). Institutional work amidst the financial crisis: emerging positions of elite actors. *Organization*, 18 (2).
- Rowlinson, M., Hassard, J., Decker, S. (2014). Research strategies for organizational history: A dialogue between historical theory and organization theory. *Academy of Management Review*, 39, 250-274.
- Runciman, W. (1983). *A treatise on social theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siebert, S., Wilson, F., Hamilton, J. R. A. (2017). Devils may sit here: The role of enchantment in institutional maintenance. *Academy Of Management Journal*, Vol. 60, No.4, ss.1607-1632.
- Taşköprizâde, Eş-Şekâ'ik.
- Trank, C. Q., Washington, M. (2009). Maintaining an institution in a contested organizational field: the work of AACSB and its constituents. T. B. Lawrence, R. Suddaby, & B. Leca (Eds.), *Institutional work: actors and agency in institutional studies of organizations* içinde (ss. 236-261). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Townley, B. (1997). The institutional logic of performance appraisal. *Organization Studies*, 18 (2), 261-285.
- Townley, B. (2002). The role of competing rationalities in institutional change. *Academy of Management Journal*, 45, 1.
- Uraz, M. (1968). *Peçevî tarihi*. Son Telgraf Matbaası, İstanbul, C. I, II.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Walker, E. T. (2009). Privatizing participation: civic change and the organizational dynamics of grassroots lobbying firms. *American Sociological Review*, 74(1), pp.83-105.
- Wadhwani, R. D., Decker, S. (2017). Clio's toolkit: historical methods beyond theory building from cases. İçinde R. Mir, & S. Jain (Eds.), *Routledge companion to qualitative research in organization studies*. Routledge.

Wright, A. L., Zammuto, R. F., Liesch, P. W. (2017). Maintaining the values of a profession: Institutional work and moral emotions in the emergency department. *Academy Of Management Journal*, Vol.60, No.1, ss. 200-237.

Zilber, T.B. (2002). Institutionalization As an interplay between actions, meanings, and actors: the case of a rape crisis center in Israel. *Academy of Management Journal*, 45, 1.

Zilber, T. B. (2009). Institutional maintenance as narrative acts. T. B. Lawrence, R. Suddaby & B. Leca (Eds.), içinde *Institutional work: Actors and agency in institutional studies of organizations*, ss. 205–235. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.

SİYASA FARKLILIĞININ DEVLETİN KURUMSAL GİRİŞİMCİ ROLÜNE VE KURUMSAL ALANLARDAKİ DAVRANIŞLARINA ETKİSİ⁴

Fatih Mehmet Bulut
Nişantaşı Üniversitesi
f.mehmetbulut@gmail.com

Yücel Sayılar
Bursa Uludağ Üniversitesi
ysayilar@uludag.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı, yeni kurumsal kuramın liberal sistemdeki devlet tezahürünün ve devlete yüklediği misyonun farklı siyasal sistem özellikleri gösteren ülkelerde nasıl bir çizgi izlediğini anlamaya çalışmaktır. Merkez ülkelerde kurumsal alanlarda rasyonel, düzenleyici ve alanın dışında kalan bir kurumsal aktör davranışı sergilediği ifade edilen devletin, çevre ülke olarak Türkiye bağlamında davranış biçimlerinin, kurumsal alanlara (ör: Türk milli eğitim alanı ve tiyatro sanat alanı) göre farklılaşması beklenmektedir. Çalışma, farklı kurumsal alanlardaki olası devlet davranışlarını tipolojik olarak ifade edebilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni kurumsal kuram, devlet, kurumsal girişimci, kurumsal alan, kurumsal değişim, siyasa farklılıkları

Literatür İncelemesi

Araştırmalara temel oluşturan sorular aslında basittir. Kurumlar açısından devlet ne ifade eder? Devlet bir rasyonel aktör müdür? Devletin işletme organizasyonları ile ne ilgisi var? Sorular basit ve net olduğunda, cevap bulmak bir o kadar zor hatta kimi zaman imkânsız hale gelebilir. Devlet, ekonomi, organizasyonlar ve insan davranışlarına dair üretilmiş modern bilimsel bilgi, ağırlıklı olarak belirli metafizik kabullerden yola çıkmaktadır. Rasyonel insan ve homo economicus ile beraber sürdürülen araştırmalar, kendi içinde tutarlı sonuçlar üretmekle birlikte, bilinçli/rasyonel/düşünen özne, Schopenhauer'den (1819) bu yana önemli eleştiri hatta reddiyelere de maruz kalmıştır. Esaslı bir birey/aktör tartışmasına dönüşmese de kabaca yorumsamacı paradigma üzerinden yerellik, öznellik kavramları, piyasaların ve örgütlerin politik doğası, kültürel belirlenim vb. meseleler örgüt araştırmalarında kendisine yer edinmiştir. Aynı biçimde kurumlar, ekonomik eylem üzerinde kurumların etkileri özellikle ekonomik sosyolojide Polanyi'nin yerleşiklik kavramı üzerinden örgüt kuramlarına taşınmıştır. Her ne kadar bu kavramın en bilinen taşıyıcısı olan Granovetter'in ironik biçimde yerleşikliği Polanyi'nin özgün kavramsallaştırması ile çelişkili bir anlamda kullandığı öne sürülse de (Beckert, 2007) yerleşiklik kavramı üzerinden aktörlerin makro ve mikro düzeyde kendilerini çevreleyen kurumlar ile ilişkilerindeki farklılıklar ve iktisadi eylemin politik doğası meselesi, genelde insan eylemine özelde işletme organizasyonlarının davranışlarına ilişkin kavrayışımızı zenginleştirecek alanlar açmaktadır. Yeni kurumsal kuram, farklı coğrafyalarda hakim kurumsal arka planların özellikleri, bu kurumları oluşturan ve değiştiren aktörler ile bunların doğasına ilişkin varsayımları açısından ağırlıklı olarak Anglo-Amerikan dünyada şekillenmekle birlikte, varsayımlarının farklı kurumsal bağlamlarda yeniden düşünülmesine izin veren bir derinliğe de sahiptir. Bu anlamda bir kurumsal aktör olarak devlet kavramsallaştırması, yeni kurumsalcı kuramın hakim varsayımlarını rasyonalite, yerleşiklik ve iktisadi eylemin politik doğası kavramları üzerinden tartışmaya imkan veren araçlardan biridir.

Yeni kurumsal kuramın ortaya çıktığı liberal sistem özelliklerine sahip merkez ülkelerde (ör: ABD) devlet, alanları rasyonelleştiren ve benzeştiren, yasal zorlama gücüne

⁴ Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Doktora Programı'nda Prof. Dr. Yücel Sayılar'ın danışmanlığında Arş. Gör. Fatih Mehmet Bulut tarafından yürütülen (ve halen devam etmekte olan) doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

sahip, örgütsel yapıları ve artan karmaşıklığı düzenleyen, örgütsel ve kurumsal alanların değişimine etki eden, meşru dünya düzeninin ana kaynağı, kurumsal alanların dışında tarafsız, arabulucu, hakem rolünde olan bir kurumsal aktör olarak kavramsallaştırmaktadır (DiMaggio & Powell, 1991; Streeck & Schmitter, 1985; Meyer & Rowan, 1977; DiMaggio & Powell, 1983; Scott, 2003; Fligstein, 1991). Bir kurumsal aktör olarak devlete dair bu kabuller, devletin örgütsel yapıları ve uygulamaları şekillendiren koşulları belirleyebileceğini varsaymaktadır. Örneğin, Rowan (1982)'ın çalışması, devlet tarafından sürekli olarak desteklenen bölge okullarındaki idari yapıların ve meslek örgütlerinin daha yaygın ve kalıcı olduğunu göstermektedir (Rowan, 1982). DiMaggio (1983) çalışmasında, federal hükümetin benimsediği politikalar uyarınca, sergi merkezli müze modeline fon sağlamasının sanat müzelerinde benzeşmeye yol açtığını sonucuna ulaşmıştır (DiMaggio, 1983). Devlet, sosyal birimleri standartlaştırmak ve kontrol etmek için resmi örgütlenmenin ortaya çıkmasını ve yayılmasını etkileyen rasyonelleştirici ve benzeştirici bir aktör olarak resmedilmektedir (P. DiMaggio & Powell, 1983). Bu bağlamda, devlet sahip olduğu zorlayıcı ya da normatif güç sayesinde örgütleri daha etkili ve verimli olduğu düşünülen yeni örgütsel biçimleri ve uygulamaları benimsemeye yönlendiren aktör olarak resmedilmektedir. Devlet, rasyonelleştirme yolu ile sosyal kontrolü geliştirecek gerekli önlemleri tutarlı bir şekilde almaktadır. Bu nedenle, liberal sistem (ABD) genel olarak devleti, oyunun kurallarını tasarlayıp uygulayabilen ve örgütlerin davranışlarını toplumda baskın olan ekonomik ve politik ideolojilerin ifade şekilleri haline getirerek meşrulaştıran bir aktör olarak görmektedir (Fligstein, 1990).

ABD'deki liberal devletin bir başka özelliği de kurumsal/örgütsel alanlara karşı konumuna ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. ABD kurumsal bağlamı dikkate alınarak yapılan çalışmalarda devletin alanlarda doğrudan bir katılımcı olmadığı fakat herhangi bir örgütsel alan için oyunun kurallarını belirleyebildiği savunulmaktadır. Ayrıca, devletin, alandaki örgütler arasında arabuluculuk yapabildiği ve alanlardaki dengeyi sağlamak için tüm örgütlerin çıkarlarına uygun davranmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Ancak bu durumun devletin alandaki diğer aktörlerden daha güçlü olduğu anlamına kesinlikle gelmediği vurgulanmıştır (Fligstein, 1991). Devletin liberal sistemdeki diğer bir fonksiyonu oyunun kurallarını belirleyerek istikrarı sağlamaktadır (Fligstein, 1991). Devlet oyunun kurallarını siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlere bağlı olarak farklılaştıran reformcu bir kimliğe de sahiptir (Strang & Sine, 2002).

Yeni kurumsal kuramın devleti bir kurumsal aktör olarak, liberal sistem varsayımları altında bu şekilde kavramlaştırması; siyasal sistem ve bağlam farklılıklarını göz ardı etmesi, devletin kurumsal süreçlerdeki (kurumların doğuşu, sürekliliği ve değişimi) rolünün eksik biçimde kavranmasına yol açmaktadır (Tempel & Walgenbach, 2007). Jepperson ve Meyer (1991) tarafından yapılan çalışmada siyasal sistem farklılıklarını kurumsal süreçler üzerindeki etkisi incelenmiş ve devletlerin sahip oldukları siyasal sistemlerin temelde liberal, devletçi, korporatist ve bölünmüş sistemler olarak adlandırılabilceği ifade edilmiştir (Jepperson & Meyer, 1991). Bu durumda, farklı siyasal sistemlere ve tarihsel, toplumsal arka planlara sahip devletler ve onların ortaya koyduğu siyasa farklılıkları göz önüne alındığında, üç temel soru gündeme gelmektedir:

- 1.ABD-Anglo sakson geleneğin tanımladığı “tarafsız” devlet ile diğer kurumsal bağlamlarda genel hatları ile gözlemlenen “tarafli-müdahil” devlet kavramsallaştırması, iki uç olarak kabul edilebilir mi? Devletler, kurumsal alanlara göre değişkenlik gösteren bir aktör davranışı sergiliyor olabilirler mi?
- 2.Bir kurumsal aktör olarak devletin davranışı, kurumsal alanlara göre değişkenlik gösteriyor ise ya da başka bir deyimle devletler kurumsal alan seçimine göre farklı davranışlar sergiliyor ise bu durum, nasıl ve hangi gerekçeler ile gerçekleşmektedir?
- 3.Devletlerin farklı kurumsal alanlarda farklılaşan davranışlarının, alanlar ve işletme organizasyonları açısından yarattığı sonuçlar nelerdir?

Anglo-sakson gelenek ve çok genel hatları ile liberal siyaset ve devlet anlayışının dışında kalan coğrafyalarda ve devletçi siyasal sisteme sahip ülkelerde devlet, genel kamu

çıkarının belirlendiği ve en akılcı yapının oluşturulduğu yerin adresidir (Jepperson, 2002; Jepperson & Meyer, 1991). Bu sistemde devlet, toplumdan özerk olarak bulunur ve müdahalesi ile kurumsal alanlarda etkinlik sağlamaktadır. Örneğin; Doğu Asya ülkeleri Güney Kore ve Tayvan'ın ekonomik başarısı, devletin tutarlı ve istikrarlı uzun vadeli sanayileşme hamlelerini kararlılıkla sürdürmesi, ekonomide belirsizliği azaltıcı rol oynaması ve bu ülkelerin girişimcilerini rant ve spekülasyon faaliyetlere yönlendirmemesi ile açıklanmaktadır (Buğra, 1994). Bu ülkelerde devletin piyasayı geliştirici rolünün aksine Türkiye'de aynı özerkliğe sahip olan devlet, yaptığı müdahalelerle ekonomik hayatı derinden etkileyen belirsizlik kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (Buğra, 1994; Özen, 2010).

Türkiye'de devlet kendine özgü öncelikleri, patrimonial yapısı ve kamu politikalarını uygulamadaki eksik kapasite varlığı ile liberal sistemden tamamen, devletçi siyasal sisteme sahip ülkelere göre kısmen farklı hikayesi ile karşımıza çıkmaktadır (Yalçınkaya & Taşcı, 2017; Özen, 2010; Özen & Özen, 2009). Türkiye bağlamında devlet, kurumsal alanların dışında değil içinde bir aktör olarak bulunmakta, rasyonelleşme yerine belirsizlik ve çeşitliliğe, eksik kurumsallaşmaya ve değişim yerine törensel benimsemeye neden olmaktadır (Özen, 2014; Özen, 2011).

Devletçi sistemlerde liberal sistemden farklı olarak değişen bu devlet anlayışının Türkiye'deki kurumsal süreçlerde nasıl ortaya çıktığı ve hangi sonuçları yarattığı, Türkiye bağlamı dikkate alınarak yapılan çalışmalara da yansımıştır. Türkiye'de özellikle son kırk yıllık süreçte uygulanan liberalleşme politikaları gücün ve egemenliğin bireylere ve toplum kesimlerine yayılmasını sağlamamış güç ve egemenlik kurumsal süreçlerde söz sahibi devlette ve yönetici elitlerinde toplanmıştır (Özen & Akkemik, 2012). Türkiye'de topluma yukarıdan aşağıya yön veren, toplumdaki farklı çıkar gruplarına mesafeli olan ve toplumu kendisini sınırlayan ve rasyonel olmayan yapı olarak niteleyen bir devlet kavramlaştırılması mevcuttur (Özen & Özen, 2009). Toplumdan keskin bir şekilde ayrılmış ve sahip olduğu aygıtları ile birleşik bir organizasyon olarak resmedilen devlet anlayışına göre Türkiye'de devlet, örgütlenmemiş ve aktif olmayan topluma kendi düzenini ve kurallarını dikte edebilen, toplumsal ilişkilere hâkim ve kurumsal alanların içinde ve alanlarda en güçlü pozisyona sahip (buna rağmen kamu politikası yapma kapasitesi düşük) ve jakoben devlet özelliklerini bünyesinde barındıran kurumsal bir aktördür (Gourisse, 2016). Kısaca, Türkiye'de devlet kurumsal girişimci olarak en güçlü pozisyona sahip olmasına ve istediği kaynaklara rahatça erişebilmesine rağmen kurumsal alanları istikrarlı bir şekilde kurumsallaştırma ve bunun sürekliliğini sağlama konusunda yeni kurumsal kuram çerçevesinde yapılan araştırmalarda belirtilen sonuçları yaratmaktan uzaktır.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar incelendiğinde, Türkiye'de devletin bir kurumsal aktör olarak kurumsal alanlarla ilişkisinin değişkenlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Diğer bir deyimle Türkiye bağlamında devlet, ABD-Anglo Sakson gelenekte resmedilen devlet tahayyülünün tam karşısında ve her alana müdahil, her alanda istikrarsızlık yaratan bir başka "tarafçı/yekpare" kurumsal aktör davranışı sergilememektedir. Buradan hareketle, devletin kurumsal alanlara müdahale ederken bazı tercihler yaptığını ve ilişkilendiği kurumsal alana göre davranışının da değişkenlik gösterdiği savını oluşturmak mümkün görünmektedir.

Örneğin, Kalemci ve Özen (2011) Türk sinema alanına ilişkin olarak yaptıkları çalışmada alanın kurumsal alt yapısının birkaç yerli aile şirketi ve güçlü yabancı şirketlerin yatırımları sayesinde oluşturulduğunu devletin alanda sansür mekanizmasını uygulamak dışında sessiz kaldığını ortaya koymaktadırlar (Kalemci & Özen, 2011). Türk eğitim kurumsal alanında yapılan çalışmalarda ise özellikle Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ulus-devletin inşası, yurttaş bilinci oluşturma, ortak kültür birliğini sağlama, insan kaynağı yetiştirme gibi amaçları doğrultusunda eğitim alanındaki faaliyetleri, devletin alanda (alanın içinde konumlanarak) tek aktör olarak yürüttüğü ifade edilmektedir (Şimşek vd., 2012; Taş & Hızıroğlu, 2016). Türk Milli Eğitim alanında Cumhuriyet'in ilk yılları dışında (çok partili dönem ve sonrasında) kararlı ve tutarlı bir siyasa ortaya koyan devletin yönlendirdiği kurumsal değişimlerden söz etmek mümkün görünmemektedir. Geleneksel ideolojik

bölünmelerin yaşandığı ülkelerden (Mardin, 1992) biri olan Türkiye’de Kemalizm’den İslamcılığa uzanan, farklı siyasetlerin çerçeveselendirdiği devlet politikaları (siyasa farklılıkları) kurumsal alanlarda da kendisini göstermektedir. Devletin yeni kurumsal kuram varsayımları altında belirtilen kurumsal alanları rasyonelleştirici ve benzeştirici rolü, Türkiye örneğinde farklı siyaset/siyasa davranışları ile sürekli müdahale edilen Türk Milli Eğitim alanında eksik kurumsallaşmaya, belirsizliğe ve çeşitliliklere neden olmuştur.

Türk sağlık alanında yapılan farklı çalışmalarda ise devletin önceliklerinin 1980’li yıllara kadar geleneksel kamu hizmeti olduğu, 1980 sonrasında yavaş yavaş piyasa mantığının egemenliğinin belirginleşmeye başladığı ve 2003 (Sağlıkta Dönüşüm Programı) sonrası ekonomik önceliklerin ön plana çıktığı tespit edilmektedir (Koç, 2012; Akdağ, 2011; Özseven vd., 2014; Özseven vd., 2016). Gıda/Tarım alanında yapılan çalışmalarda, alanın neredeyse tüm dünyada piyasa ekonomisi koşullarına terk edilemeyen ve devlet müdahalesini gerektiren stratejik öneme sahip niteliği ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak nüfusun sağlıklı beslenmesi, gıda güvenliği, sanayiye kaynak aktarma ve gelir dağılımı gibi faktörlerin varlığı devletin alanda düzenleyici rol oynamasını bir nevi zorunluluk haline getirmektedir (Erbaş, 2017; Tokathoğlu vd., 2018; N. Yalçınkaya vd., 2006).

Türk Milli Eğitim alanında daha çok siyasi söylem birliği, makbul vatandaş kimliği yaratma hedefi üzerinden ideolojik kontrole yönelen devlet; başka bir kurumsal alan olan Türk sağlık alanında piyasalaştırma ve kamu ihaleleri yoluyla servet aktarımı yaratma hedefine yönelebilmektedir. Öte yandan yine aynı devlet, sinema/ tiyatro alanında sessiz veya kısıtlayıcı bir aktör olabilirken (Konur, 2001); tarım/gıda alanında bir takım düzenleyici/teknik müdahaleleri ile belirgin olabilmektedir (Taş & Hızıroğlu, 2016; Özseven vd., 2016; Özseven vd., 2014; Kalemci & Özen, 2011 ;Tokathoğlu vd., 2018). Bu tartışmalardan hareketle, devletin kurumsal alanlara müdahalesinin arka planında bazı önceliklerin bulunduğunu, her alana aynı motivasyonla müdahale etmediğini, farklı alanlarda farklı davranışlar sergilediğini varsaymak mümkün görünmektedir. Özetle Türkiye’de bir kurumsal aktör olarak devletin rolüne dair (az sayıda da olsa) yapılmış araştırmalar (Tablo 1 de gösterilmiştir), devletin her kurumsal alana karşı aynı tutumu ve müdahale biçimini sergilemediğini düşündürmektedir.

Devletin kurumsal alanlara müdahale gerekçesi ve biçimlerindeki değişim kadar, söz konusu alanlarda yarattığı etkiler ya da sonuçlar da özellikle işletme organizasyonları açısından önem taşımaktadır. Devletin taraflı ve oyuncu bir kimlikle alanlara dahil olduğu, düzenleyici araçların (yasa, yönetmelik, mevzuat vb.) günlük olarak değiştiği, belirgin örgütsel formların ortaya çıkıp sürekli/istikrarlı hale gelemediği, eksik kurumsallaşmanın kendisinin kurumsallaştığı sektörler ya da mesleki alanlar, kendine özgü yapıları, davranışları ve sorunları ile araştırılmayı beklemektedirler.

Tablo 1. Türkiye Bağlamında Kurumsal Alanlarda Devletin Rolünü Araştıran Çalışmalar

Yazarlar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Bulgusu
Buğra (1998)	Non-market mechanisms of market formation: The development of the consumer durables industry in Turkey	Devletin tüketim için gerekli kurumsal alt yapının oluşturulmasında çok yavaş davrandığını, bunun yerine Koç'un yerleşik ilişkilere dayalı güven üzerine kurulmuş geleneksel bir yapı üzerinden sektörün oluşumunu sağlaması
Üsdiken (2003)	Plurality in institutional environments and educational content: The undergraduate business degree in Turkey	Yükseköğretim alanında devlet, merkezi bir kurum aracılığıyla (YÖK) yüksek öğretimi giderek eşbiçimli hale getirebilmesi
Erçek (2004)	Çeviri, aktör ağıları ve eksik/öncül kurumsallaşma: Türkiye'deki mesleki personel/insan kaynakları söyleminin yeniden kurgulanması	Türkiye'de devletin, (ABD'de olduğu gibi) firmalarda uygulanacak insan kaynakları politikalarını tayininde ve yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamadığının ortaya konulması
Özkara ve Özcan (2004)	Bir kurumsal alanın doğuşu ve evrimi: Türkiye'de muhasebenin meslekleşmesi	Türkiye'de muhasebe alanının oluşmasında ve değişiminde, çıkardığı yasalar ve kurulmasına önayak olduğu örgütsel yapılanmalar aracılığıyla devlet en önemli aktör olarak ortaya çıkması
Çakar (2009)	Türkiye'de bir örgütsel form olan özel ortaöğretim okullarının kurumsallaşması	Kurumsal kuramın örgütsel performans konusuna olan yaklaşımını revize ederken kurumsal bir aktör olan devletin eğitim bütçesinin yıllar içinde gösterdiği düşüş trendinin de "çözülme" kavramını işaret eden şekilde özel ortaöğretim kurumlarının yayılımını etkilediği belirlenmesi
Özen ve Özen (2009)	Peasants against MNCs and the state: The role of the Bergama struggle in the institutional construction of the gold-mining field in Turkey	Altın madenciliği alanındaki liberal dönüşüme karşı toplumun çeşitli kesimleri tarafından gösterilen muhalif tavrın bu dönüşümü engellememesi için, devlet alana çatışan aktörlerden biri olarak hem doğrudan müdahale edebilmekte hem de yeni yasal düzenlemelerle bu dönüşümü garantilemeye çalışması
Özen (2010)	Yeni kurumsal kuramın dayandığı siyasal sistem varsayımları ve Türkiye açısından bir değerlendirme	Türkiye'de devlet, istikrar yerine belirsizlik yaratabilen, örgütsel alanın dışında değil içinde yer alan ve rasyonelleştirme kapasitesi sınırlı bir aktördür. Bunun sonucunda, Türkiye'deki kurumsal süreçlerde, devletin rasyonelleştirici rolü belirsizdir, eşbiçimlilik yerine çeşitlilik ve eksik kurumsallaşma söz konusudur, kurumsallaşmış bir pragmatizm ve sürekli değişim egemendir.
Koç vd. (2011)	Türkiye'de kurumsal bir aktör olarak devlet ve futbol	Zaman içinde değişen etkisine rağmen devletin Türkiye'de futbol alanında en önemli aktör olduğu ve devletin, futbol kulüpleri kurup yönettiğini, hangi kulübün şampiyon olacağına karar verdiğinin belirlenmesi
Kalemci ve Özen (2011)	Türk sinemacılık sektöründe kurumsal değişim (1950-2006): küreselleşmenin 'sosyal dışlama' etkisi	Devletin, sansür dışında sinema alanının örgütlenmesi ve kurumsallaşması ile hiç ilgilenmediği, alandaki örgütlenmenin ilişkilere yerleşik bir biçimde kendiliğinden gerçekleştiği anlaşılmıştır
Şenyuva	Türkiye'de dershanelerin yayılma ve meşrulaşma süreci	Devletin liseden üniversiteye geçişle ilgili izlediği politikadaki değişikliğin, nasıl

(2012)		beklenmedik bir şekilde adına dersane denen yeni bir örgütsel formun doğmasına neden olduğunu ortaya konması
Turhan ve Danışman (2013)	Çoklu kurumsal mantıklar ve kurumsal girişimcilerin hareket kabiliyeti: Türk Milli Eğitim alanında bir çalışma	Türk Milli Eğitim alanında kurumsal girişimci olarak iktidar partisi ve Milli Eğitim Bakanlığının önceki yıllarla karşılaştırıldığında, 2002 yılı sonrasında, farklı kurumsal mantıkların alanda kendine daha fazla yer bulmasıyla nicel olarak daha fazla hareket kabiliyetine sahip olduğu, ancak farklı kurumsal mantıkların alanda yaygınlaşması ve güçlenmesiyle birlikte ortaya çıkan güç etkileşimine bağlı olarak nicel artışa karşın uygulamalarda dikkat çekici şekilde çelişik durumlarla karşı karşıya kaldığı görülmesi
Özseven vd. (2016)	Kurumsal değişim, güç mekanizmaları ve direniş taktikleri: Türk sağlık alanında bir araştırma	Devletin (yani Sağlık Bakanlığı'nın) kamu hastanelerinin yönetimini kamu hizmeti kurumsal mantığından işletme benzeri kurumsal mantığa dönüştürme sürecinde kurumsal girişimci niteliğinde çeşitli güç mekanizmaları uygulamasının belirlenmesi
Türker (2017)	Cumhuriyet döneminden günümüze okul öncesi eğitimde kurumsal mantıklar	Kurumsal kuramın varsaydığı liberal devlet yapısından farklı kalkınmacı/patrimonyal devlet yapısına sahip bir ülke olarak Türkiye'de devletin fazla müdahil olmadığı ve alanda yarattığı boşlukların kurumsal mantıklar literatüründen hareketle okul öncesi eğitim kurumları ve farklı toplumsal kesimler tarafından nasıl doldurulduğu açıklanmaya çalışılması
Yalçınkaya ve Taşçı (2017)	Bir kurumsal girişimci olarak devlet: yeni kurumsal kuram bağlamında bir değerlendirme	Devletin farklı bağlamlar ve örgütsel alanlardaki kurumsal süreçlerde kurumsal girişimci olarak etkili olduğu ve devletin farklı ülke bağlamları ve örgütsel alanlarda bazen benzer bazen de farklı şekillerde kurumsal girişimci olarak önemli rol oynadığı görülmesi
Yalçınkaya ve Taşçı (2020)	Devletin Kurumsal Girişimciliği: Türk Havayolu Taşımacılığı Alanında Slot Tahsisine İlişkin Ardışık ve Çelişik Kurumsal İşler (1992-2010)	Kurumsal girişimci olarak devletin, Türk havayolu taşımacılığı alanında kurumları yaratmaya, sürdürmeye ve bozmaya yönelik kurumsal işler gerçekleştirdiğinin anlaşılması

Araştırmanın Amacı

ABD bağlamında devlete ilişkin olarak, farklı kurumsal alanlar gözetilmeksizin, belirli davranışları sergilediği öne sürülen tutarlı ve tek tip bir kurumsal aktör kavramsallaştırması yapılırken, Türkiye’de devletin bu çerçeveye uymayan bir davranış değişkenliği olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın temel sorunsalı, Türkiye gözleminde yola çıkarak, devletin kurumsal alanlarla ilişkisinde sergilenen bu değişkenliği kavramsallaştırmak ve nedenlerini anlamaya çalışmaktır.

Diğer bir deyimle Türkiye’de devlet hem oynadığı roller (alanların dışında, rasyonel, benzeştirici, düzenleyici) açısından liberal devlet varsayımlarından farklılaşmakta hem de kurumsal alanlarla olan ilişkisi, alanlar arasında değişkenlik göstermektedir. Elbette bu davranış değişkenliği, örgütsel alanlarda Anglo-Amerikan gelenekten farklı sonuçlar üretmektedir. Bu çalışma, kurumsal aktör olarak devlete farklı bir kavramsallaştırma getirmek mümkün müdür sorusundan hareket etmektedir. Tarafsız-tarafli devlet tasavvurları arasında belirli devlet davranışları/davranış tiyolojileri tespit edilebileceği öngörülmektedir. Devletin temel motivasyonu ile kurumsal alanların özellikleri biçiminde ilişkilendirilebilecek iki boyutta farklı müdahale (kurumsal aktör olarak devlet davranışı) tiyolojileri önermek mümkün görünmektedir. Devletin rasyonel ve ekonomik organizasyonları piyasa gerekleri doğrultusunda düzenleyen bir aktör olarak meydana çıkmadığı, daha çok toplum üzerinde kontrol sağlama ve kaynakların (siyaseten) yeniden dağılımına yönelme saikleri ile hareket ettiği ve siyasanın bu temelde şekillendiği bir ortamda kurumsal girişimci olarak oynadığı rollerin ve yarattığı sonuçların da değişkenlik göstermesi beklenmektedir. Diğer bir deyimle devletin rasyonalitesinin de yerleşik olduğu kurumsal bağlam tarafından dönüştürülmesi, piyasa mekanizmalarını etkinleştirmek yerine merkezi kontrolü güçlendirmeye yönelmesi durumunda kendi dışındaki aktörler ve alanlar ile ilişkisini de değişmesi söz konusu olmaktadır. Siyasayı belirleyen siyasetle birlikte, “rasyonel bir kurumsal aktör olarak devlet”e ilişkin varsayımlar da yeniden düşünölmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan söz konusu çalışma, kurumsallaşma, kurumsal girişimci olarak devlet ve kurumsal değişim gibi temel kavramların yeniden okunmasına fırsat verecek bir özgün katkı sağlamak amaçlamaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın, devletin bir kurumsal aktör olarak müdahale biçimlerinin ve gerekçelerinin farklılaştığına dair ipuçları veren iki ayrı kurumsal alanda gerçekleştirilecek boyamsal bir araştırmaya dayanması öngörülmektedir. Türk milli eğitim alanı ve tiyatro sanat alanı, devletin farklı davranışlarını gözlemlemeye izin veren değişken görünömler sunmaktadırlar (Turhan vd., 2013; Taş & Hızıroğlu, 2016; Tekerek & Tekerek, 2008). Siyasal, ekonomik ve kültürel değişime bağlı olarak Türk tiyatro alanı da ulusal tiyatro ve halk yararına halk tiyatrolarının kurulması ile bir değişim süreci yaşamıştır. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında tiyatronun bir kamu hizmeti olduğu ve devlet tarafından korunması ve desteklenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Erkoç, 1995). Çok partili sisteme geçiş ile birlikte iktidarın değişmesi ve yeni iktidarın ideolojik pozisyonu ile birlikte ölkedeki birçok şey gibi, devlet tarafından kurumsal olarak desteklenen sanatsal faaliyetleri de farklı mantıkların etkisi ile sekteye uğramıştır (Çetinkaya İstikbal, 2017). Örneğin, Cüneyt Gökçer’in Muhsin Ertuğrul’un yerine Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü’ne getirilmesi, Köy Enstitülerinin ve Halk Evleri’nin kapatılması gibi gelişmeler tiyatro sanatının çağdaş toplum oluşturma idealinin durdurulmasını ve tiyatroya karşı devletin desteğinin ve bakışının yavaş yavaş değiştiğini gösteren olumsuz bazı gelişmeler olarak sayılabilir (Birkiye, 2012). Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren devlet desteği ile planlı bir şekilde yürütölen kültür ve tiyatro politikalarında yaşanan bu olumsuz kırılmalar ve sonraki süreçte tiyatro yaşamında gerçekleşen değişimlerin iktidar söylemleri ile paralellik göstermesi devletin Türk tiyatro alanının kurumsallaşmasına etki eden bir paradigma değişimi yaşadığına işaret etmektedir (Yaman, 1998). Son dönemde ise Sanat kurumlarını yok etme projesi olarak bilinen, yarı özerk ve alandaki demokratik kurulları ortadan kaldıran, sanatçılarının artık kadrolu olmadığı TÜSAK modeli 6 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile

yürürlüğe girmiştir. Kararname ile, Devlet Tiyatroları'na bağlı sanatçı temsilcilerinin olduğu "Sanat ve Yönetim Kurulu, Disiplin Kurulu ve Edebi Kurul" ortadan kaldırılmıştır (Furkan, 2018). Yaşanan bu ve benzeri gelişmeler devletin tiyatro kurumsal alanına uzun süre ilgisiz kaldığına ve özellikle 2000'li yıllardan sonra alanı önemli ölçüde yok saydığına ve mevcut kurumları da erozyona uğrattığına işaret etmektedir.

Bu çalışmada, Devlet'in resmi kayıt ve belgelerinden yola çıkarak bu alanlara (eğitim-tiyatro) dair en kritik düzenlemelerin tespit edilmesi, bu düzenlemelere ilişkin yine resmi dökümanlar veya siyasi açıklamalardan yola çıkılarak da devletin oynadığı rollerin nasıl ve neden farklılaştığının ortaya konması amaçlanmaktadır. Veri toplama yöntemi konusunda henüz spesifik bir seçim yapılmamıştır. İlgili literatür taraması ve okumalar da devam etmektedir.

Sonuç

Araştırma tasarım sürecinde veri toplama ve analiz yöntemine ilişkin tercihler netleştirilecek ve elde edilecek bulgular (ilgili tarihe kadar tamamlandığı kısmıyla) Örgüt Kuramı Sempozyumu'nda katılımcı ve ilgililer ile paylaşılacaktır.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2011). *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)*.
Beckert, J. (2007). *The Great Transformation of Embeddedness: Karl Polanyi and the New Economic Sociology* (MPIfG Discussion Paper, No. 07/1, Max Planck Institute for the Study of Societies.).
Bırkiye, S. B. (2012). Kültür Politikaları, Türk Tiyatrosu ve DT Örneği. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 78–107.
Buğra, A. (1994). *State and Business in Turkey*. Albany: State University of New York Press.
Çetinkaya İstikbal, N. I. (2017). *Kamusal Bir Hizmet Olarak Sanatın Yönetimi: Türkiye'de Tiyatro Örneğinde Bir Araştırma*. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
Dimaggio, P. (1983). State expansion and organizational Fields. İçinde R. H. H. and R. E. Quinn & (eds) (Ed.), *Organization Theory and Public Policy* (ss. 147-161.). Beverly Hills: Sage.
DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1991). *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
DiMaggio, P., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.02.067>
Erbaş, H. (2017). Tarım-Gıda Etiği/Politikası ve Geleceğimiz: Ekonomi-Politik ve Ötesi Sosyolojik Bir Çerçeve. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 4(1), 14–28. https://www.journalagent.com/tjob/pdfs/TJOB-72691-ORIGINAL_ARTICLE-ERBAS.pdf
Erkoç, G. (1995). Çok Partili Dönemde Tiyatro Ortamı Ve Kimlik Arayışı. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 17-25.
Fligstein, N. (1990). *The Transformation of Corporate Control*. Harvard University Press.
Fligstein, N. (1991). The structural transformation of American industry: An institutional account of the causes of diversification in the largest firms, 1919–1979. İçinde W. W. P. ve P. J. DiMaggio (Ed.), *The new institutionalism in organizational analysis*: (ss. 311–336). Chicago: University of Chicago Press.
Furkan, K. (2018). *Devlet Tiyatroları'nda aslında neler oluyor*. Oda Tv. <https://odativ4.com/devlet-tiyatrolarinda-aslinda-neler-oluyor-11071844.html>
Gourisse, B. (2016). Nizam Vermek/Emretmek ve Uzlaşmak: Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Somut Olarak Kamusal İcraat. İçinde M. Aymes, B. Gourisse, & E. Massicard (Ed.), *Devlet Olma Zanaatı: Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı* (ss. 7–30).
Jepperson, R. L. (2002). Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation. *Sociological Theory*, 20(1), 61–85.
Jepperson, R. L., & Meyer, J. W. (1991). The public order and the construction of formal organizations. İçinde W. W. Powell and P. J. DiMaggio (eds) (Ed.), *The new institutionalism in organizational analysis*: (ss. 204-231.). University of Chicago Press.,
Kalemci, R. A., & Özen, S. (2011). Türk Sinemacılık Sektöründe Kurumsal Değişim (1950-2006): Küreselleşmenin 'Sosyal Dışlama' Etkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(1), 51-88.
Koç, O. (2012). Kurumsal Mantıklar Arasındaki Rekabetin Yönetimi: Türk Sağlık Alanı Kapsamında Karşılaştırmalı Bir Analiz. 3. *Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildirileri Kitabı*, 71–101.
Konur, T. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Devlet-Tiyatro İlişkisi*. Dost Yayınları.
Mardin, Ş. (1992). *İdeoloji* (1.ed). İletişim Yayınları.
Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363. <https://doi.org/10.1086/226550>
Özen, Ş. (2011). Yeni Kurumsal Kuramın Dayandığı Siyasal Sistem Varsayımları ve Türkiye Açısından Bir

- Değerlendirme. İçinde F. Kartal (Ed.), *Türkiye’de kamu yönetimi ve kamu politikaları* (ss. 45-66.). Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Özen, Ş. (2014). Recontextualizing the New Institutional Conception of the State to The Turkish Case. İçinde & M. F. (Eds) In R. Westwood, G. Jack, F. Khan (Ed.), *Core-periphery relations in organization studies* , (ss. 79–99).
- Özen, Ş. (2010). Yeni Kurumsal Kuramın Dayandığı Siyasal Sistem Varsayımları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *1.Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildirileri Kitabı*, 17–32.
- Özen, Ş., & Akkemik, K. A. (2012). Does Illegitimate Corporate Behaviour Follow the Forms of Polity? The Turkish Experience. *Journal of Management Studies*, 49(3), 515–537. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2011.01007.x>
- Özen, Ş., & Özen, H. (2009). Peasants Against MNCs and the State : The Role of the Bergama Struggle in the Institutional Construction of the Gold-Mining Field in Turkey. *Organization*, 16(4), 547–573. <https://doi.org/10.1177/1350508409104508>
- Özseven, M., Danışman, A., & Bingöl, A. S. (2014). Dönüşüm Mü, Gelişim Mi? Kamu Hastanelerinin Yönetiminde Yeni Bir Kurumsal Mantığa Doğru. *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 41, 119–150.
- Özseven, M., Danışman, A., & Bingöl, A. S. (2016). Kurumsal değişim, güç mekanizmaları ve direniş taktikleri: Türk sağlık alanında bir araştırma. *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 43(12), 779–811.
- Rowan, B. (1982). Organizational Structure and the Institutional Environment: The Case of Public Schools. *Administrative Science Quarterly*, 27(2), 259–279. <https://doi.org/10.2307/2392303>
- Scott, W. R. (2003). *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems* (5.edition). Upper Saddle River:Prentice Hall.
- Şimşek, U., Küçük, B., & Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2809–2823.
- Strang, D., & Sine, W. D. (2002). Interorganizational institutions. İçinde *The Blackwell Companion to Organizations* (in A. J. C, ss. 497-519.). Oxford: Blackwell.
- Streeck, W., & Schmitter, P. C. (1985). Community, market, The prospective contribution of interest governance to social order. *European Sociological Review*, 1(2), 119–138. <https://doi.org/10.2307/522410>
- Taş, A., & Hızıroğlu, M. (2016). İdeolojinin Kurumsal Değişimdeki Rolü : Eğitim Kurumu Üzerinden Türkiye Eksenli Bir Değerlendirme. *İşletme Bilim Dergisi*, 4(2), 71–104.
- Tekerek, N., & Tekerek, İ. (2008). Devlet, İşletmecilik, Meta-Ürün ve Tiyatro İlişkisi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 25, 21–36. https://doi.org/10.1501/tad_00000000090
- Tempel, A., & Walgenbach, P. (2007). Global standardization of organizational forms and management practices? What new institutionalism and the business-systems approach can learn from each other. *Journal of Management Studies*, 44(1), 1–24. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00644.x>
- Tokatlıoğlu, M., Selen, U., & Leba, R. (2018). Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü. *Journal of Life Economics*, 5(4), 151–176. <https://doi.org/10.15637/jlecon.267>
- Turhan, M. S., Danışman, A., & Gündoğdu, G. (2013). Kurumsal Mantıklar , Örgütsel Değişim ve Bireysel Aktörler : Bir Özel Okulda Araştırma. *4.Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildirileri Kitabı*, 53–79.
- Yalçinkaya, A., & Taşcı, D. (2017). Bir Kurumsal Girişimci Olarak Devlet : Yeni Kurumsal Kuram Bağlamında Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 71–89.
- Yalçinkaya, N., Yalçinkaya, M. H., & Çilbant, Ç. (2006). Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 97–118.
- Yaman, Z. Y. (1998). 1950’li Yılların Sanatsal Ortamı ve ‘Temsil’ Sorunu. *Toplum ve Bilim*, 79, 94–137.

ASİL – VEKİL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA PARA SEVGİSİNİN ROLÜNÜN İNCELENMESİ⁵

Fevziye Gurlaş
Gümüşhane Üniversitesi
fevziye.gurlas@gumushane.edu.tr

Ayşegül Düzgün
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
duzgunaysegul29@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, vekâlet kuramı kapsamında asil-vekil arasında yaşanan fırsatçılık davranışı altında yatan sebeplerin para sevgisi temelinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde ters çaba kuralının geçerliliğinin incelenmesi çalışmanın ikinci amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın analiz düzeyi mikro (bireysel) düzeyde olup araştırma kapsamında nitel araştırma deseninden faydalanacaktır. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak gözlem, klinik mülakat ve doküman analizi, video kayıt incelemesi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vekâlet Kuramı, Para Sevgisi, Ters Çaba Kuralı

Giriş

Vekalet kuramı, iş etiği (Roberts, 2005; Kulik, 2005; Hannafey ve Vitulano, 2013), iş tatmini (Christen vd., 2006), kayırmacılık-nepotizm (Barut, 2015; Bolat vd., 2016; Ekinci, 2017) gibi mikro düzeyde çeşitli alanlarda incelenmiştir. Para sevgisi ise, günümüzde iş dünyası için önemli bir psikolojik değişken olarak ele alınarak incelenmektedir (Elias, 2013: 80). Ticaretin aracı ve değer ölçütü olarak ifade edilen paranın önemi dünya genelinde gittikçe artmaktadır. Paranın yokluğu, çalışanların işten çıkması, çalışan bağlılığının azalması ve etik olmayan davranışlara yol açabilmektedir (Tang ve Chiu, 2003; Tang, 2006). Vekâlet kuramı incelendiğinde, asil-vekil ilişkisi bağlamında ele alındığında para sevgisinin karanlık yönünü oluşturan davranış ve tutumların özünde “fırsatçılık” yaklaşımının yattığı düşünülmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde vekâlet teorisi ile para sevgisi üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bunun temel sebeplerinden bir tanesinin vekâlet kuramının genellikle makro bağlamda çalışılması olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı; vekâlet kuramında yer verilen asil-vekil ilişkisini para sevgisi çerçevesinde incelemektir. Bu nedenle, bu çalışmada mikro (bireysel) düzeyde ele alınarak iş hayatına yönelik asil-vekil davranışları ele alınacaktır. Bu kapsamda “*asil-vekil ilişkisinde yaşanan vekâlet sorunlarında para sevgisinin rolü nedir?(1)*” araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Aynı zamanda asil vekil ilişkisi çerçevesinde, başınıza gelmesinden korktuğunuz olayların başınıza gelmesi durumunu ifade eden (Pektaş, 2017) ters çaba kuralının etkisi de irdelenecektir. Uygulamaya yönelik olarak ise asillerin vekillere, vekillerin de asiller ile ilgili karşılıklı olarak düşünceleri irdelenerek “fırsatçılık” olgusuna yeni bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, “*Asil-vekil ilişkisinde ters çaba kuralının geçerliliği var mıdır?(2)*” araştırma sorusuna da cevap aranmaktadır. Vekâlet kuramı kapsamında asil-vekil arasında yaşanan fırsatçılık davranışı altında yatan sebeplerin para sevgisi temelinde incelenmesi ve bu ilişki çerçevesinde ters çaba kuralının geçerliliğinin irdelenmesi bu çalışmanın örgütsel davranış temelinde örgüt kuramı ile birlikte mikro düzeyde çalışılmış nitelikte olması yönüyle ilgili alan yazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere vekâlet kuramı çoğunlukla makro düzeyde çalışılmaktadır. Çalışmanın önemi daha önce böyle bir çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle söz konusu literatürdeki boşluğu dolduracak nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada öncelikle kuramsal çerçeveye yer verilecek olup ardından araştırma tasarısı ortaya konulacaktır. Daha sonrasında araştırmanın yöntemine değinilecektir.

⁵ Sevgili Ayşin BUJUR ve Sibel BÜLBÜL’e araştırma fikrine sağladıkları katkılardan dolayı teşekkür ediyoruz.

Araştırmanın sonuç ve tartışma kısımlarına araştırma süreci tamamlandıktan sonra değinilecektir.

Kuramsal Çerçeve

İşletme alanında mülkiyet yapısının değişmesi ve pay sahipliğinin çoğalması ile birlikte “ortaklıklar” oluşmaya başlamıştır. Büyüyen bu şirketlerde mülkiyet ve kontrol ayrımı belirgin hale gelmiş ve “kontrol edilebilme olanağına sahip olamayan pay sahipleri” ve önemli bir pay miktarına sahip olmadan kontrol hakkını elde edebilenler” durumu ortaya çıkmıştır. Böylece işletmelerin belirli mülkiyet sahibi grupları, ellerinde bulundurdıkları yönetim hakkını vekâlet ilişkisi kurdukları yöneticilere devretmişlerdir. Dolayısıyla kontrol hakkına sahip asil malikler ve yöneten vekiller ortaya çıkmıştır (Ülgen ve Mirze, 2010: 465, *italik vurgular yazarlara aittir*). Ortaya çıkan bu ayrım vekâlet kuramının temellerini oluşturmaktadır. Vekâlet kuramı Berle Means’ın (1932) şirketlerin, ortakların ve yöneticilerin çıkar çatışmalarına ait gözlemlerine dayandırılmaktadır (Oğuz, 2015: 210). Bu kuram asil (iş yapma konusunda karar verme yetkilerini devreden) ile vekil (iş yapan taraf) arasında sözleşmeye dayalı ilişkilerin incelenmesi üzerine bilgi ekonomisi yazınında gelişmekte olan bir kuramdır (Jensen, ve Meckling, 1976; Meydan ve Çetin, 2017: 157-158). Sosyal bağlamda ele alındığında asil vekil teorisi 1) asil-vekilin kişisel çıkarların tanımlanmasında; 2) asil ve vekilin hedefleri arasındaki uyumsuzluk derecesinin belirlenmesinde; 3) çıkar çatışmasını çözümleyecek etkili mekanizmanın tasarlanmasına katkı sağlamaktadır (Gomez-Mejia ve Wiseman, 2007: 81).

Vekâlet kuramı kapsamında, asil-vekil ilişkisinde “menfaat çatışması” ve “kontrol problemleri” olmak üzere ortaya çıkmış olan iki problem üzerine odaklanılmaktadır. Menfaat çatışması: asil ile vekilin çıkarlarının, çalışma yöntemlerinin çakışması olarak ifade edilmektedir. Kontrol problemleri ise, asil ile vekilin arasında meydana gelen risk paylaşımı tutumunun farklılığından kaynaklanmaktadır. Risk paylaşımının farklı olması neticesinde asiller vekâleten çalışanlarının işlerini doğru şekilde yürütüp yürütmediklerini kontrol etmek istemektedirler. Bu durum ise, kontrol problemlerinin açığa çıkmasına sebep olmaktadır (Ercan, 2016: 11). Menfaat çatışmasının temel sebebini ise, asil ile vekilin kendi aralarında göstermiş oldukları “fırsatçılık” yaklaşımları oluşturmaktadır.

Fırsatçılık; kurnazlıkla kişisel çıkar arayışı olarak tanımlanmakta ve yalan söylemek, hırsızlık ve hile yapmak gibi bir takım formları içermekte ancak bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Genel anlamda fırsatçılık özellikle yanlış yönlendirme, bilgiyi çarpıtma, bilgiyi gizleme, şaşırtma gibi bilinçli yapılan eylemleri içermektedir (Williamson, 1985: 47 aktaran Hill, 1990: 500). Fırsatçılık yaklaşımının temelinde tarafların amaçlarını gerçekleştirmek için faydalarını maksimize etme güdüsü yatmaktadır. Bu güdü, vekâlet ilişkisi içerisinde vekâlet sorunlarının oluşmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifade ile vekâlet sorunlarının ortaya çıkmasına sebebiyet veren temel kıstaslar işletme sahiplerinin (asiller), yöneticilerden (vekillerden) kendi çıkarlarını maksimize etmelerini beklemesi, yöneticilerin de (vekillerde) aynı şekilde daha fazla maaş ve ikramiyelerle kendi çıkarları ile ilgilenmesi olarak değerlendirilmektedir (Jensen ve diğerleri, 2004; Podrug ve diğerleri, 2010). Sözü edilen menfaat çatışması vekilin, asilden daha çok bilgiye sahip olması (bilgi asimetrisi) ve vekillerin kendi refahı için sahip olduğu bilgileri kendisi için kullanması vekâlet sorunlarını oluşturmaktadır (Bøhren, 1998: 746).

Karar verme ve risk taşıyan işlemlerin gerçekleşmesi noktasında mülkiyet ve yönetim faaliyetlerine yönelik yapılan bu ayrım sonucu “*ahlaki tehlike*” ve “*yanlış seçim*” olmak üzere iki vekâlet sorunu ortaya çıkmaktadır. “*Ahlaki tehlike*” vekilin asil ile yapmış olduğu geçerliliğini koruyan sözleşmeye bağlı kalmayarak, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, asil için gerekli olan bilgileri saklaması ya da değiştirmesi, yetki veren kişi tarafından öngörülemeyen davranışlar olarak ifade edilmektedir. Denetim eksikliğine bağlı olarak da bir işletmenin çalışanlarının iş etiğine uygun olmayacak davranışlarda bulunması yolsuzluk, örgütsel sapma davranışları da örnek olarak gösterilebilmektedir (Rashid, 2015: 181-182). İşletmecilik tarihinde yer edinmiş olan Enron şirketinin iflas etme sebebini temel kaynağı olarak vekâlet kuramında bahsedilen “fırsatçılık” olgusu gösterilebilmektedir (*bknz*,

Kulik, 2005). *Yanlış (ters) seçim* ise, asilin vekilin yetenekleri konusunda tam bilgiye sahip olamadığı durumlarda açığa çıkan yanlış beyanatlar olarak ifade edilebilmektedir (Fama ve Jensen, 1983; Eisenhardt, 1989; Van Osnabrugge, 2000; Oğuz, 2015: 165). İşletmelerin amaçlarını gerçekleştirmelerinde önemi olan unsurlardan birisi “doğru işe doğru elemanı yerleştirmektir.” Asillere ait bakış açısı ile değerlendirildiğinde, asiller vekilleri işe alırken vekillerden edindikleri bilgilere yönelik olarak istihdamda bulunabilmektedirler. Burada vekillerin vermiş oldukları yanlış bilgiler asiller için yanlış bir pozisyona getireceği yanlış bir personel anlamına gelmektedir. Bu nokta da işe alım sürecindeki eksik bilgidan kaynaklı tercihler yanlış (ters) seçimi ifade etmektedir (Demirkol ve Ertuğral, 2007; Stokker ve Hallam, 2009; Çetinkaya ve Kurnaz, 2017). Vekil bakış açısı ile değerlendirildiğinde ise vekiller atama ve terfi kriterlerinde kayırmacılık gibi eşitsizliğe dayalı bir uygulama ile karşılaşabilmektedirler. Ekinci (2017) tarafından yapılan araştırmada vekâlet teorisi ile kayırmacılık ilişkisi vekâlet maliyetleri ekseninde incelenmiştir. Bu, araştırmaya göre, Türkiye’de yanlış (ters) seçimi engelleyebilmek amacıyla kayırmacılığın tercih edildiği tespit edilmiştir. Profesyonel yönetiminin aksine Türkiye bağlamında asil-vekil arasındaki güven ilişkisinin temelini kayırmacılık uygulamasının oluşturulduğu belirtilmiştir. Özellikle ülke ekonomisinin büyük bir bölümünü aile işletmelerinin oluşturduğu Türkiye gibi ülkelerde sahiplik ve yönetimin ayrılması işletme sahiplerinin söz konusu vekâlet maliyetlerinden dolayı tercih etmedikleri bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile işletmelerinin yoğun olduğu ülkelerde işletme sahipleri vekâlet maliyetlerinden kaçınabilmek amacıyla kişilerin işe alımı noktasında profesyonellikten ziyade nesnellikten tamamen uzak nepotizme (istihdam etmede nesnel ölçütlerden ziyade akraba ilişkisine önem verme) yönelebilmektedir (Yeung, 2000, 57-58). Ancak nepotizmin de bir takım sakıncaları bulunmaktadır. Songini ve Gnan (2015)’e göre nepotizm aile üyelerinin işin gerektirdiği yetkinliklere sahip olmamaları, işletmenin sahip olduğu kaynakları hoyratça kullanmaları ve işten kaytarma gibi olumsuz bir takım maliyetlere yol açabilmektedir. Nepotizmin yol açtığı söz konusu maliyetlerden kaçınmak isteyen ve giderek büyüyen ve daha da karmaşık bir hale gelen örgüt yapısını etkin bir şekilde yönetebilmek isteyen işletmeler nepotizm yerine profesyonelleşmeye yönelmektedir (Bolat vd., 2016, s. 107). Bununla birlikte profesyonelleşme de vekâlet maliyetlerini doğurmaktadır.

Ahlaki tehlike ve yanlış seçim bağlamında, asil-vekil arasındaki problemlerinin temelinde para sevgisinin yattığı düşünülmektedir. Çünkü maliyet unsuru para sevgisi kapsamında güç, başarı ve zengin olmayı isteyen bireylerin bu isteklerinden bir parça uzaklaşması anlamına gelebilmektedir. Para sevgisi bireylerin para hakkındaki öznel duygularının ifade edilmesidir. Para sevgisi duygusal, davranışsal ve bilişsel olarak irdelenmektedir. Yüksek para sevgisi güdüsüne sahip olan kişilerin paraya karşı sergilediği tutum (*örneğin*, zengin olmak isteği) **duygusal**, bireylerin parayı dikkatli bir şekilde yönetmesi **davranışsal**, bireylerin parayı önemli bir başarı sembolü olarak görmesi **bilişsel** olarak incelenmektedir (Tang, 2006; 379). Paraya yüklenen anlam, para sayesinde elde edilmesi beklenen istek ve arzularının kökeninde para sevgisi yatabilmektedir. *Örneğin*, zengin olmak isteği para sevgisi ile alakalı olabilmekte ve düşük ücret memnuniyetine yol açabilmektedir (Tang ve Chiu, 2003; Tang ve diğerleri, 2006). Enron, Arthur Anderson ve WorldCom gibi büyük şirketlerin isimlerinin karışmış olduğu yolsuzluk, hırsızlık, skandallar şeklindeki etik dışı davranışların kökeninde para sevgisi yatabilmektedir. Para kazanma güdüsü “kişisel değerler” ile pozitif yönde etkili iken iş etiği ile ilgili konularda negatif yönde etkili olabilmektedir (*bknz*, Tang, 2016). Bu yönü ile para sevgisi ile etik olmayan davranışlar arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunabilmektedir (Tang ve Liu, 2012; Tang ve Chen, 2008). Yâda özellikle dünya genelinde yaşanan salgın, ekonomik krizler neticesinde işsizlik oranlarının artışı ele alındığında kişiler iş gücü piyasasında yer almak için kendi haklarında yanlış beyanlarda bulunulması pahasına iş sahibi olma isteği para sevgisine dayalı olabilmektedir (*bknz*, TÜİK, 2020).

Bu kapsamda yapılan ilgili alan yazın incelemesinin ardından eğer bir işletmede “fırsatçılık” olgusu önem kazanmaya başlamış ve asil-vekil arasında ahlaki tehlike ve yanlış

seçim gibi vekâlet sorunları meydana geliyor ise para sevgisinin yüksek bir düzeyde olduğu düşünölmektedir. Bu nedenle, “*para sevgisi ve vekâlet sorunları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmaktadır*”. Şekil 1’de araştırma tasarımı da yer verildiği üzere aşğıdaki önerme oluşturulmuştur.

Önerme 1: *Yüksek para sevgisi(güç, zenginlik, motivasyon, başarı) ile vekâlet sorunları (ahlaki tehlike, ters seçim) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.*

Vekâlet sorunlarını para sevgisi ekseninde incelenen bu çalışmada ters çaba kuralının rolü de incelenmektedir. Ters çaba kuralı, başınıza gelmesinden korktuğunuz olayların başınıza gelmesi durumunu ifade etmektedir (Pektaş, 2017). Ters çaba kuralı Murph kanunlarına dayandırılmaktadır. Murphy kanunları, Amerika’lı mühendis Edward A. Murphy tarafından başarısızlıkların incelendiği özdeyişlerden oluşmaktadır. Murph kanunları “eğer bir şey yapmanın iki ya da daha fazla yolu var ve bunlardan bir tanesinin sonucu felaket ise bütün olasılıkların öncesinde felaket sonucu olan olasılığın gerçekleşeceği vurgulamaktadır (Matthews, 1995; Peacock, 2002; Stojković, 2012). Bu koşul ise termodinamiğin ikinci yasasına dayanmaktadır. Kapalı sistemlerde kaosu olduğu durumlarda entropi kaçınılmaz olabilmektedir. Termodinamikten sosyal bilimler alanındaki çalışmalara geçmiş olan entropi, her sistemde var olan enerjinin tükenmesi, denge ve düzenin kaybolması, faaliyetlerin bozulması, karışıklık ve düzensizliğin gittikçe daha da artması ile sistemin işleyişinin ve hayatının son bulması anlamına gelmektedir (Koçel, 2011: 258). Açık bir sistem, devamlı olarak enerji, materyal ve bilgi akışı ile yaratıcı düşünce aracılığıyla dinamik bir şekilde faaliyetlerine devam edebilmekte hatta ihtiyaç duyulan ilerlemeyi gösteren bir sistem haline gelebilmekte iken kapalı bir sistem zaman içerisinde çözölme, düzensizlik ve karışıklığa diğer bir ifade ile entropiye maruz kalabilmektedir (Kast ve Rosenzweig, 1972: 450-453). Ters çaba kuralının temel dayanak noktası çekim yasası, termodinamik ve entropi konuları olduğu için kısaca bu konulara değinmenin ters çaba kuralının anlaşılması açısından önemli olduğu düşünölmüştür. Bu araştırmanın konusu; para sevgisi temelinde asil-vekil ilişkisi ve bu ilişkide ters çaba kuralının rolünün incelenmesidir. Bu konu ile ilgili daha fazla ayrıntıya yer verilmeden ters çaba kuralı ve asil-vekil ilişkisi, para sevgisi arasındaki ilişkiye yer verilecektir.

Ters çaba kuralı ile ilgili bilgilere Frankl (2020), Muphy (2007: 122-127) ve Sekman (2019: 62-63) kaynaklarında yer verilmektedir. Bu kaynaklara göre, bilinçaltı buz dağının görünmeyen yanını oluşturmaktadır ve olumsuz temkinlere göre siz farkında olmadan çalışabilmektedir. Zihninizden geçen her türlü olumsuz duygulara (*örneğin, korkularınıza*) yönelik temkinler sizin beyninizin olumsuz şartlara yönelik (korktuğunuz konular için) çalışmasına yönlendirmekte ve istemediğiniz şey başınıza gelmektedir. Çünkü bilinçaltı çelişkili durumları tercih etmemektedir. Çelişkili durumlarda beyin öncelikle olumsuz duyguları yaşantınıza dönüştürmek için çalışmaktadır. Böylece beyin olumsuz duyguları hayatınızda gerçekleştirebilecek şekilde olumsuz yönde çalışmaktadır.

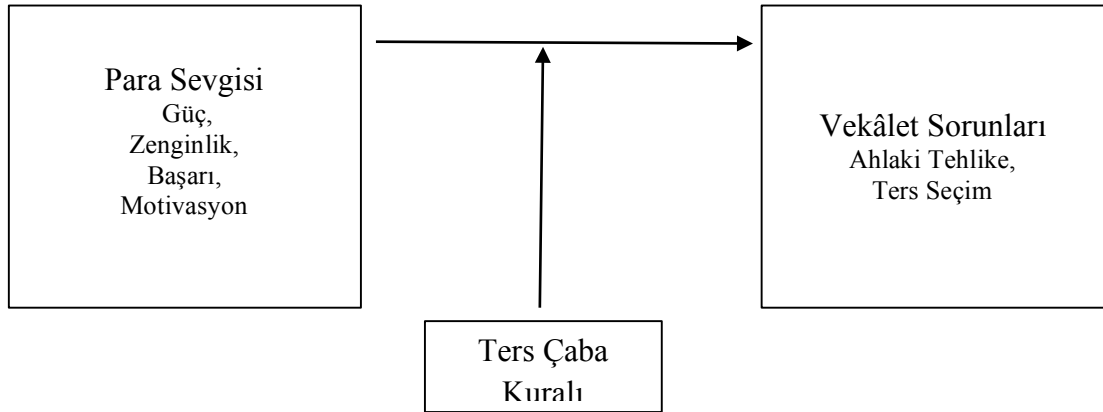
Vekâlet kuramı kapsamında Jensen ve Meckling (1976), bireylerin davranışının önel faydacılığa dayandığını belirtmekle birlikte bu davranışlardan birisinin riskten kaçınma/özel hedef çatışması durumunun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca vekillerin asillere göre bir şansı olduğu bu şansında pazar fırsatları peşinde, kurumlarda finansal riskleri üstlenmeden iş değıştirme lüksüne sahip olduğu belirtilmektedir (*Bknz*, Gomez-Mejia ve Wiseman, 2007: 81). Risk paylaşımının farklılığı kaynaklı olarak asiller, vekilleri kendilerine hizmet eden, fırsatçı, bireyselci davranışların sahibi olarak tasvir etmektedir. Fakat vekâlet teorisinin tamamlayıcı niteliğine sahip olan temsil teorisi ise, aslları kolektif örgüt yanlısı ve güvenilir olarak nitelendirmektedir (*Bknz*, Davis ve diğerleri, 1997).

Burada açıklanmayı bekleyen temel soru vekiller gerçekten çıkarıcı oldukları için mi asiller tarafından fırsatçı olarak nitelendirilmektedir? Yoksa asiller bilgi asimetrisinden de kaynaklı olarak kontrol ve gücü elde edemeyecekleri korkusuyla farkında olarak yâda olmadan vekilleri çıkarıcı olarak gördükleri için zamanla vekiller fırsatçı konumuna mı gelmektedirler? Diğer bir ifade ile asillerin başlarına gelmesinden korktuğu durumlar sonucu vekâlet problemleri (ahlaki tehlike ve yanlış seçim) ile karşılaşma ihtimalleri sebebiyle

vekilleri bir şekilde fırsatçılık davranışına itilmektedir. Asiller ise bu fırsatçılık davranışı ile karşılaşmaktadır. Para sevgisi → ters çaba → vekâlet sorunları şeklinde bir döngü mevcut olmaktadır?

Para sevgisi üzerine yapılan öncül araştırmalarda Tang ve Liu (2012), yöneticinin davranışları para sevgisinden kaynaklı etik olmayan davranış niyetlerine aracılık ettiğini belirtmiştir. Sardžoska ve Tang (2012) ise, iyi bir iş ortamına sahip kurumlarda daha az yolsuzluk davranışının olacağını ifade etmektedir. Tang ve diğerleri (2008) tarafından, Amerika’da işletme yüksek lisans düzeyinde eğitim alan ve aynı zamanda tam zamanlı çalışma yapan öğrenciler üzerine yapılmış olan araştırmada, içsel motivasyonun (çalışanlar için ve kurum için endişelenme) başkalarına yapılan yardım davranışı üzerinde pozitif bir ilişkisi olduğu belirtilmiştir. Para sevgisi ile dışsal motivasyon (izlenim yönetimi, sosyal mübadele, kendini engelleme) arasında pozitif ilişki bulunurken; para sevgisi ile başka çalışanlara yapılan yardım arasında negatif ilişki bulunmuştur. Dışsal motivasyonun, para sevgisi ve yardımlaşma davranışı arasında aracılık etkisi olduğu ifade edilmektedir. Sosyal mübadele teorisi temel alınarak yapılan bu araştırmada para sevgisinin dışsal motivasyon için önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda ilgili alan yazın incelendiğinde para sevgisi → asil/vekiller için “fırsatçılık” alanı oluşturabilmektedir. Asiller bilgi asimetrisi sebebiyle kontrol mekanizmalarını iyi sağlayamadıkları anda vekillere iş ortamında “fırsatçılık” davranışlarına yönelik olumsuz iş ortamı sağlayabilmektedirler. Vekiller ise, para sevgisi sebebiyle iş ortamında oluşan her türlü olumsuzluk neticesinde vekâlet sorunlarına sebebiyet verebilmektedir. Para sevgisi yüksek olduğu durumlarda, ters çaba kuralının da etkisiyle iş ortamında yaşanması istenmeyen vekâlet sorunlarının meydana gelebileceği araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Alan yazın incelemesi ve ters çaba kuralı ile ilgili bilgi sahibi kişiler ile görüşme yapılarak aşağıdaki önerme oluşturulmuştur.

Örnerme 2: Yüksek para sevgisi (güç, zenginlik, başarı, motivasyon) ile vekâlet sorunları (ahlaki tehlike, ters seçim) arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Ters çaba kuralı bu ilişkiyi güçlendirmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Tasarımı

Araştırmanın Yöntemi

Vekâlet kuramı kapsamında asil-vekil arasında yaşanan fırsatçılık davranışı altında yatan sebeplerin para sevgisi temelinde incelendiği ve bu ilişki çerçevesinde ters çaba kuralının geçerliliğinin irdelendiği bu araştırmada nitel araştırma deseni kullanılacaktır. Araştırma deseni, örneklem, veri toplama araçları ve araştırmanın değişkeni ile ilgili bilgilere aşağıdaki kısımlarda yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Araştırmada kullanılmak üzere nitel araştırma desenleri içerisinde yer alan durum çalışması (örnek olay) tercih edilmektedir. Büyüköztürk vd, (2014: 21 *italik vurgular yazara aittir*)’e göre durum araştırmaları...“bir varlığın mekana ve zamana bağlı tanımlandığı ve

özeleştirildiği araştırmalar” olarak ifade edilmektedir. Araştırmalarda durum çalışmaları, a) bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek, b) bir olaya ilişkin olası açıklamaları geliştirmek, c) bir olayı değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır... (Gall, Borg ve Gall, 1996 aktaran Büyükoztürk vd, 2014: 21, italik vurgular yazara aittir). Diğer bir ifade ile durum çalışmalarının amacı belirli bir durumla ilgili sonuçların ortaya konulması olup en temel özelliğini ise bir ya da daha fazla durumun derinliğine incelenmesi oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.83).

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak gözlem, klinik mülakat ve doküman analizi, video kayıt incelemesi kullanılacaktır. **Gözlem:** Bir nesnenin, olayın veya bir gerçeğin, niteliklerinin bilinmesi amacıyla, dikkatli ve planlı olarak ele alınıp incelenmesi, müşahade edilmesi anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2020). Yapılan gözlemlerin, görsel verilerin bir araya getirilmesi ve kavramsal haritaların oluşturulması için nitel araştırmalarda kullanılan “NVIVO” analiz programı kullanılacaktır. Uygulama süresince veri toplama araçlarından kullanılması beklenen diğer bir yöntem **klinik mülakat** olacaktır. **Klinik Mülakat:** Piaget tarafından 1920’li yıllarında nitel araştırmalar için kullanılan bir yöntemdir. Standart testler yapılan araştırmaları içerik bakımından sınırlamaktadır. Örneğin, Matematik eğitimi alan bir çocuğun, matematik eğitimi sonrası çözülmesi gereken problemin sonucunu doğru ya da yanlış yaptığına dair bir bilgiye ulaşmamızı sağlarken, klinik mülakat, bu öğrencinin matematik sorusunun çözümünde hangi süreçte, nerelerde ve neden yanlış yaptığına dair daha fazla derinlemesine bilgi edinmemize katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada klinik mülakat yönteminin seçilmesinin temel sebeplerinden birisi de örneğin, ters çaba kuralının geçerliliğinin irdelenmesi noktasında durum ve koşullara bağlı olarak mülakat sorularında, esneklik sağlayabilmesidir (Ginsburg, 1981).

Vekâlet kuramına dair araştırmaların çoğu makro düzeyde incelenmektedir. Yapılacak görüşmeler esnasında, klinik mülakat sayesinde derinlemesine bir şekilde araştırmanın yürütülmesi amaçlanmaktadır. **Video Kayıt İncelemesi:** Durum analizi süresince gerçekleşecek görsel verilerin toplanması ve sonrasında değerlendirme yapılabilmesi için kullanılacaktır. Covid-19 süreci sebebiyle sağlık tedbirleri kapsamında “evden çalışma” olanakları tercih edilmeye başlanmıştır. Uygun örneklemere ulaşabilmek adına görüşmekte olduğumuz danışmanlar çevrimiçi görüşmeler yaparak faaliyetlerini yürütmektedirler. Bu nedenle seçilen asil-vekiller ile yapılacak olan görüşmeler Zoom gibi bu alanda kullanılmakta olan platformlar aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Bu sayede yapılan görüşmelerin kayıt altına alınması ve sonrasında da incelenmesi sağlanacaktır. Verilerin analizlerinde NVIVO paket programları kullanılacaktır. NVIVO programı aracılığıyla içerik analizi yapılacak olup kavramsal haritaların oluşturulmasından faydalanılacaktır.

Araştırmanın Örneklemi

Asil-vekil ilişkisini para sevgisi ve ters çaba kuralı temelinde derinlemesine inceleyebilmek adına ilgili alan yazında asil-vekil olarak belirtilen işveren-çalışan şeklindeki uygun kişiler ile görüşmelerin yapılması planlanmaktadır. Araştırma kapsamında ters çaba kuralı ve para konuları üzerinde danışmanlık yapan kişiler ile görüşülmüştür. Araştırmanın örnekleme bu alanda faaliyette bulunan danışmanlar yardımı ile seçilecektir. Uygun örnekleme belirlerken, “fırsatçılık” olgusu üzerine psikolojik destek almak isteyen kişiler, fırsatçılık olgusuna maruz kalmış olan bireylerin seçilmesine önem verilecektir. İkinci aşama ise bu birey alan yazına göre vekil tanımına uygun ise, vekil aracılığı ile asile ulaşılacaktır. Eğer bu birey alan yazına uygun olarak asil tanımına uyuyorsa, ikinci aşamada ise asil aracılığı ile vekile ulaşılması planlanmaktadır.

Araştırmanın Değişkenleri:

Çalışmaya katılacak bireyler hakkında bilgi edinmek için öncelikle çalışmakta oldukları kuruma yönelik görevleri, statüleri ve görev sürelerine ait bilgilerin elde edilmesi amaçlanmaktadır.

Para Sevgisi: Bireylerin para sevgisine ait düşünceleri hakkında bilgi edinebilmek için Tang ve Chiu (2003) tarafından geliştirilmiş para sevgisi ölçeğinden faydalanılacaktır.

Fırsatçılık: Bireylerin “fırsatçılık” olgusuna ait düşünceleri hakkında bilgi edinebilmek için Dalğırın (2014) ve Ercan ve Sıgır (2018)’in araştırmaları temel alınmaktadır. Araştırma soruları asil-vekil bakış açılarına göre yazarlar tarafından yeniden uyarlanmıştır.

Ters Çaba Kuralı: Ters çaba kuralları ile ilgili bireylerin düşünceleri hakkında bilgi edinebilmek için Ekinci (2017) ve Dalğırın (2014)’nın araştırmaları temel olarak alınmaktadır. Araştırma soruları asil-vekil bakış açılarına göre yazarlar tarafından yeniden uyarlanmıştır.

Sonuç

Araştırma tamamlandığında bu kısma yer verilecektir.

Kaynakça

- Barut, B. (2015). Vekâlet Kuramı Perspektifinden Kayırmacılık. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 240-250.
- Böhren, Ø. (1998). The Agent's Ethics in The Principal-Agent Model. *Journal of Business Ethics*, 17(7), 745-755.
- Bolat, T., Seymen, O., Bolat, O. İ., Yüksel, M., Katı, Y., ve Kinter, O. (2016). Vekâlet Kuramı Bakış Açısıyla Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Nepotizm İlişkisi, 19 (36-1), 105-132
- Büyükoztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2017). “Bilimsel Araştırma Yöntemleri”. *Pegem Atf İndeksi*, 1-360.
- Christen, M., Iyer, G., ve Soberman, D. (2006). Job Satisfaction, Job Performance, and Effort: A Reexamination Using Agency Theory. *Journal of Marketing*, 70 (1), 137-150.
- Çetinkaya, A. Ş., ve Kurnaz, G. (2017). Kişi-İş Uyumunun Performans Değerlemeye Etkisi: Konya Tekstil İşletmeleri Araştırması. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5 (3), 747-764.
- Dalğırın, Y. (2014). *Asil-Vekil İlişkisinde Asilin Körlüğü: Türkiye’de Asil-Vekil İlişkisinde Vekilin Sahip Olduğu Güce Bağlı Olarak Asilin Tutumunun İncelenmesi*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Davis, J. H., Schoorman, F. D., ve Donaldson, L. (1997). Toward A Stewardship Theory of Management. *Academy of Management Review*, 22 (1), 20-47.
- Demirkol, Ş., ve Ertuğral, S. M. (2007). İşletmelerde Personel Seçiminde Kullanılan Teknikler ve Analizler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 23-34.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Agency Theory: An Assessment and Review. *Academy of Management Review*, 14 (1), 57-74.
- Ekinci, B. T. (2017). Asil-Vekil Arasındaki Kayırmacılığın Vekâlet Maliyetleri ile İlişkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 73-96.
- Elias, R. Z. (2013). Business Students' Love of Money and Some Psychological Determinants. *International Journal of Business & Public Administration*, 10 (2), 80-90.
- Ercan, Ü., (2016). Şirketlerin Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğinin Vekâlet Kuramı Bağlamında İncelenmesi: Oyak Örnek Olayı. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ercan, Ü., ve Sıgır, Ü. (2018). Şirketlerin Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğinin Vekâlet Kuramı Bağlamında İncelenmesi: OYAK Örnek Olayı. *İş ve İnsan Dergisi*, 5 (2), 207-223.
- Fama, E. F., ve Jensen, M. C. (1983). Separation of Ownership and Control. *The Journal of Law and Economics*, 26 (2), 301-325.
- Frankl, V. E. (2020). İnsanın Anlam Arayışı (Çeviren: Selçuk Budak). 79. Basım. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Ginsburg, H. (1981). The Clinical Interview in Psychological Research on Mathematical Thinking: Aims, Rationales, Techniques. *For the Learning of Mathematics*, 1 (3), 4-11.
- Gomez-Mejia, L. R., ve Wiseman, R. M. (2007). Does Agency Theory Have Universal Relevance? A Reply To Lubatkin, Lane, Collin, and Very. *Journal of Organizational Behavior*, 28 (1), 81-88.
- Hannafey, F. T., ve Vitulano, L. A. (2013). Ethics and Executive Coaching: An Agency Theory Approach. *Journal of business ethics*, 115 (3), 599-603.
- Hill, C. W. (1990). Cooperation, Pportunism, and the Invisible Hand: Implications for Transaction Cost Theory. *Academy of management review*, 15 (3), 500-513.
- Jensen, M. C., ve Meckling, W. H. (1976). Theory of The Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3 (4), 305-360.
- Jensen, M. C., Murphy, K. J., ve Wruck, E. G. (2004). Remuneration: Where We've Been, How We Got to Here, What Are the Problems, and How to Fix Them. *European Corporate Governance Institute*, 44, 21-22.
- Kast, F.T. ve Rosenzweig, J.E. (1972). General System Theory: Applications for Organization and Management. *Academy of Management Journal*, 15 (4), 447-465.
- Koçel, T. (2011). İşletme Yöneticiliği, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kulik, B. W. (2005). Agency Theory, Reasoning and Culture at Enron: In Search of A Solution. *Journal of Business Ethics*, 59 (4), 347-360.

- Matthews, R. A. (1995). Tumbling Toast, Murphy's Law and The Fundamental Constants. *European Journal of Physics*, 16 (4), 172.
- Meydan, C.H. ve Çetin, F. (2017). "Vekâlet Kuramı". (Örgüt Kuramları İçinde). Beta Yayınları.
- Murphy, J. (2007). Bilinçaltının Gücü. (Çeviren: Belgin Selen Haktanır). Diyojen Yayıncılık. İstanbul.
- Oğuz, F. (2015). "Örgüt İktisadı: Ekonomi, Hukuk ve Örgüt İlişkileri". (Örgüt Kuramları İçinde). İmge Kitabevi Yayınları.
- Peacock, B. (2002). Murphy's Law: If It Can Happen, It Will. *Ergonomics in Design*, 10 (1), 4-31.
- Pektaş, İ. (2017). Ters Çaba Kuralı. Erişim Tarihi: 25.12.2020. <http://www.ilhamipektas.com/ters-caba-kurali/#:~:text=Ters%20%C3%A7aba%20kural%C4%B1%2C%20bir%20%C5%9Fey,%C3%A7%C4%B1may a%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1k%C3%A7a%2C%20dibe%20g%C3%B6m%C3%BClme%20benzer.>
- Podrug, N., Filipovic, D., ve Milic, S. (2010). Critical Overview of Agency Theory. *Annals of DAAAM & Proceedings*, 21(1): 1227-1229
- Rashid, A. (2015). Revisiting Agency Theory: Evidence of Board Independence and Agency Cost from Bangladesh. *Journal of Business Ethics*, 130 (1), 181-198.
- Roberts, J. (2005). Agency Theory, Ethics and Corporate Governance. *Advances in Public Interest Accounting*, 11, 249-269.
- Sardžoska, E. G., ve Tang, T. L. P. (2012). Work-Related Behavioral Intentions in Macedonia: Coping Strategies, Work Environment, Love of Money, Job Satisfaction, and Demographic Variables. *Journal of Business Ethics*, 108 (3), 373-391.
- Sekman, M. (2019). Her Şey Beyinde Başlar. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Songini, L., ve Gnan, L. (2015). Family Involvement and Agency Cost Control Mechanisms in Family Small and Medium-Sized Enterprises. *Journal of Small Business Management*, 53 (3), 748-779.
- Stojković, M. D. (2012). Murphy's Law in Chemistry. *Chemistry*, 21 (1).
- Stokker, J., ve Hallam, G. (2009). The Right Person, in the Right Job, With the Right Skills, at the Right time. *Library Management*, 15 (8/9), 561-571
- Tang, T. L. P ve Diğerleri, (2006). The Love of Money and Pay Level Satisfaction: Measurement and Functional Equivalence in 29 Geopolitical Entities Around The World. *Management and Organization Review*, 2 (3), 423-452.
- Tang, T. L. P. (2006). Income and Quality of Life: Does The Love of Money Make A Difference?. *Journal of Business Ethics*, 72 (4), 375-393.
- Tang, T. L. P. (2006). Income and quality of life: Does the love of money make a difference?. *Journal of Business Ethics*, 72 (4), 375-393.
- Tang, T. L. P. (2016). Theory of Monetary Intelligence: Money Attitudes—Religious Values, Making Money, Making Ethical Decisions, and Making The Grade. *Journal of Business Ethics*, 133 (3), 583-603.
- Tang, T. L. P. ve Chen, Y. J. (2008). Intelligence Vs. Wisdom: The Love of Money, Machiavellianism, And Unethical Behavior Across College Major And Gender. *Journal Of Business Ethics*, 82 (1), 1-26.
- Tang, T. L. P. ve Chiu, R. K. (2003). Income, Money Ethic, Pay Satisfaction, Commitment, and Unethical Behavior: Is The Love of Money The Root of Evil for Hong Kong Employees?. *Journal of Business Ethics*, 46 (1), 13-30.
- Tang, T. L. P. ve Liu, H. (2012). Love of Money and Unethical Behavior Intention: Does an Authentic Supervisor's Personal Integrity and Character (ASPIRE) Make A Difference?. *Journal of Business Ethics*, 107 (3), 295-312.
- Tang, T. L. P., ve Chiu, R. K. (2003). Income, Money Ethic, Pay Satisfaction, Commitment, and Unethical Behavior: Is The Love of Money The Root of Evil for Hong Kong employees?. *Journal of Business Ethics*, 46 (1), 13-30.
- Tang, T. L. P., Sutarso, T., Davis, G. M. T. W., Dolinski, D., Ibrahim, A. H. S., ve Wagner, S. L. (2008). To Help or Not To Help? The Good Samaritan Effect and The Love of Money on Helping Behavior. *Journal of Business Ethics*, 82 (4), 865-887.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020). İşgücü İstatistikleri, Eylül 2020. Erişim Tarihi: 25.12.2020 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Eyl%C3%BCl-2020-33793&dil=1>
- Türk Dil Kurumu TDK. 2020. Erişim Tarihi: 23.12.2020 <http://www.tdk.gov.tr>.
- Ülgen, H. ve K. Mirze. (2006). İşletmelerde Stratejik Yönetim. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ülgen, H., ve Mirze, S. K. (2010). İşletmelerde stratejik yönetim (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Van Osnabrugge, M. (2000). A Comparison Of Business Angel and Venture Capitalist Investment Procedures: An Agency Theory-Based Analysis. *Venture Capital: An International Journal of Entrepreneurial Finance*, 2 (2), 91-109.
- Yeung, H. W. C. (2000). Limits to the growth of family- owned business? The case of Chinese transnational corporations from Hong Kong. *Family Business Review*, 13 (1), 55-70.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 9. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

SAHAFLIK ALANINDA KURUMSAL MANTIKLARIN DÖNÜŞÜMÜ VE SAHAFLIK KİMLİĞİNE YANSIMALARI

Erol Keskin
Trakya Üniversitesi
keskinnn.erol@gmail.com

İlke Oruç
Trakya Üniversitesi
ilkeoruc@trakya.edu.tr

Erkan Erdemir
Maltepe Üniversitesi
erkanerdemir@maltepe.edu.tr

Özet

Günümüzde, sahaflık mesleğinde bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir. Sahaflık mesleği, geleneksel olarak eski ve nadir kitap alımı ve satımını içeren bir mesleki kimlik ve mantığa sahiptir. Ancak günümüzde sahaflık mesleğinde ikinci el kitapçılığın öne çıktığı bir dönüşümün meydana geldiği gözlenmektedir. Bu çalışmanın amacı, sahaflık mesleğinde yaşanan dönüşüm sürecinin mesleki kimlik ve mesleki mantık kavramları üzerinden incelenmesi ve sahaflık mesleki mantığının nasıl yönde bir evrim geçirdiğinin açıklanmasıdır. Araştırmada kartopu örneklem yöntemiyle, İstanbul'da sahaflık mesleğini icra edenlerle yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak mülakat yöntemiyle veri toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular, sahaflık mesleki mantığının ve buna bağlı olarak mesleki kimliğinin geleneksel formunu kaybederek yeni bir forma dönüştüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Mantıklar, Mesleki Kimlik, Mesleki Mantık, Mesleki Mantığın Dönüşümü, Sahaflık

1. Giriş

İnsanların belirli bir iş kolunda yapmış oldukları uygulamaların bir çerçevesini ve sınırlarını gösteren meslekler, kendi görev ve sorumluluklarını, uygulama alanlarını, yani mesleki kimliklerini oluşturmaktadırlar. Mesleki kimlikler, meslek sahiplerine bağlı olarak oluşturulmakta, sürdürülmekte ve sonlandırılmaktadırlar. Kendisine özgü ve ayrı bir mesleki kimliğe sahip olan mesleklerden biri de sahaflık mesleğidir. Sahaflık mesleği insanlar ile sürekli etkileşim halinde olan ve eski ve nadir kitap alım-satımı yapan bir meslektir. Bu mesleği icra edenler, zamanla mesleğin kurumsal mantığını da oluşturmuşlardır ve sahaflık mesleğinin kendisine özgü, birtakım temel kabulleri içeren mesleki mantığı da bulunmaktadır. Günümüzde yaşanan küçük ve büyük ölçekli değişimler, sahaflık mesleğinin mesleki mantığını etkilemektedir. Etkilenen mesleki mantık, değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Dönüşüm geçiren mesleki mantık, mesleki kimliği de etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, sahaflık mesleki mantığının dönüşümünü ve bunun sonucunda oluşan yeni mantığın, sahaflığın mesleki kimliğine olan etkisini sebep ve sonuçlarıyla incelemektir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Kurumsal Mantıklar

Kurumsal mantıklar, toplumsal olarak inşa edilen, tarihsel bir sürece sahip olan ve değerlerin ve inançların yeniden üretilmesini sağlayan, sosyal olarak düzenleyici kurallar koyan ve sosyal gerçeklikleri ortaya çıkaran anlamlardır (Thornton ve Ocasio, 1999, s. 804). Toplumsal yaşamda oluşan ve paylaşılan kurumsal mantıklar, varsayımlar ve değerlerin sürmesini sağlamakta, ayrıca zamanı ve mekânı organize etmektedirler. Kurumsal mantıklar hem uygulamalarda hem de zihinlerde bulunmaktadır (Dunn ve Jones, 2010, s. 114). Bu mantıklar eylemi sınırlandırabilmekte, ancak değişimin kaynağını da açıklayabilmektedirler. Farklı kurumsal mantıklar, bireyleri, örgütleri ve toplumu dönüştürmek için kültürel kaynaklar sağlamaktadırlar (Thornton ve Ocasio, 2008, s. 101). Kurumsal mantıklar aktörlerin seçimleri, istekleri ve herhangi bir duruma yükledikleri anlamlar ile ilgili açıklayıcı yorumları sunmakta ve belirli bir kurumsal düzen türünü meydana getirmek için maddi ve sembolik unsurları bir araya getirmektedirler (Ezzamel vd., 2012, s. 283-284).

Kurumsal mantıklar, sosyal etkileşimlerde ve aktörler üzerinde etkili olmakta, ayrıca örgütsel alanlarda karar vermeyi, örgütsel kimlik ve uygulamaları etkilemekte, ortak amaç ve

değerleri tanımlamaktadırlar (Thornton vd., 2012). Aynı zamanda, aktörlerin kendi çevresi ve rolü ile ilgili kuralları oluşturan kavramsal bir çerçeve sunmakta ve maddi uygulamalar ile sembolik sistemler arasındaki ilişkileri düzenlemektedirler (Misangyi vd., 2008, s. 754-755). Bununla birlikte, örgütsel alanda bulunan paydaşların davranışlarını biçimlendiren düzenleyici ilkeler koymakta, baskın uygulamaları yansıtmakta ve alandaki tekli ve çoklu uygulamaları göstermekte ve kurumları anlamlandırmaktadırlar (Reay ve Hinings, 2009, s. 631).

2.1.1. Kurumsal Mantıkların Değişimi

Kurumsal mantıklar zamanla değişebilmektedirler. Bu değişimi açıklayan kavram ise kurumsal değişimdir. Kurumsal değişim, meşrulaşan yeni uygulamaların birden fazla örgüt tarafından benimsenmesi ile mümkün olmaktadır (Özen, 2002, s. 53).

Kurumsal mantıklar, örgütsel alan ve kurumsal değişim kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidir (Reay & Hinings, 2009, s. 631). Örgütsel alan kavramı, yeni kurumsal kuramda merkezi bir konumdadır (Tracey vd., 2011, s. 61). Mantıklar arasındaki değişim ile aktörler arasında bağlantı bulunmaktadır. Aktörler, alandaki mantığın değişmesinin nedeni olabilmektedirler (Reay ve Hinings, 2005, s. 352). Kurumsal mantıklardaki çatışmalar, kurumsal değişimi ortaya çıkarmaktadırlar. Örgütsel alanlar, çoklu mantığa sahip olsa da baskın kurumsal mantık tarafından düzenlenmektedirler (Reay ve Hinings, 2009, s. 629).

Değişimi açıklamamız ve anlamamızda kimlik kavramı da önemli bir yere sahiptir. Bu kavram aracılığıyla kurumsal mantıklardaki değişim anlamlandırılabilir. Alanda bulunan kimliklerden faydalanarak bireylerin ve örgütlerin davranışları incelenebilmektedir. Bu durum, aynı zamanda kimlik ile kurumsal mantık arasında da bir bağlantı olduğunun göstergesidir (Lok, 2010, s. 1305). Değişim ile ortaya çıkan kavram daha önce sahip olunan mesleki kimlik ile daha sonraki mesleki kimlik durumunun ortaya konmasını gerektirmektedir. Bunun anlamlandırılabilmesi için öncelikle mesleki kimlik kavramının açıklanması gerekmektedir.

2.2. Mesleki Kimlik

2.2.1. Mesleki Kimlik Kavramı

Toplumsal yaşamında her alanında bulunan mesleklerin kendilerine özgü faaliyetleri bulunmaktadır (Abbott, 1988) ve meslekler kurulmalarıyla beraber mesleki kimliklerini de oluşturmaktadırlar. Bir mesleğin var olmasıyla oluşan mesleki kimlik; bireyin sergilediği önemli roller ile toplumda kabul görmesi, süreklilik kazanması ve bireyin mesleğin üyesi olma konumunu elde etmesi ile ilgidir (Chreim vd., 2007, s. 1515). Mesleki kimlik, toplum ile sürekli olarak etkileşim halinde bulunmaktadır ve bu özellik kavrama özel bir anlam yüklemektedir (Barbour ve Lammers, 2015, s. 56). Kimlik konusu, bir toplumda grupları ve örgütleri oluşturan bireylerin birbirleri ile nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını anlamamızda yardımcı olmaktadır (Brown, 2001, s. 114).

Mesleki kimlik kavramı, literatürde çeşitli biçimlerde kavramsallaştırılmakta (Barbara vd., 2017, s. 201) ve kavram hem bir meslek etrafında bir araya gelen bireylerin ortaklaşa anlayışını, hem de bireyin mesleki uygulamada edindiği rol içerisindeki benlik algısını tanımlamakta kullanılmaktadır (Feen-Calligan, 2012, s. 150). Sosyal kimliğin bir biçimi olarak mesleki kimlik, bir firmada oluşan grupları ve gruplar arası etkileşimleri anlamlandırmaktadır. Ayrıca insanların başka mesleki kimlikler altındaki gruplar ile kendini kıyaslamasına yardımcı olmaktadır (Adams vd., 2006, s. 56). Mesleki kimlik, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Çünkü herhangi bir mesleğe ait bilgi, beceri ve tutumları, değerleri ve uygulama standartlarını içermektedir. Her mesleğin de kendine ait bir kimliği vardır, dolayısıyla bu çok yönlü yapı her meslekte farklı biçimde olacaktır (Haverkamp vd., 2011, s. 257).

İnsanlar meslek sahibi olduklarında birtakım rollere sahip olmaktadır. Meslek sahiplerinin birbirleriyle olan ilişkileri sonucunda mesleğin özellikleri ortaya çıkmaktadır. Başlangıcından itibaren bir süreklilik halinde devam eden bu süreç sonucunda mesleki kimlik oluşmaktadır. Meslek ile mesleki kimlik uyumlu bir hale gelmektedir. Mesleki kimliğin değişimi hem meslek içerisindeki farklılaşmayla hem de toplum-meslek

etkileşimiyle meydana gelebilmektedir. Çünkü insanlar bilgilerini, yeteneklerini, değerlerini ve tercihlerini anlamlandıran deneyimler yoluyla ve toplum-meslek etkileşimi aracılığıyla meslek üzerinde etki yaratacaklardır. Bu durum bize mesleki kimliğin durağan bir yapıda değil, sürekli değişen bir yapıda olduğunu göstermektedir (Ibarra, 1999, s. 765). İnsanlar da bir mesleki gruba üye olduktan sonra o mesleğe uyumlu olarak kendilerini konumlandırmakta, mevcut mesleki kimliğe göre davranışlarını şekillendirmeye başlamaktadırlar (Crossley ve Vivekakanda-Schmidt, 2009, s. 603). Mesleki kimlik, bireyin itibarını da etkilemektedir (Hansen ve Schnittka, 2017, s. 1016).

2.2.2. Mesleki Kimliğin İnşası

Kimlik inşası aktörlerin “ben kimim?” sorusuna yanıt araması ile başlayan ve bir süreci ifade eden bir kavramdır (Ashforth ve Schinoff, 2016, s. 113). Snow ve Anderson (1987, s. 1348) kimlik inşasını, bireylerin birbirleri ile olan uyumunu ve bireyin toplumda karşılık bulacak olan kimliğini oluşturması ve sürdürmesi için birbirleriyle olan faaliyetlerini, kimlik işleri (identity work) olarak tanımlanan bir sürecin değişkenleri olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Günlük pratikle yakın ilişkisi olan kimlik işleri, kimliğin ortaya çıkmasıyla başlayıp devam eden bir süreci ifade etmektedir (Sveningsson ve Alvesson, 2003, s. 1165-1167). Kimlik işleri ile ilgili yapılan araştırmalar; bireylerin sosyal bağlamda gerçekleşen ve süreklilik içeren kimlik inşasına odaklanmaktadır (Pratt vd., 2006, s. 236-237). Kimlik inşa süreci, mesleki oluşumdan ortaya çıkmakta ve yayılmaktadır (Ahuja vd., 2017, s. 4). Geniş bir anlamı ifade eden, rol odaklı olan ve dinamik bir sosyal inşa sürecini ifade eden (Bevort ve Suddaby, 2016, s. 21) kimlik işleri, kimliklere bireyin sahip olması, anlamlandırması ve tepki vermesi süreci sonucunda oluşmaktadır (Beech vd., 2012).

2.2.3. Mesleki Kimliğin Değişimi

Günümüz toplumunda önemli bir yere sahip olan meslekler, dışa açık bir yapıya sahiptirler. Mesleklerin kendileri üzerinde bir kontrolü olmakla birlikte, örneğin küreselleşmeden, rekabetten veya hukuki düzenlemelerden etkilenebilmektedirler. Bu tür değişimler mesleğin dolayısıyla mesleki kimliğin de bir değişim süreci geçirmesine neden olmaktadır (Reay vd., 2017, s. 1045). Mesleki kimliğin inceleme alanını, aktörler ve alanda faaliyette bulunan aktörlerin etkileşimleri oluşturmaktadırlar. Mesleki kimlik yüksek düzeyde esnek olmasına rağmen, değişimi hızlı ve kolay olmamaktadır (Goodrick ve Reay, 2010, s. 56). Bununla birlikte, çevresi ile sürekli etkileşimde bulunan bir yapıya sahip olması, herhangi bir değişimden etkilenebilmesine yol açabilmektedir (Fiol, 2002, s. 655). Örneğin, sağlık alanında geçerli olan ekonomik ve yasal çerçevenin değişimi, alanda çalışanların mesleki kimliğini etkileyebilmektedir (Barbour ve Lammers, 2015, s. 40).

2.3. Mesleki Mantık

Meslekler sadece maddi bakımdan düşünülerek oluşan yapılar değildirler. Bununla birlikte, davranışlarını da mesleki mantıklara dayanarak yapmaktadırlar. Dolayısıyla meslek ve mesleki mantık kavramları geniş bir alanı ifade etmektedirler (Andersson ve Liff, 2018, s. 6). Bu nedenle, mesleki mantık kavramı anlamını sürekli olarak yeniden oluşturmaktadır ve diğer meslekler ve örgütler ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır (Mangen ve Brivot, 2015, s. 660). Kültürel sembollerden ve maddi uygulamalardan oluşan mesleki mantık, aktörlerin faaliyetlerini deneyimleyerek anlam yüklediği süreci ve çerçeveyi oluşturmaktadır (Thornton vd., 2012, s. 54).

Aktör ve alan arasındaki bağlantıyı kuran mesleki mantık hem mesleki uygulamaları hem de mesleki alandaki etkileşimleri anlamlandırmaktadır (Thornton vd., 2012). Bu durumda mesleki mantık, bir mesleğin ortak amaçlarını belirlemekte ve ortak amaç bireylerin ve örgütlerin uygulamalarını yönlendirmektedir (Amisse vd., 2012, s. 268). Mesleki mantık, sektörlerde bütüncül bir yapıya sahip olmakta, çeşitli grupların isteklerini birleştirmekte ve mesleğin bireysel ve toplumsal statüye sahip olmasını sağlamaktadır (Kvarnström, 2008, s. 191).

2.3.1. Mesleki Mantiğın Özellikleri

Mesleki mantık; bilgiyi, becerileri, deneyimi, uzmanlığı, düşünce ve inançlar dizisini, mesleki normları ve değerleri, mesleki niteliği, zamanı, mesleki öğrenmeyi, etkileşimi, müşteri-merkezliliği ve duyarlılığı kapsayan çok yönlü bir kavramdır (Kremer ve Tonkens, 2006, s. 131; Kitchener, 2003, s. 160; Pettersen ve Solstad, 2014, s. 366; Knijn ve Verhagen, 2007, s. 467; Noordegraaf vd., 2016, s. 9). Mesleki mantık, mesleklerin toplumsal yaşama katıldığı durumda, etkileşimlere, değişimlere, normlara ve bilgi yayılımına odaklanmaktadır (Ollila vd., 2015, s. 136). Bir alan içerisindeki mesleğin ortaklaşa paylaşılan değer ve uygulamaları, mesleki mantığın diğer meslek sahiplerine yayılımını kolaylaştırmaktadır (Pernicka ve Reichel, 2014, s. 235).

Mesleki alanlarda ortaya çıkan mesleki mantık, meslek sahiplerinin mesleki uygulamalarını anlamlandıracak olan mesleki kimlikleri sağlamaktadır (Kyratsis vd., 2017, s. 613). Alan düzeyindeki mesleki mantık kendine özgü sosyokültürel bağlamında mesleki normları ve uygulamaları düzenlemektedir. Bu normlar ve uygulamalar sonucunda aktörlerin seçimlerini belirleyen mesleki mantık, aktörlerin mesleki kimliklerini, inançlarını ve değerlerini oluşturmaktadır. Buradaki oluşumlar sonucunda, insanlar kendilerini tanımlamakta ve sınıflandırmaktadırlar. Mantıklar da bu şekilde değişmektedirler (Kyratsis vd., 2017, s. 613). Mesleki mantıkların bünyesinde mevcut olan mesleki kimlikler, bireylerin rolleri, planları ve uygulamaları ile ilgili kaynaklar sağlamaktadırlar (Misangyi vd., 2008, s. 755). Mesleki mantığın, meslekler ile ilgili değer sistemlerinin nasıl olması gerektiğini, mesleğin, bulunduğu sektörlerdeki çalışma yaşamındaki ortak deneyimler ve uzmanlık aracılığıyla ortaya çıkan mesleki kimliklerin paylaşılması sonucu oluşacağı şeklinde yanıtlamaktadır (Carvalho, 2014, s. 177).

2.3.2. Mesleki Mantiğın Değişimi

Mesleki çalışmaları yönlendiren mesleki mantıklardaki büyük çaplı değişimler, inanç ve uygulamalara bakılarak görülebilmektedirler (Scott, 2008, s. 232). Kurumsal değişim ile yakın ilişkili bir kavram olan meslekler, birçok sosyal, ekonomik, teknolojik vb. çevresel etken tarafından etkilenmekte ya da onları etkilemektedirler (Muzio vd., 2013, s. 700). Çağdaş toplumlarda sosyal, politik ve ekonomik dönüşümler meslekleri etkilemekte ve mesleki mantıklarına yönelik önemli sorunlar getiren dengesizlikler, anlam karmaşaları ve belirsizlikler yaratmaktadırlar (Carvalho, 2014, s. 176). Yeni mesleki mantıklar, gittikçe geleneksel mesleklerde mevcut olan mantıkların yerine geçmektedirler (Scott, 2008, s. 232).

Mesleklerde büyük bir sorun meydana geldiğinde mesleki mantıkta temel kırılmalar meydana gelebilmektedir (Suddaby vd., 2009, s. 410). Kurumsal değişim, temel değerlerde değişime ve farklılaşmaya neden olmaktadır. Temel değerlerdeki büyük ölçekli hareketler, toplumun örgütlenme ilkelerinde çok derin değişimleri ifade etmektedirler (Suddaby vd., 2009, s. 410). Farklı kimlik belirtileri, meslekler içerisinde kurumsal değişime yol açan ve aktörlerin faaliyet alanını kapsayan önemli mekanizmalardır. Aktörlerin yaptıkları veya yapacakları faaliyetler bulundukları toplumun düşüncesini ve bakış açısını değiştirebilecek güçteyse ve bu aktörler geleneksel mantığı eleştirirler ve yeni mantığı oluştururlarsa, mesleki mantık değişime uğrayacaktır (Rao vd., 2003, s. 835).

Yeni oluşan mesleklerin alanda bir değişime neden olacağı ve yeni uygulamaları da beraberinde getireceği düşünüldüğünde, örgütsel alan kendini yeniden düzenleyecektir. Burada oluşacak olan düzenlemeler, mesleki mantık değişimi nedeniyle meydana gelecektirler (Lounsbury ve Ventresca, 2003, s. 471). Dışsal değişimin meydana getirdiği belirsizlikler ve çelişkiler, mantıkların değişimine ve bunun sonucunda alanda yeni mantıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Suddaby ve Greenwood, 2005, s. 39). Mesleki mantıklarda da değişim meydana geldiğinde, mesleki kimlik eski mesleki mantığı bırakıp yeni mesleki mantık ile uyumlu hale gelecektir ve yeni bir mesleki kimlik oluşacaktır. Dolayısıyla mesleki kimlikler mesleki mantıklardan meydana gelmekte ve mesleki mantıklar değiştiğinde, mesleki kimliklerde de değişim yaşanmakta ve mantıklar ile kimlikler birbirleri ile uyumlu hale gelmektedirler (Kyratsis, vd., 2017).

3. Sahaflık Mesleği

Sahaf, birçok bilimsel ve sanatsal alandaki yazılı kaynakları gören, bilen ve bu kaynakları bir araya getiren kişidir. Sahaflarda bulunan kaynaklar çok çeşitlidirler ve ayrıca değerleri de yüksektirler. Bunun nedeni bahsedilen malzemenin nadir olmasından kaynaklanmaktadır. Başta kitaplar olmakla birlikte, fotoğraf, süreli yayın, albüm, mektup, kartvizit vb. kaynaklar sahaflık mesleğinde alım-satımı yapılan malzemelerdendir (İşli, 2017, s. 9). Bu durum mesleğin kapsamının giderek genişlediğini de göstermektedir (Seymen, 2009, s. 354).

Sahaflık, nadir bulunan kitapların alınıp satıldığı, bilim ve sanat sohbetlerinin yapıldığı ve mesleğin kendisine ait kültürel değerlerinin olduğu geleneksel bir meslektir (Kaplan ve Ün, 2014, s. 136). Bununla birlikte, yazarlık yapanlar, kendi kitaplarını da yayınlayanlar vardır (Sayar, 2016). Sahaflık mesleğini icra edenlerin kitap temin etmekte kullandıkları yöntemler, modern kitapçılarından farklıdır. Sahaflar sokağa atılanı, hurdacıya verileni veya bakımsızlıktan çürüyen kitabı kurtararak okunabilir ve satılabilir hale getirmektedirler (İşli, 2017, s. 10).

Sahaflık usta-çırak ilişkisine dayanmaktadır (Sahaf Ahmet Bey, Onur Bey ve Yiğit Bey). Sahaf sadece kitaba değer biçip satan kişi değildir; kitabı sevmeden bu iş yapılamaz. Kitap hakkında detaylı bilgiye sahip olmalıdır (Seymen, 2009, s. 353). Sahaflık mesleği hafız-ı kütüptür. Kültür bilgisi yüksek ve becerikli insanlar yapabilir (İşli, Nedret İşli İle Beyoğlu Sahafları Üzerine Söyleşi, 2017).

Genellikle sahaflar kitapları belir bir düzen halinde değil, karışık bir biçimde yerleştirilmektedirler (Sayar, 2016). Sahafların diğer meslektaşları ile ilgili birbirleri ile ticari ilişkiler sonucunda oluşan borç-alacak ilişkisiyle, müzayedelerde ortak kitap alınması gibi ticari ilişkileri de vardır (Erünsal, 2013). Sahaflar Çarşısı'ndaki sahaflar 1960'ların ortalarında, insan odaklı, kültürlü, ahlâklı ve yoğun bilgi ile kendilerini geliştirmiş kişiler olmuşlardır. Sahaflar, yıllar öncesinden tükenen ve bir daha basımı yapılmayan nadir bir kitabı arayan bir kişi için o kitabı saklama ve koruma mesleki özelliğine sahip olmuşlardır (Sayar, 2016, s. 28-31). Bir sahafın ikinci el kitapçıdan farkı, meslek sahiplerinin kitap alıcısına olan kültürel aktarımlardır (Kaplan ve Ün, 2014, s. 153).

4. Sahaflık Mesleğinin Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, sahaflık mesleğinde yaşanan değişimi analiz edip incelemek ve nedenlerini ortaya koymak için yapılmaktadır. Araştırmanın amacı; sahaflık mesleğindeki mesleki mantık ve kimliğinin dönüşümünü inceleyerek, sebeplerini, mekanizmalarını ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Elde edilen veriler kullanılarak İstanbul'da faaliyet gösteren sahafların mesleki mantıkları ve mesleki kimlikleri arasındaki ilişki ve değişim incelenmiştir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki sahaflık mesleğini yürütenler oluşturmakta ve örneklem olarak İstanbul'da faaliyet gösteren sahaflar seçilmiştir. Örneklem yöntemi olarak ise, kartopu örnekleme uygulanmıştır. İstanbul'daki en bilinen sahaflar ziyaret edilerek bu özelliklere sahip birkaç sahaf tespit edilmiş ve bu kişilerle yapılan görüşmeler sırasında görüşülmesi gereken diğer sahaflar da belirlenmiştir. Toplamda 10 görüşme yapılmıştır. Sorulara verilen cevaplar benzeşmeye başladığı için 10. görüşmede sonlandırılmıştır. Yapılan görüşmelerde, sahaflara meslekleri ile ilgili açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine göre yapılmıştır.

Tablo 1: Görüşme Yapılan Sahafların Özellikleri

	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Tecrübe	Mesleğe Başlangıç Şekli
Ahmet Bey	Erkek	Üniversite	31 yıl	Kendi İsteği
Çağdaş Bey	Erkek	Üniversite	15 yıl	Baba-Oğul
Onur Bey	Erkek	Ortaokul	60 yıl	Baba-Oğul
Yiğit Bey	Erkek	Üniversite	53 yıl	Usta-Çırak
Emre Bey	Erkek	İlkokul	23 yıl	Baba-Oğul
Zeynep Hanım	Kadın	Üniversite	26 yıl	Abi-Kardeş
Sinan Bey	Erkek	Üniversite	28 yıl	Abi-Kardeş
Hüseyin Bey	Erkek	Üniversite	45 yıl	Kendi İsteği
Mustafa Bey	Erkek	Üniversite	25 yıl	Kendi İsteği
Hasan Bey	Erkek	Üniversite	46 yıl	Kendi İsteği

4.3. Araştırma Yöntemi

İstanbul'da faaliyet gösteren sahafların mesleki kimliklerinde yaşanan mesleki mantık değişiminin incelendiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

4.4. Araştırma Verilerinin Kaynakları ve Toplanması

Araştırmada birincil ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. Birincil verilerin veri toplama yöntemi, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğidir. Bu amaçla yazın taraması bulgularından ve uzman görüşlerinden yararlanılarak bir soru formu oluşturulmuştur. İki ön mülakat yapılarak soru formu son haline getirilmiştir. Veri toplama sürecinde, görüşmeler, sahafların belirlediği gün ve saate göre randevu alınarak, mesleklerini yürüttükleri dükkânlarda gerçekleşmiştir. Sahaflara meslekleri ile ilgili sorular sorulmuştur ve görüşme bir sohbet ortamı içerisinde gerçekleşmiştir. Görüşmeler sırasında ses kaydı yapılmış, ayrıca bazı saha gözlemleri de kalem-kâğıt kullanılarak not alınmıştır. İkincil veriler ise görüşme yapılan sahaflardan bazılarının çeşitli medya organlarına verdikleri mülakatlardan oluşmaktadır.

4.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde, temellendirilmiş veya gömülü kuram yaklaşımı kullanılmıştır (Strauss ve Corbin, 1998). Bu yaklaşım ile gömülü halde olan temel kategoriler araştırılarak davranışların nedeni açıklanmaktadır.

5. Araştırma Bulguları

Bu bölümde, elde edilen bulgular paylaşılmaktadır. Bu bulguların analiziyle ortaya çıkarılan temaların sınıflandırılmasıyla sahaflık mesleğinde iki mantık belirlenmiş ve bu mantıklar açıklanmıştır. Bununla birlikte bir mantıktan diğer mantığa geçişin nedenleri de belirtilmiştir.

5.1. Geleneksel Sahaflık Mantığı

Bu bölümdeki bulgular, sahafların geleneksel sahaflık mantığını oluşturmaktadır. Geleneksel sahaflık mantığı, üç ana temadan oluşmaktadır. Bunlar sahaflık kimliğinin varlığı, toplumsal fayda sağlama ve niteliği ön planda tutmadır.

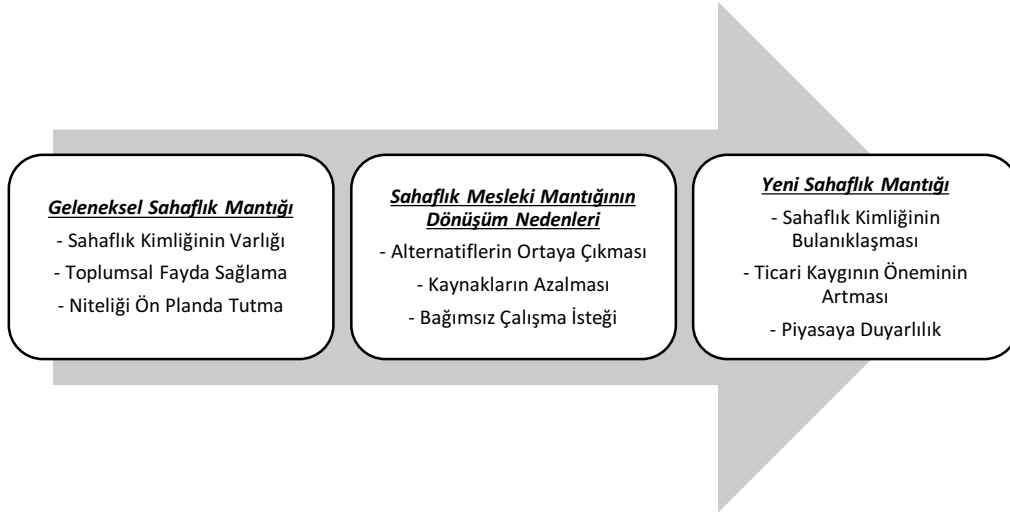
5.2. Sahaflık Mesleğinin Dönüşüm Sebepleri

Sahaflık mesleği günümüzde çeşitli sebeplerden dolayı dönüşüm geçirmiştir. Yaşanan bu dönüşümü, sahaflar, birtakım unsurlara dayandırmaktadırlar. Sahaflardaki mesleki dönüşüm ile ilgili dört unsur bulunmaktadır. Bunlar (1) alternatiflerin ortaya çıkması, (2) kaynakların azalması, (3) bağımsız çalışma isteği ve (4) talep değişimlerinin yaşanmasıdır.

5.3. Yeni Sahaflık Mantığı

Yeni sahaflık mantığı artık günümüzde sahaflık mesleğinde yerleşmeye başlamış bir mantıktır. Bu mantık geleneksel mantığın değişerek yeni bir mantığa dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Mülakat bulguları yeni sahaflık mantığının geleneksel olandan üç temel boyutta

farklılaştığını göstermektedir: Bunlar: (1) sahaflık kimliğinin bulanıklaşması (2) ticari kaygının öneminin artması ve (3) piyasaya duyarlılıktır.

Şekil 1: Geleneksel Sahaflık Mantiğinden Yeni Sahaflık Mantiğine Dönüşüm Süreci

6. Sonuç

Bu çalışmada, sahaflık mesleğinin mesleki mantığının dönüşümü ve sahaflık mesleki kimliğine yansımaları incelenmiş ve mesleğin dönüşüm nedeni ve sonuçları açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda görüldüğü üzere, sahaflık mesleki mantığının tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçirerek yeni bir mantığa doğru evrilmesi (geleneksel sahaflık mantığından yeni sahaflık mantığına) ve bu mesleki mantığın mesleki kimliği doğrudan etkilemesi, bunun sonucunda sahaflık mesleki kimliğinin de dönüşümüne yol açmıştır. Mesleki mantık, mesleki kimliği doğrudan etkileyerek yeniden şekillendirmiş ve sınırlarını yeniden düzenlemiştir.

Kaynakça

- Abbott, A. (1988). *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: Chicago Press.
- Adams, K., Hean, S., Sturgis, P., & Clark, J. M. (2006). Investigating the factors influencing professional identity of first-year health and social care students. *Learning in Health and Social Care*, 5(2), 55-68.
- Ahuja, S., Nikolova, N., & Clegg, S. (2017). Paradoxical Identity: The Changing Nature of Architectural Work and Its Relation to Architects' Identity. *Journal of Professions and Organization*, 4(1), 2-19.
- Amissee, S., Leroux, I., & Muller, P. (2012). Proximities and Logics Underlying Cluster Dynamics: The Case of the Ornamental Horticulture Cluster in Maine-et-Lorie. *Industry & Innovation*, Vol. 19, No. 3, 265-283.
- Andersson, T., & Liff, R. (2018). Co-optation as a response to competing institutional logics: Professionals and managers in healthcare. *Journal of Professions and Organization*, 1-17.
- Ashforth, B. E., & Schinoff, B. S. (2016). Identity Under Construction: How Individuals Come to Define Themselves in Organizations. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3, 111-137.
- Barbara, A., Cascon-Pereira, R., & Hernandez-Lara, A. B. (2017). Professional Identity Development in Higher Education: Influencing Factors. *International Journal of Educational Management*, Vol. 31, Issue: 2, 189-203.
- Barbour, J. B., & Lammers, J. C. (2015). Measuring professional identity: a review of the literature and a multilevel confirmatory factor analysis of professional identity constructs. *Journal of Professions and Organization*, 2(1), 38-60.
- Beech, N., Gilmore, C., Cochrane, E., & Greig, G. (2012). Identity work as a response to tensions: A re-narration in opera rehearsals. *Scandinavian Journal of Management*, 28(1), 39-47.
- Bevort, F., & Suddaby, R. (2016). Scripting professional identities: how individuals make sense of contradictory institutional logics. *Journal of Professions and Organization*, 3(1), 17-38.
- Brown, A. D. (2001). Organization studies and identity: Towards a research agenda. *Human Relations*, Vol. 54(1), 113-121.
- Carvalho, T. (2014). Changing connections between professionalism and managerialism: a case study of nursing in Portugal. *Journal of Professions and Organization*, 1(2), 176-190.

- Chreim, S., Williams, B. B., & Hinings, C. B. (2007). Interlevel Influences on the Reconstruction of Professional Role Identity. *Academy of Management Journal*, Vol. 50, No. 6, 1515-1539.
- Crossley, J., & Vivekakanda-Schmidt, P. (2009). The development and evaluation of a Professional Self Identity Questionnaire to measure evolving professional self-identity in health and social care students. *Medical Teacher*, 31(12), 603-607.
- Dunn, M. B., & Jones, C. (2010). Institutional Logics and Institutional Pluralism: The Contestation of Care and Science Logics in Medical Education, 1967-2005. *Administrative Science Quarterly*, 55(1), 114-149.
- Erünsal, İ. E. (2013). *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ezzamel, M., Robson, K., & Stapleton, P. (2012). The logics of budgeting: Theorization and practice variation in the educational field. *Accounting, Organizations and Society*, 37(5), 281-303.
- Feen-Calligan, H. R. (2012). Professional Identity Perceptions of Dual-Prepared Art Therapy Graduates . *Journal of American Art Therapy Association*, 29(4), 150-157.
- Fiol, C. M. (2002). Capitalizing on Paradox: The Role of Language in Transforming Organizational Identities. *Organization Science*, Vol 13, No. 6, 653-666.
- Goodrick, E., & Reay, T. (2010). Florence Nightingale Endures: Legitimizing a New Professional Role Identity. *Journal of Management Studies*, 47(1), 55-84.
- Hansen, N. K., & Schnittka, O. (2017). Applicants' likelihood to apply for jobs at professional service firms: The role of different career models. *Human Resource Management*, 57(5), 1009-1022.
- Haverkamp, B. E., Robertson, S. E., Cairns, S. L., & Bedi, R. P. (2011). Professional Issues in Canadian Counselling Psychology: Identity, Education, and Professional Practice. *Canadian Psychology*, Vol. 52, No.4, 256-264.
- Ibarra, H. (1999). Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 44, No. 4, 764-791.
- İşli, E. N. (2017, Ağustos 8). Nedret İşli İle Beyoğlu Sahafları Üzerine Söyleşi. (K. Önder, Röportaj Yapan) Mayıs 5, 2019 tarihinde <http://gezgindergi.com/nedret-isli-ile-beyoglu-sahaflari-uzerine-soylesi/> adresinden alındı
- İşli, E. N. (2017). *Sahafnâme*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kaplan, M., & Ün, S. (2014). Bir Kent Bir Gelenek: Ankara'da Sahaflık. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 133-154.
- Kvarnström, S. (2008). Difficulties in collaboration: A critical incident study of interprofessional healthcare teamwork. *Journal of Interprofessional Care*, 22(2), 191-203.
- Kyratsis, Y., Atun, R., Phillips, N., Tracey, P., & George, G. (2017). Health systems in transition: Professional identity work in the context of shifting institutional logics. *Academy of Management Journal*, Vol. 60, No. 2, 610-641
- Lok, J. (2010). Institutional Logics as Identity Projects. *Academy of Management Journal*, Vol. 53, No.6, 1305-1335.
- Lounsbury, M., & Ventresca, M. (2003). The New Structuralism in Organizational Theory. *Organization: Sage Journals*, 10 (3), 457-480.
- Mangen, C., & Brivot, M. (2015). The challenge of sustaining organizational hybridity: The role of power and agency. *Human Relations*, 68(4), 659-684.
- Misangyi, V. F., Weaver, G. R., & Elms, H. (2008). Ending corruption: The interplay among institutional logics, resources, and institutional entrepreneurs. *Academy Of Management Review*, Vol.33, No.3, , 750-770.
- Muzio, D., Brock, D. M., & Suddaby, R. (2013). Professions and Institutional Change: Towards an Institutional Sociology of the Professions. *Journal of Management Studies*, 50(5), 699-721.
- Ollila, S., Styhre, A., & Werr, A. (2015). Managing knowledge integration: Balancing professional and managerial logics in an engineering consulting firm. *German Journal of Human Resource Management*, 29(2), 131-148.
- Özen, Ş. (2002). Bağlam, Aktör, Söylem ve Kurumsal Değişim: Türkiye'de Toplam Kalite Yönetiminin Yayılım Süreci. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 47-90.
- Pernicka, S., & Reichel, A. (2014). An institutional logics approach to the heterogeneous world of highly skilled work. *Employee Relations*, Vol. 36, No. 3, 235-253.
- Pratt, M. G., Rockmann, K. W., & Kaufmann, J. B. (2006). Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents. *Academy of Management Journal*, Vol. 49, No. 2, 235-262.
- Rao, H., Monin, P., & Durand, R. (2003). Institutional Change in Toque Ville: Nouvelle Cuisine as an Identity Movement in French Gastronomy. *American Journal of Sociology*, Vol. 108, No. 4, 795-843.
- Reay, T., & Hinings, C. B. (2005). The Recomposition of an Organizational Field: Health Care in Alberta. *Organization Studies*, 26(3), 351-384.
- Reay, T., & Hinings, C. B. (2009). Managing the Rivalry of Competing Institutional Logics. *Organization Studies*, 30(6), 629-652.
- Reay, T., Goodrick, E., Waldorff, S. B., & Casebeer, A. (2017). Getting Leopards to Change their Spots: Co-creating a New Professional Role Identity. *Academy of Management Journal*, Vol. 60, No. 3, 1043-1070.
- Sayar, A. G. (2016). *Sahhaf Râif Yelkenci*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Scott, W. R. (2008). Lords of the Dance: Professionals as Institutional Agents. *Organization Studies*, 29(2), 219-238.

- Seymen, L. (2009). İstanbul Sahafları ve Sahaflar Çarşısı. F. Özdem (Dü.) içinde, *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul Cilt 2* (s. 353-372). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Snow, D. A., & Anderson, L. (1987). Identity Work Among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities. *American Journal of Sociology*, Vol. 92, No. 6, 1336-1371.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Procedures and techniques for developing grounded theory*. (T. Oaks, Dü.) CA: Sage.
- Suddaby, R., & Greenwood, R. (2005). Rhetorical Strategies of Legitimacy. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 50, No. 1, 35-67.
- Suddaby, R., Gendron, Y., & Lam, H. (2009). The organizational context of professionalism in accounting. *Accounting, Organizations and Society*, 34 (3-4), 409-427.
- Sveningsson, S., & Alvesson, M. (2003). Managing managerial identities: Organizational fragmentation, discourse and identity struggle. *Human Relations*, 56 (10), 1163-1193.
- Thornton, P. H., & Ocasio, W. (1999). Institutional Logics and Historical Contingency of Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990. *American Journal of Sociology*, Vol. 105, No. 3, 801-843.
- Thornton, P. H., & Ocasio, W. (2008). Institutional Logics. R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin, & R. Suddaby içinde, *The Sage Handbook Of Organizational Institutionalism* (s. 99-129). Los Angeles: Sage.
- Thornton, P. H., Ocasio, W., & Lounsbury, M. (2012). *The Institutional Logics Perspective: A New Approach to Culture, Structure and Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Tracey, P., Phillips, N., & Jarvis, O. (2011). Bridging Institutional Entrepreneurship and the Creation of New Organizational Forms: A Multilevel Model. *Organization Science*, Vol:22, No:1, 60-80.

AVANGARD BİR MABED OLARAK ÇAMLICA CAMİSİ'NİN AKTÖR AĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA ÇERÇEVELEMESİ

Pınar Memiş Sağır
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
pinarm@subu.edu.tr

Adem Sağır
Karabük Üniversitesi
ademsagir@karabuk.edu.tr

Özet

Aktör-ağ teorisinin çalışmamızda tercih edilir olmasının nedeni araştırma konusu olan *Çamlıca Camisi* ile ilişkilidir. 2013 yılında resmî tören atma töreniyle yapımına başlanan ve 2019 yılında tamamlanıp açılan Çamlıca Camisi, tasarımın seminer, yarışma, sergi gibi araçlarla tamamlanması, yapım sürecinde malzeme seçimlerindeki taş, kapılar, halılar, imame, minber vb. özelliklerin tümünün “önemle” duyurulması, ayrıca Cami'nin yapım aşamasında katkıda bulunan mimarlar, dernek ve diğer politik aktörlerin yanı sıra Cami tamamlandıktan sonra düzenlenen gezi, etkinlik, sergi vb. etkinlikler ile bir araştırma nesnesi olarak Cami'nin nesne olmanın ötesinde çok yönlü ve boyutlu bir ilişki ağı içerisinde olduğunun işaretlerini göstermektedir. Bu çalışma ile amaçlanan Çamlıca Camisi etrafında örülen toplumsal dilin, örgütler ve failer tarafından kendilerinin konuştuğu dil ile nasıl inşa edildiğini göstermeye çalışmaktır. Bu amaca yönelik olarak, örgütsel ağı kendisine dikkat çekerek, ağı oluşturan varlıklar arasındaki, biçimsel örgütlenmelerde sabitlenmeler ya da edilmesinler, “eylem şebekelerini” ortaya çıkarma çabası güdülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aktör-Ağ Teorisi, Din, Tarih, İstanbul, Çamlıca Camisi.

Giriş

Bu çalışma “*bilim adamları kabilesi ve onların bilim üretimine işaret eden*” laboratuvar yaşamının toplumsal alanın üretimiyle nasıl ilişkilendirilebileceğini bize gösteren (Latour ve Woolgar, 1986) ve adını aktör-ağ teorisi olarak bildiğimiz bir bilimsel yaklaşımın öncülünde şekillenmiş bir çalışmadır. İçinde bulunduğumuz pandemi sürecinde en çok konuşulan konular arasında yer alan *laboratuvar çalışmaları*, bilim adamının laboratuvarındaki “egzotik” dünyasına yeniden odaklanılmasına ve bilim-toplum ilişkisini yeniden gündeme getirilmesine neden oldu. Tüm dünyada gelişen aşı tartışmaları ile, laboratuvarın kendisinin bir nesne olarak toplumsal alanda farklı örüntüler açığa çıkarması, öznenin ötesine uzanan bir anlam arayışını da kaçınılmaz kıldı. Günümüz toplumlarında gündelik hayatın büyük kısmını kapsayan bilimsel ve teknolojik gelişmelerle açığa çıkan bu tarz kriz anları, bizi, dünya, doğa ve toplumun “uyumlu” birlikteliğini sorgulamaya zorlamaktadır. “*Belirsizliklerin riskleriyle boğuşan bir insan tipolojisine ve onun dünyasına*” atıf yapan bu sorgulama, güvensiz, akışkan ve karmaşa tartışmalarının yükseldiği postmodern düşünce biçimleri içinde karşılık bulmaktadır. Çünkü modern düşünce, doğa ile toplum arasında bir ayrışma yapmıştır. Doğayı kontrol etmenin akılcılığını içeren bu ayrışmada, mekanik evren anlayışı yansıtılır ve “*evren parçalara bölünmüş bir bütün*” (Arslanoğlu, 1994:39) olarak tanımlanır. “*Doğaya egemen olmanın ve onu köleleştirmenin araçlarının*” (Capra, 1992; Cevizci, 2016; Akarsu, 1994) sunulduğu bu düşünme biçimi, bugün küreselin içinde olduğu “*kriz söylemi*” ve bu söyleme eşlik eden “*toplumun çöküşü*” ile giderek sorunsallaştırılmaktadır. Modernizmin geldiği bağlamın “*geriye doğru bir gidiş*” olduğunu kriz söylemine eklemleyen ve modernizmin güncellenmesi gerekliliğini gündeme getiren sosyal bilimcilerin ortak referans noktası bilim ve teknoloji ikilisinin toplum ile olan ilişkisinde yeni izahat biçimlerine ihtiyaç duymasıdır. Bugünüme de meydan okuyan bir fenomen olarak laboratuvar incelemelerinden devşirdiği ontolojik ve epistemolojik çıkarımlarla sosyal bilimler için devrimci ve bir o kadar da ufuk açıcı bir sosyal ontoloji ve bir araştırma programı geliştiren (Demir, 2014, s.186) Latour, postmodernistlere “*no future*” ve modernlere “*no past*” eleştirel atfıyla kullandığı melez (hybrid) kavramı ile (2008:59) aşmaya çalıştığı bu kriz halini doğa-toplum arasındaki düalizmin reddiyle başlatır.

Latour (2008a)'un "*Biz Hiç Modern Olamadık*" çalışmasında "ikili karşıtlıkların" reddedilmesi gerektiğini söylemesi bu bağlamla ilişkilidir. Özne ile nesnenin birliği aynı zamanda doğa-toplum birliğine atıftır. Aktör-ağ teorisinin temel kaygısı doğa-toplum ikiliğinde ortaya çıkan karışıklıkları azaltma üzerinedir. Latour'un heterojen ağ dediği bağlam "*ince bir mekiğin gökyüzünü sanayiye, metinleri, ruhları ve ahlak yasasını bağlaması gibi toplumsal olan herşeyi sürekli birbirine ilişkilendirilmesidir*" (Latour, 2008a:12). Latour'un nesneler dünyasıyla özneler dünyasını birleştirme çabası Gabriel Tarde'nin toplumsal alanı açıkladığı yaklaşımından üretilmiştir. Tarde'nin toplumsal değişimde insan olmayanların yerini tartıştığı metinlerde iki temel nokta aktör-ağ teorisi için önemlidir. İlki insan etkileşimlerini anlamak için doğa ve toplum ayrımının önemsiz olduğuna yaptığı vurgu, ikincisi ise makro/mikro ayrımının toplumun nasıl oluştuğunu anlamaya dair çabaların önünü tıkadığına dair yaklaşımıdır (Latour, 2008b:34). Bu çaba bir teori haline geldiğinde, bilimsel ve teknolojik süreçleri insan ve insan olmayan varlıkların bir araya gelerek oluşturduğu öbekleşmeler yoluyla betimler ve bilimsel bilgi sosyolojisinin insan-merkezli temellerini sarsar (Ansal et al., 2018, s.19).

Latour'un ontolojik bağlamda düşüncelerinin türkiye'deki karşılıkları bakımından belirtilecek birkaç önemli husus bulunmaktadır. ANT'yi ana akım sosyolojinin karşısına yerleştiren Latour'un Türkiye'deki sosyolojik karşılıkları iki perspektif aracılığıyla görünür olmaktadır. İlki, görece yeni gelişen, bilim-teknoloji-toplum⁶ (STS) olarak özelleştirilen alandır. Bu bağlamda Ansal ve diğerlerinin (2018) STS disiplinin Türkiye'deki tarihsel yolculuğunu ele alan ve gelecek projeksiyonlarını tartışmaya açan yapısı ile alan kurucu⁷ bir metin olma özelliği taşımaktadır. Diğer perspektif ise, sembolik etkileşimcilik ile daha yakın bağ kurulan ilişkisel sosyoloji perspektifidir. Temel uygulamalı çalışma metinlerinden kabul edilen Odabaş'ın (2008) Ankara su kesintileri hakkında yaptığı aktör-ağ analizi sonrasında benzeri çalışmalar için referans kaynağı olmuştur (Odabaş, 2010; Odabaş, 2016; Kayış, 2017, Gündüz ve Attar, 2020).

Toplumbilimi alanında bu gelişmelerin yanı sıra daha dikkat çekici olan, özellikle ANT sonrası olarak işaret edilen dönem (Michael, 2017; Farías, 2020) itibariyle çalışmaların çoğunluğunun⁸ mimarlık⁹ ve şehir ve bölge planlamaları¹⁰ alanlarına yığılması; kısmi oranda ise iletişim alanında karşımıza çıkmasıdır. Bu çalışmalar arasında iletişim alanındaki aktör-ağ teorisinin hackvertising stratejisinin kavramsallaştırılması için kullanılabileceğini iddia eden Güler (2019), Burger King'in medya ve popüler kültür aracılığıyla yapmış olduğu reklam çalışmalarını bu bağlamda açmıştır. En yeni çalışmalardan biri de yaptıkları çalışmayı ANT'nin etnometodolojik kökleriyle uyumlu gören Gündüz ve Attar'ın (2020) "Şahsiyet" dizi filminin ağ analizidir.

Yönetim ve örgüt çalışmaları alanında ise aktör-ağ kuramı ile ilgili yapılan çalışmalardan birkaç tane kaynağa ulaşılabilmiştir. Bunlardan ilki, pazarı sosyo-materyal bir gözle değerlendiren Özmen (2019), *İnsanın kendi üretimlerini ontolojik olarak kendi ile aynı düzlemde görmesini sağlayan aktör-ağ kuramının, adeta bir nesneler dünyası olan pazarlama aleminin araştırılması bağlamında pazarlama düşüncesinin zenginleşmesi*

⁶ Örnek kaynak için bkz: ÇALKIVİK, A. (2020). Dünya Siyasetinde Teknolojiyi Yeniden Düşünmek: Bilim-Teknoloji-Toplum Perspektifinden Alternatif Bir Okuma. *Alternative Politics / Alternatif Politika*, 12(3), 458–486.

⁷ Toplum ve Bilim Dergisi'nin 144.ncü olan bu sayısı bilim-teknoloji-toplum alanı çalışmalarını içermektedir. Bu sayıda ayrıca Ebru Yetişkin'in "Bir Başka Laboratuvar: B(ağ)sal Kürasyon" makalesi aktör-ağ teorisi ve diğer teknoloji teorileriyle ilişkileri görmek açısından dikkatle okunmaya değerdir.

⁸ Güvenlik alanında karşımıza çıkan ilginç bir çalışma da siber terör ile ilgilidir. E-devlet uygulamalarının herhangi birinin siber teröre açık olduğu iddiasıyla hareket eden Terzi (2019), aktör-ağ teorisi ile gelen insan olmayan aktör kavramları aracılığıyla siber terörün engellenmesi için iyi bir silah olabileceğini ifade etmektedir (s.239).

⁹ Örnek kaynak için bkz: Mallamahmoud, M. (2015). Bir Mimari Tasarım Sürecinin Aktör Ağ Teorisi İle Okunması (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

¹⁰ Örnek kaynak için bkz: Kayasü, Serap; Yetişkul, Emine, Bir Araştırma Çerçevesi: Soyulaştırma 2.0. "Planlama", 23, (2014), s.147-152.

sağlayacağını (s. 324) savunmaktadır. ANT gözüyle bir işletmede stratejilerin tasarlanması aşamasına odaklanan Gerekan (2012), *temel aktörün, değişimi kendi isteği doğrultusunda gerçekleştirme ve diğer aktörleri de bu doğrultuda yönlendirme amacıyla iken, muhasebe verileri bir güç aracı olarak önemli bir destekçi rolü üstlenebileceğini* ifade etmektedir. Her iki çalışma da teorik tartışmalar olup, bir ANT analizi içermemektedir. Yönetim alanında yer alan, mülteci girişimcilerin Türkiye’de açtıkları restoranlar üzerinden Suriye mutfağında yaşanan çeviriyi inceleme amacıyla olan ve temelde çeviri kuramını baz alan Eryılmaz’ın çalışması (2019) da henüz nihai haline ulaşmamıştır.

Aktör-ağ teorisinin çalışmamızda tercih edilir olmasının nedeni araştırma konusu olan *Çamlıca Camisi* ile ilişkilidir. 2013 yılında resmî tören atma töreniyle yapımına başlanan ve 2019 yılında tamamlanıp açılan Çamlıca Camisi, tasarımın seminer, yarışma, sergi gibi araçlarla tamamlanması, yapım sürecinde malzeme seçimlerindeki taş, kapılar, halılar, imame, minber vb. özelliklerin tümünün “önemle” duyurulması, ayrıca Cami’nin yapım aşamasında katkıda bulunan mimarlar, dernek ve diğer politik aktörlerin yanı sıra Cami tamamlandıktan sonra düzenlenen gezi, etkinlik, sergi vb. etkinlikler ile bir araştırma nesnesi olarak Cami’nin nesne olmanın ötesinde çok yönlü ve boyutlu bir ilişki ağı içerisinde olduğunun işaretlerini göstermektedir. Bu çalışma ile amaçlanan Çamlıca Camisi etrafında örülen toplumsal dilin, örgütler ve failler tarafından kendilerinin konuştuğu dil ile nasıl inşa edildiğini göstermeye çalışmaktır. Bu amaca yönelik olarak, örgütsel ağın kendisine dikkat çekerek, ağ oluşturan varlıklar arasındaki, biçimsel örgütlenmelerde sabitlensinler ya da edilmesinler, “eylem şebekelerini” ortaya çıkarma çabası (Czarniawska, 2019, s.9) güdülmektedir. Böylelikle, dini bir figür olarak görülen caminin ne sadece dini tartışmalar ne bellek inşası ne de sadece mimari özellikleri ile değil, araştırmacılara bütün bu özelliklerinin tercüme edilebildiği bir yapı hakkında düşünme, inceleme, konuşma katkılarının sağlanması beklenmektedir.

Bir Araştırma Stratejisi Olarak Aktör-Ağ Teorisi

Ağ/şebeke (Network), günümüzde birçok alanda kullanılan oldukça popüler bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Sosyolojik bağlamıyla birden fazla toplumsal etkileşimle birbirine ilişkilendirilmiş, bu nedenle toplumsal bağ oluşturan bireylere atıf yapmaktadır. Yakın dönemde sıklıkla sosyal medya çalışmaları ve analizlerinde kullanılan bir kavram olarak ağ, karmaşık sistemlerin etkileşimsel bir alanda ilişkileri çerçevelendirmeye gönderme yapmaktadır. Bu çerçeveler, işbirliği, uzlaşma ve karşılıklı güvene dayanmakta ve üst bir eşgüdüm alanı oluşturmaktadır (Aygül, 2006). Topluluğu bir arada tutan temel damarın bireyler arasındaki ilişkilerden kaynaklandığını ve bu ilişkilerin anlaşılmasının toplumu da anlamak için birincil araç olduğunu ifade eden *Sosyal Ağ Yaklaşımı* (Gençer, 2017), dışında Castells’in (2013) yeni enformasyon teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte ağlar üzerinde oluşan ortak payda ve hedef birlikteliklerini tanımlamak için kullandığı *Ağ Toplumu* kavramı da oldukça önemlidir. Bu çalışmaya odak olması bakımından Aktör-Ağ Teorisi ise örgütsel çalışmalara sosyolojik ve antropolojik yaklaşımların bir sonucu olarak bilim ve teknoloji konusunda araştırmalarıyla bilinen Bruno Latour, Michael Callon ve John Law tarafından geliştirilmiştir.

Aktör-ağ teorisi sadece insanları değil, insan olmayanların da sistemin içinde rolü olduğuna ve dolaşımda oldukları alanlarda bulunan varlıklarla girdikleri ilişkilerle şekillendikleri ve özgünlüklerini kazandıkları iddiasını taşımaktadır (Callon ve Latour, 1981; Callon, 1986; Law, 1994; Latour, 1999; Law, 1999). Bu bağlamdan hareketle ANT’nin alan en temel katkısı, sosyal dünyanın insan olmayan aktörler olmaksızın anlaşılamayacağı şeklindeki vurgusudur (Montegro ve Bilgakov, 2014). Teorinin temel kabulü insanların, edilgen bir nesne olarak kabul edilen insan olmayan aktörlerden üstün tutulmasına karşı çıkış üzerine kuruludur (Latour, 2008). Teori, aktörlerin ne yaptıklarına odaklanmaktan ziyade, kendi eylemleri, öznellikleri, ahlakları ve yönelimleriyle ne sağladıklarının üzerinde durmaktadır (Miles, 2016:2016). ANT’nin ortaya çıkışı ilk olarak Bruno Latour’un 1979 yılında Steve Woolgar ile yazdığı *“Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts”* başlıklı çalışmada bilgi, ağ içerisinde çeşitli etkileşimlerle makineler, insanlar, binalar,

kavramlar, yazılı belgeler vb. aktör/aktantlar aracılığıyla ortaya çıkan sosyal bir çıktı olduğuna vurgu yapılmıştır (Latour ve Woolgar, 1986). Latour'un çalışmaları başta olmak üzere alanda öncü birçok çalışma da kuramsal olarak ANT'nin geniş bir alanda uygulanmasına neden olmuştur. Kuşkusuz temelde bir çıkış noktası olması bakımından ANT'nin temel motivasyon kaynağı insan-doğa ayrımı yapan modern epistemolojik ayrımı “aktör(actor)” ve “aktant(actant)” kavramlarıyla aşma çabasıdır (Latour, 2008). ANT, maddi alan ile zihinsel alan arasındaki ayrımı kaldırmak için yeni bir düşünsel çabayı yansıtmaktadır. Akışkan olma halinin ve zamansallığın önemsendiği bu çabanın bir uzantısı olmasıyla ilişkilendirmek gereklidir (Çelikel, 2013).

ANT, alanyazında “maddeselliğin göstergebilimi” (Law, 1999), “aktörler arasındaki dönüşüm, çeviri ve geçişleri ifade eden bir ağ” (Latour, 1999; Callon & Latour, 1981; Callon, 1986; Latour, 1992) veya “elementlerin aktörlerin bağlantı veya ilişkiler ağındaki konumları sayesinde kendi mekânsal bütünlüğünü koruduğu alternatif topolojik bir sistem” (Law, 1987; Callon, Law & Rip, 1986; Law, 1994) benzeri kavramsallaştırmalarla gündeme gelmiştir. Miles (2016) aktör-ağ teorisinin içerisinde yer alan tercüme sürecinin ayrıca önemsenmesi gerektiğine vurgu yaparken, teorisinin tercüme sosyolojisi¹¹ (translation sociology) olarak da bilindiğine dikkat çeker. Latour (1987) ve Law'ın (1999) metinlerinde tercüme; iki farklı şeyi benzer yapma sürecini, ağları oluşturan aktörlerin yeni aktörleri nasıl süreçle ilgilileştirdiklerini ve ilgilerin yeni yorumlarının önerilmesi ve ilginin yönlendirilmesini şeklinde gerçekleşen durumlarla ilişkilendirilmektedir. Bazı durumlarda ise, mesele bizi çevreleyen kara kutuları açmaktır. Kara kutu metaforu sibernetikten kaynaklanır ve yalnızca girdi ve çıktıyı bildiğimiz, ancak aradaki karmaşık süreçlerle ilgili hiçbir şey bilmediğimiz bir durumu tanımlar (Justesen, 2020, s. 331). Ancak ANT araştırmacıları genellikle fenomen nihai anlamda sabit/durağan olmadan önceki süreçlerle ilgilenirler (Justesen, 2020, s. 332). Bu süreçler tercüme etrafında analiz edilir ve Latour ve Callon'un (1981) çalışmalarında dört aşamalı bir süreç olarak karşımıza çıkar. Callon (1986) bunları sırasıyla *problemleştirme* (problematisation), *ilgilileştirme* (interessement), *kayıt altına alma* (enrolment) ve *harekete geç(ir)me* (mobilisation) şeklinde kategorileştirmiştir. Bu bağlamı içerisinde tercüme, bir süreçtir ve asla tamamlanmış bir sonuca sahip değildir, başarısız olma ihtimali de bulunmaktadır (Callon, 1984). Tercüme böylece var olmaya ve gelişmeye devam etmek isteyen unsurlar için zorunlu geçiş noktalarının bulunduğu bir coğrafyayı haritalandırır (Callon, 1986, s.27).

Latour, ANT için yol göstericiler sunarken dördüncü olarak tartışmalara yer verir. “Tartışmalar analiz için genellikle iyi bir başlangıç noktasıdır çünkü bu tür durumlar tercüme süreçlerinin bir dizi strateji ve taktik aracılığıyla nasıl işlediğini ve sıralı görünen olayların pratikte nasıl kurulduğunu göstermeye yardımcı olur” (Latour, 2005) der. Biz de bu çalışmayla dini anlamda kutsal kabul edilen, mimari anlamda yok sayılmış (Dellaloğlu, 2019) bir alanı örgütlenme temelinden tartışmaya açıyoruz. Aktör-ağ teorisinin çalışmamızda nasıl uygulandığına geçmeden önce, ağa ilişkin verilerin nasıl toplandığının bilgisine yer verileceğiz.

Araştırma Verilerinin Toplanması

Çamlica Camisi ağının açılmasında kullanılan araştırma teknikleri arasında, alan notlarının yer aldığı katılımsız gözlem, doküman analizi ve içerik analizi yer almaktadır.

Katılımsız gözlem için, cami açılışı sonrasında sahaya ziyaretler gerçekleştirilerek, mekâna ilişkin gözlemler yapılmış ve gözlem notları tutulmuştur. Sonrasında bu notlar görsellerle zenginleştirilerek insan olmayan aktör konumundaki özelliklerin analizinde kullanılmıştır. Katılımsız gözlem süresi kaydı, namaz vakitlerini dikkate alarak, ibadet öncesi ve sonrasını da kapsayacak şekilde dört saat olarak tutulmuştur. Bu süreçte caminin içinde, cami teknolojisini ve büyüklüğünü gözlemlemek amacıyla 120 dakika, caminin dışında, konumunu ve yine büyüklüğünü gözlemlemek amacıyla 120 dakika geçirilmiştir. Kadın araştırmacı erkek araştırmacıdan farklı olarak, ibadetler için kadınlara ayrılan alanı

¹¹ Türkçe kaynaklarda çeviri sosyolojisi ya da aktarım sosyolojisi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

gözlemleyerek, merdiven sayısı, ses akustiği, minbere yakınlık diğer cami içi görsel imgelerin görünme açılarına ve ibadete katılan kadınların camiyi fiziksel olarak kullanma biçimlerine (asansör, merdiven, abdesthane vb. kullanımlar) ilişkin notlar almıştır.

Araştırmanın doküman analizi, başta dernek olmak üzere ağda yer alan tüm kurumların kendi web sayfalarının analizi ile bu kurumlar hakkında yazılan haber metinleri, ilan, duyuru vb. yazılı tüm medya araçlarını kapsamaktadır. Caminin teknolojisine katılan her bir firmanın bilgilerine ulaşılarak, firmaların halka açık bilgileri yazılı hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra sürecin en başında cami için düzenlenen seminerde yer alan tüm bildiriler okunarak, analizi gerçekleştirilmiştir. Başlangıç noktası olarak kabul ettiğimiz 2013 sonrasında “Çamlıca Cami” adıyla sosyal medyada yer alan belge ya da fotoğraflar elden geçirilmiştir.

Araştırmada içerik analizine dokümanlarda derinleşme sağlanabilmek adına başvurulmuştur. Bu temelde derinlemesine odaklanma gerekli olan aracı konumundaki derneğin hem kendi sayfası hem de hakkında yazılı olan metinler içerik analizine tabi tutulmuştur. Benzer şekilde ağı geçiş noktalarını zorlayan mimar oda ve derneklerinin basın bildirilerine içerik analizi yapılmıştır.

Araştırmanın en önemli kısıtlılığı araştırma için planlanan derinlemesine mülakatların gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Öncelikle camiyi inşa eden mimarlar inşaat süresince medyada yer alan tartışmaları gerekçe göstererek herhangi bir çalışmanın içerisinde yer almak istemedikleri için görüşme taleplerine olumlu geri dönüş yapmamışlardır. Diğer neden ise, başlayan pandemi sürecinde alana yabancı araştırmacılar olarak uzaktan görüşme taleplerimiz kabul görmemiştir. Aktör-ağ analizlerde önemli bir yer tutan mülakatların yokluğu, aktör-ağ analizinin bir yöntem olarak kabulü tartışmaları ile aşılmaya çalışılmıştır.

Aktör-Ağ Teorisinin Çamlıca Camisi’ne Uygulanması

Teorinin uygulanması için yardımcı rehber olarak Michael’ın ağ oluşturma “ne”, “kim” ve “nasıl” olduğu konusundaki ön varsayımlardan kaçınmaya hizmet ettiğini ifade ettiği, analize yönelik terminolojiyi netleştirmek amacıyla sorduğu sorularından hareket etmekteyiz (2017, s.26):

- Actant nedir/kimdir?
- “Oluşum” (association) nasıl kuruldu?
- Kim, “kim tarafından” ya da ne, “neye” tercüme etti?

Actant Kimdir/Nedir?

Bir nesnenin teknolojik özelliklerinin ona atfedilen değer ve/veya eleştirilerin bu kadar odağında olması, etrafında kurulan ilişkilerin onun bizatihi varlığına bağlı olması, camiyi araştırmanın başat nesnesi olarak kabul etmeyi gerektirmektedir. Aktör-ağ teorisinin temel kavramı olan Aktant (eylemci), bir eyleme muvaffak olan veya maruz kalan bir varlık veya şeydir (Czarniawska, 2017, s.2). Bu fikir sadece insanlara değil, dolayısıyla hayvanlara, nesnelere ve kavramlara da uygulanabilir (Greimas ve Courtés, 1982: 5’den akt. Czarniawska, 2017, s.2).

Cami, geçmişten bugüne taşıdığı kurumsal kimliğin yanında kent hayatın merkezinde yer alması, gündelik alanın kurulduğu ilişkiselliği inşası, dinin sembolleşmesinin yanında politik güç ve devletin söylemsel bir alan olarak da inşa ettiği içeriği başta olmak üzere birçok açıdan mimarisinin ötesine geçen bir içeriğe sahip olmuştur. Yakın yüzyılda din temsiliyeti anlamının paranteze alınmasıyla hem Avrupa’da hem Türkiye’de politik, ekonomik ve mimari birçok tartışmayı içeren bir materyal alana dönüşmüştür. Bu materyal alan, yapısal olarak durağan olmakla birlikte aktörleri aracılığıyla etrafı sarmalanan bir ağa dönüşmektedir. Avrupa’daki camilerin İslamofobi tartışmalarının merkezinde yer alırken Türkiye’de de çok yönlü tartışmaların ana teması olmuştur. Çamlıca Camisi’ne gelen yol Türkiye’de oldukça uzun bir izleğe sahiptir. Cumhuriyet döneminden itibaren yapımından

kullanımına, tarihsel kimliğinden mimari kimliğine kadar birçok kritik dönüm noktasının köşe taşı oluşturmıştır.

29 Mayıs 2012 tarihinde dönemin Başbakanı tarafından “Çamlıca’da dev cami, İstanbul’un her yerinden görülecek şekilde dizayn edildi. Üsküdar’ın camlarında artık farklı yansımalar olacak” söylemiyle fikrîsel olarak ortaya çıkışını temsil eder. Cami’nin konumlandırıldığı alan olarak Çamlıca Tepesi’nin “Büyük Çamlıca Özel Proje Alanı” olarak ilan edilmesiyle devam eden sürece farklı aktörlerin dahil olmasıyla geniş bir aktör/aktant katılımıyla “dev(asa)” bir ağa dönüştüğü görülmektedir. Bu ağ, aynı zamanda tasarımı ve inşasına teknolojik araçlarla çerçevelenmiştir. Teknolojinin cami için başat bir unsur olması, ANT’nin ruhuna uygun biçimde Çamlıca Camisi’nin bir “laboratuvar” olduğu ve “aktörler tarafından nasıl üretildiğinin antropolojisinin yapılabileceği” (Latour, 1979) bağlamı içermektedir.

Çamlıca camisi Türkiye’de yapılan sayısı pek çok olan camilerden herhangi biri değildir. Tasarı aşamasından, yapım aşamasına, açılışından, kendisinden sonra inşa edilmeye başlanan/edilecek olan camilere kadar birçok alanda tartışmalar uyandırmış ve kendisi açıkça bir “temsil” niteliği kazanmış bir camidir. Bu imgenin göstergebilimsel değerini ortaya koyması açısından önemlidir. Law’ın (1999:4) aktör-ağ teorisi için kullandığı “maddeselliğin göstergebilimi” tanımlaması tam da burada camiyle örtüştüğü yerlerden birisidir. Teoriye göre maddesellik bir nesnenin gövde veya töze sahip olmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda aktör/aktantlar sadece diğer varlıklarla olan ilişkiler birleşmesi ya da ilişki maddesellik aracılığıyla maddeselliğe veya töze sahip olur (akt.Miles, 2016). Diken’in (1997:87) serbest birleşme olarak çevirdiği ve hem insan hem de insan olmayan unsurları yani araçları harekete geçiren mobilize eden girişimciler olarak aktardığı bu durum, Çamlıca Camisi’nin de her yönüyle “dev(asa)” bir ağ olduğunun besleyici kabulü olarak düşünülmüştür. Diğer önemli olan nokta da Türkiye’nin geçirdiği iddia edilen muhafazakâr dönüşümünde Çamlıca camisine yapılan atıflardır (Parlak & Aycan, 2016; Bora, 2017; Oral, 2017; Batuman, 2018; Akyıldız, 2019; Korkmaz, 2019; Hammond, 2019; Parlak, 2020; Çınar, 2020; Oral, 2020; Adaman & Akbulut, 2020).

Bu iki bağlamı birbirine bağlı kılan nokta, gelecek öngörülerıyla ilişkilidir. Coğrafi konumu itibarıyla Çamlıca’nın tercih edilmesinin sonrasında onu takip eden konumlandırmalar önemli kabul edilmiştir. Özellikle hemen peşi sıra Levent’te inşa edilmeye başlanan caminin Çamlıca’ya göre konumlandırılması, Taksim Meydanı’na yapılan cami ve Ayasofya Cami’nin ibadete açılması bu konumlandırmanın topoğrafyasına gönderme yapar. Çamlıca Camisi’nin avangartlığı da kuşkusuz gelecek öngörülerinin ortaya çıkışının öngörüldüğü bu topoğrafyayla ilişkilidir. Girişimler, inşa edilmekte olan ama bu inşanın birbirine bağlı dinamik bir süreç izlediği görüntüsünü vermektedir. Bu dinamikliğin ağa benzediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Çamlıca ile erken dönem ağın oluşumunu gördüğümüz ve onu takip edecek bir dizi ağların imgeler üzerinden genişlemesinin incelemeye konu edilmesi tam da ANT’nin kendine biçtiği roldür (Latour, 1999). Ağ çıkar bağlarıyla dahil olanlar, ağın devamlılığını sağladığı gibi çok beklendik bir şekilde bu dinamikliği durağanlığa dönüştüren kutular açığa çıkaracaklardır. İşte bu çalışmayla tam da gerçeğin yapısal inşasında herkesçe bilinen ve normalleştirilen kara kutulara dönüşmeden, ağı açmak amaçlanmaktadır. Bir ANT uygulayıcısı olarak ağların tezahür ettiği yollara deneysel şekilde nasıl erişebileceğimizin sorusunun (Michael, 2017, s.49) yanıtını bu şekilde vermekteyiz.

“Oluşum”: Kim, “Kim Tarafından” ya da Ne, “Neye” Tercüme Etti?

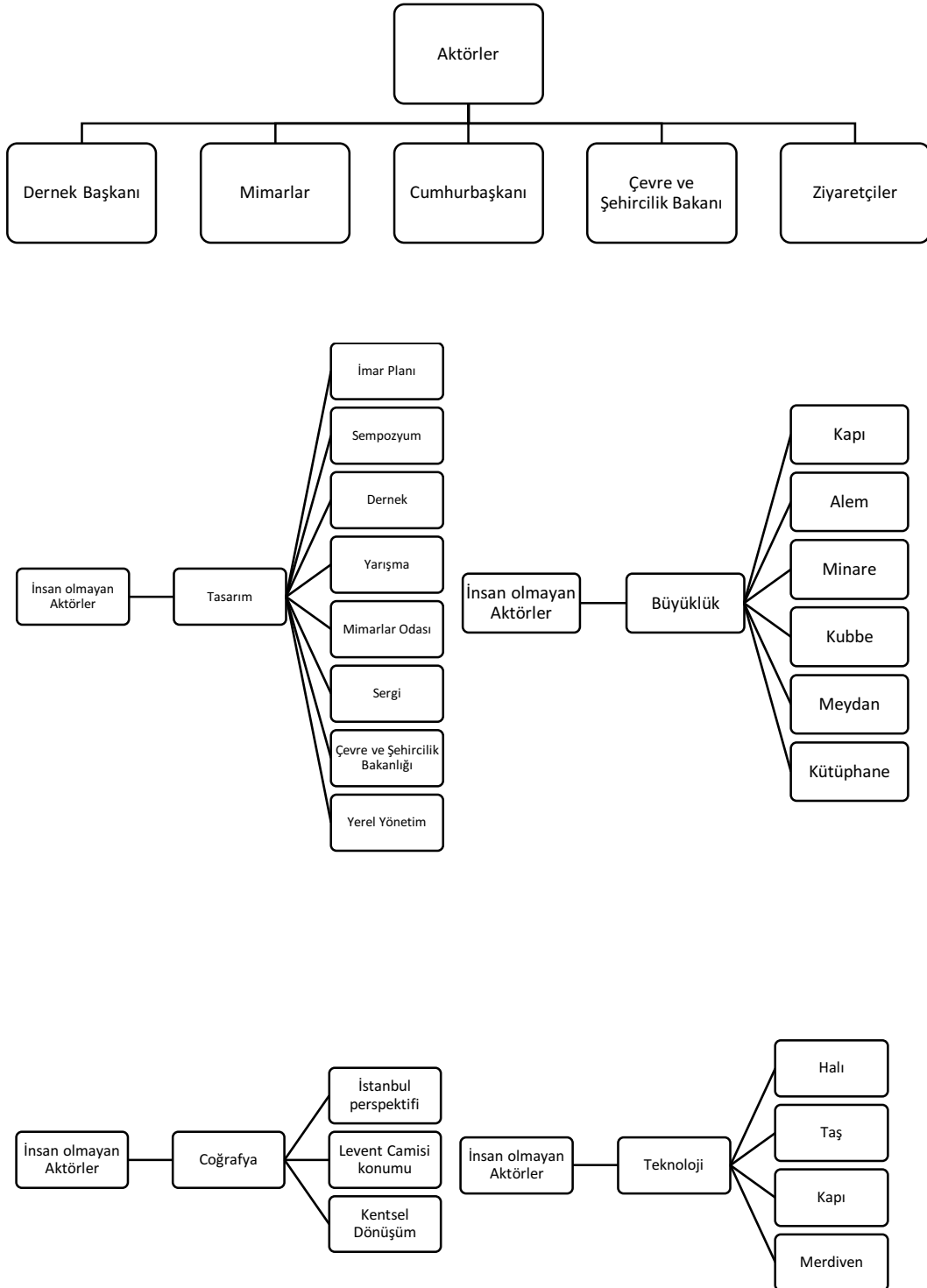
Çalışmanın bu kısmında Latour (1999)’un “Pandora’s Hope” çalışmasında “*pandoranın kutusu açılmalı, aktantların demokratik evrenine geçilmeli*” şeklinde yaptığı yol gösterici mottoya atıfla analiz temaları (Tablo 1) verilmiştir. Analiz temaları aynı zamanda “*zihin ile beden bölünmesine karşı ağların haritalanması*” (Hughes, 1983) çabasının temsidir. Aktör/aktantların demokratik birlikteliği, “*genelleştirilmiş simetri*” olarak (Latour, 2005) tanımlanır. Böylece Çamlıca Camisi, insani eylemlerle nesneler dünyasının eşit derece birlikteliğinden oluşan bir ağ olarak örgütlenmiştir. Ağın içerisinde “*tüm varlıklar/oluşumlar*

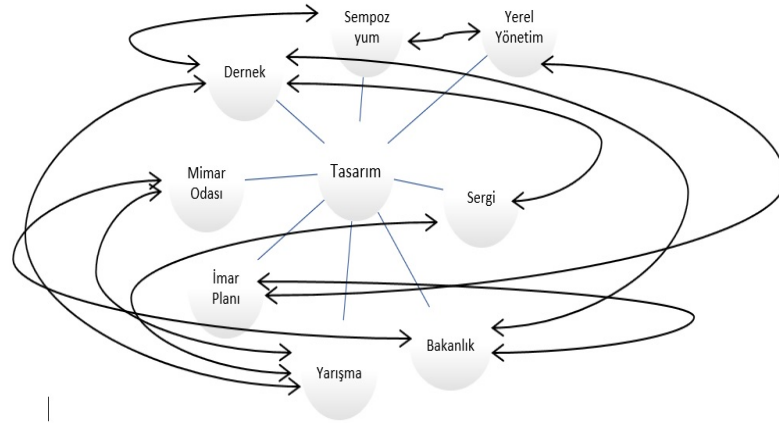
eşit derecede eylemde bulunma becerisine sahipliği” (Kasapoğlu ve Odabaş, 2009) önemli bir göstergedir. Latour’un (2005) eylemde bulunan insan veya insan olmayan nesneleri kapsayan aktör ya da aktantlar; Çamlıca Camisi ağında, dernek, tasarım, coğrafya (fiziksel konum), büyüklük ve teknoloji olarak belirlenmiştir.

Latour’un (2005) eylemin yasallaşmasında katkı sağlayan araçlar (mediator) olarak ifadelendirdiği ağı **dönüştürücü aracı** aktör/aktant, İstanbul Cami ve Eğitim-Kültür Birimleri Yaptırma ve Yaşatma Derneği kabul edilmiştir. Dernek, ağ etrafında bütün aktörleri tercüme süreciyle ilişkilendiren aracıdır. İnternet sayfasında kuruluş yılının 2011 olarak verildiği görülür. Derneğin sayfasında ÇC’den ilk bahsedilen tarih 29 Mayıs 2012’dir. Derneğin sayfasında *“aracılık rolüne”* atıf yapması açısından *“tüm çalışanların el birliğiyle”*, *“sebepler aleminde, geleceği şimdiden düşünen bu proje”* ile *“bir eser inşa etmeye”* başlaması söylemi önemli bulunmuştur. Derneğin aracılığını güçlendiren ilişki ağları ise hem el birliği içinde çalışacak *“isimsiz kahramanlar”*a atıfla *“gönüllüler”* hem de ekonomik, politik ve toplumsal aktörleri ağla ilgilileştirmesidir. Derneğin rolü, Cami etrafında bütün aktörlerin toplanmasına aracılık etmektedir. Bu açıdan kuruluşunu takiben bütün faaliyetleri Cami’nin yapılması ve tamamlanması üzerine kuruludur. Cami için proje yarışmasının açılması, takibi ve sonuçlandırılması ise başlayan rolün, ekonomik aktörlerin bir araya getirilmesi, yönetsel süreçlerin takip edilmesi, medyaya ilgili süreçler hakkında bilgilendirme yapılması, kamuoyunu ikna gibi birçok rol de dernek merkezi bir konumda yer almaktadır.

Latour’un (2005) *“eylemde herhangi bir etkisi olmayan insan ve insan olmayan şey”* olarak açıkladığı **transfer aracı** (intermediary) her aktörün bileşenidir. Tasarımın transfer araçları olarak yarışma, yerel yönetim, sempozyum, bakanlık, imar planı, sergi ve mimarlar odasıdır.

Tablo1: Aktörler ve İnsan Olmayan Aktörlerin Sunumu

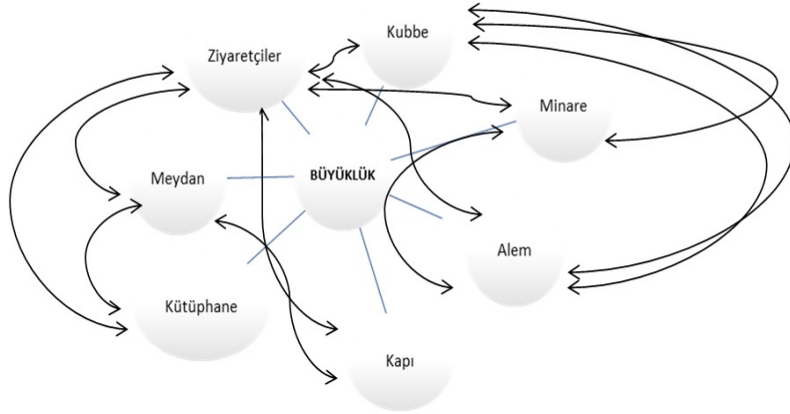
Şekil 1: İnsan Olmayan Aktörler 1- Tasarım

Tasarım, “*tasarlamak*” eylemine karşılık Çamlıca Camisi için bir plan yaratma ve geliştirme sürecini, “*tasarı*” kavramına karşılık olarak bir plan ya da taslağın sonucunu ifade etmek için kullanılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile düzenlediği “Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler” konulu sempozyum, 2012 yılında Çamlıca Camisi’nin etrafında yaşanan tartışmalar sonrası aktörlerin bulunduğu bir alandır. Oral (2017) sempozyumun *çağdaş tasarım ve modern temalar gündemini konuşma kaygısını taşıdığını ancak muhafazakâr kavramıyla ifade edilebilecek bir düstura sahip olduğuna* dikkat çekerken, aslında Çamlıca Camisi’nin tercüme sürecinde sıklıkla kullanılan tarih ve din kavramlarının merkeziliğini öngörmüştür.

Cami’nin yapılacağı alanla ilişkili öncesinde ve sonrasında yerel yönetim ve bakanlık tarafından yapılan imar planı değişiklikleri, hem fiziksel alanın hazırlanmasında hem de Cami’nin çevresinin konumlandırılmasında etkili bir aracı olmuştur. Analizin bu bağlamı aynı zamanda Cami ile ilişkili *ilk zorunlu geçiş noktasının* ortaya çıktığı yerdir. Nitekim caminin inşa edilmek istenen alan imara açık olmadığı gerekçesiyle kayıt altına alma süreci sekteye uğramıştır. Bu karşı koyma, diğer aktant/aktörleri ilgilileştirmeye yönelik ilk zorunlu geçişi oluşturmuştur. Birinci zorunlu geçiş noktası olarak Çevre ve Şehircilik bakanı olan aktör aracılığıyla yapılan *imar planı* değişikliği ile birlikte tercüme edilen şey “tarih”tir. Cami’nin kamuoyuna açıklandığı zaman olarak beliren 29 Mayıs İstanbul’un fethinin gerçekleştiği gün olması, Üsküdar bölgesinin Anadolu’lu ve Anadolu-Türk İslam geleneğini temsil ettiğinin varsayılması (Demiroğlu, 2017) bu bağlamda içeriği doldurmaktadır. 4 Haziran 2012’de yapılan imar değişikliği sonrası “*Büyük Çamlıca Özel Proje Alanı*”na bir aktör olarak ilgilileştirilen Mimar’dan sonra hem Mimarlar Odası’nın hem de yarışma ve yarışmada dereceye giren tasarımların sunulduğu serginin ağı dahil olduğu görülür.

Çamlıca Camisi’nin coğrafi konum (fiziksel alan) içerisinde transfer araçları olarak İstanbul silüeti, kentsel dönüşüm, Levent’te göre konum ve diğer cami mimarileri sıralanmıştır. Bakanlık tarafından öngörülen planda “Çamlıca Özel Proje Alanı” olarak belirlenen alanın oldukça geniş bir alanda konumlandırıldığı, yapılacak dini tesisin yanında birçok sosyal alanın da yapılacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Cami’nin nicelik olarak kapladığı alanın büyüklüğünün yanında “proje alanı”nın da dışarıya doğru büyük bir alanı içerisine aldığı görülmektedir. Kentsel dönüşümlerle Cami’ye göre yeni bir alan inşası yapıldığı/inşa edildiği görülürken, sonraki süreçlerde tercüme edilen şeyin, İstanbul’un tamamına uyarlanması söz konusudur. Özellikle Çamlıca merkeze alınarak diğer cami mimarileri ve konumlarının seçilişi dikkat çeken ilişkiler olarak kabul edilmiştir.

Caminin konumu üzerinden yapılan, bir ibadet mekânı olarak cami ile İstanbul'un nadir yeşil kalan alanının seçilmesi ikileminde büyüyen tartışmalar, ağ için bir sonraki geçiş noktasını oluşturmuştur. Burada dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 29 Mayıs 2012 tarihinde Üsküdar'da yaptığı konuşma analizde **ikinci zorunlu geçiş noktası** olarak kabul edilmiştir. Erdoğan'ın "Çamlıca'da bu dev cami, İstanbul'un her yerinden görülecek şekilde dizayn edildi. Üsküdar'ın camlarında artık farklı yansımalar olacak" söyleminden hareketle tercüme edilen şey ise "büyüklük" olarak tespit edilmiştir. Büyüklük tartışmaları, bu çalışmanın niçin teknik üzerinden gittiğini ve ANT perspektifinde yapıldığının da önemli bir zemini dir.

Şekil 2: İnsan Olmayan Aktörler 2- Büyüklük

Çamlıca Camisi İstanbul'un en yeni simgesi olarak adlandırılırken ona atfedilen "büyüklük" uzantıları ise "heybetli", "görmekli", "yeni", "büyük", "eşsiz", "Cumhuriyet tarihinin en büyüğü", "ihtişamlı", "muazzam" ve "dünyanın en büyüğü" şeklinde karşımıza çıkmıştır. Çamlıca örneğinde büyüklük, aynı zamanda etrafını da dönüştüren ve yutan bir kapsama sahiptir. Nitekim bir transfer aracı olarak kabul edilmiş kentsel dönüşümlerin Cami'nin çevresini değiştirmesi bu bağlamda dikkat çekicidir (Çavdar, 2020; Toki Haber Dergisi, 2020). İstanbul'un her yerinden görülecek olmasıyla eşgüdümlü ilerleyen "büyüklük", Latour'un (1997:122) aktörlerin zincirleme oluşturdukları ağın içinde gücün ne şekilde ortaya çıktığıyla yakından ilişkilidir. Latour, gücün zincirin gerçekliği tanımlama ve yaratma kabiliyetinde olduğu noktalarda açığa çıktığına değinmektedir. Bu bağlamda göre aktör-ağ, ne kadar uzun, ne kadar etkin, ne kadar kararlı, ne kadar gerçek ise, o kadar güçlü olmaktadır (Latour, 1997). Çınar (2020)'ın çalışmasında büyüklük ile meydan arasındaki ilişkiselliğin nasıl oluştuğu sorunsalı da kendiliğinden açığa çıkar. Çınar'a göre büyük ebatlarıyla camiler, çevresindeki herşeyin kendilerinden küçük hale getirildiği yeni bir meydan anlayışı yaratmaktadır. Böylece alanın domine eden ve dönüştüren ölçekleriyle ortaya çıkan amacın, içine girildiğinde sadece bir ibadet mekânı olmasının dışında, dışarıda dursanız da iktidarın gösterişinin görmezden gelinemeyecek büyüklüğünün kanıtlanması olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ergi (2020) ise çalışmasında kentsel dönüşümlerle "yerinden edilen mekân ve insanlara" atıf yaparken, "temsili ettiği dünyevi/ruhani büyüklüğe karşı boyun eğme talebinin" Cami'nin içinde ve dışında doğrudan büyüklüğüyle ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir.

Ağın, fiziksel tamamlanmasından sonra ağın durağanlaşması için ağa katılan aktant ise *caminin tanıtım faaliyetleri* olarak tespit edilmiştir. Özellikle, caminin büyüklüğü

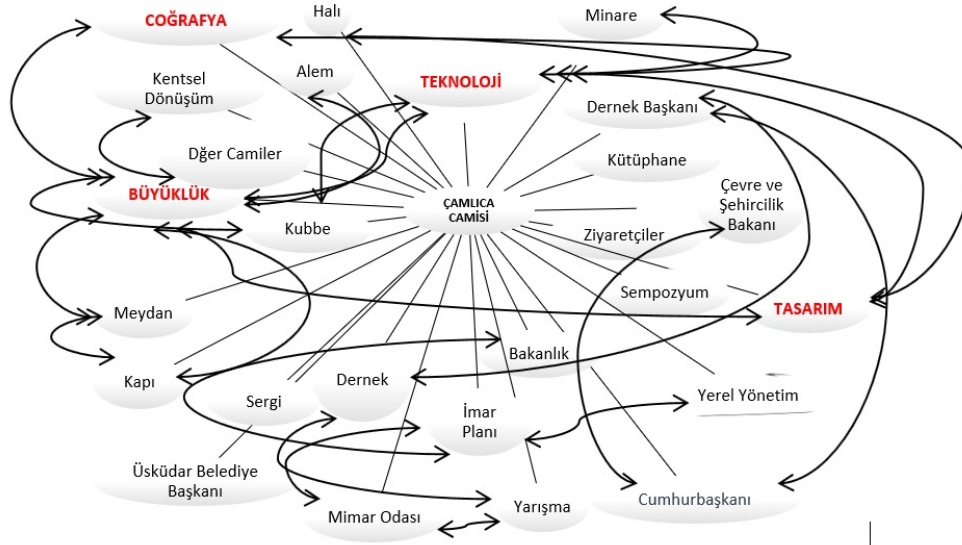
karşısında “dol(durula)mayacak bir cami” karşıt söylemine karşı geliştirilen, ibadet dışı, özel amaçlı ziyaretler önemli bir *yer değiştirme* (displacement) aktörüdür. Bu süreçte çoğunluğunu yerel yönetimler tarafından düzenlenen turlar bu ağın yeni aktörleri arasında karşımıza çıkmaktadır. Büyüklüğün diğer aktörler tarafından “göz”lemlenmesi için diğer bir aktör olarak ziyaretçiler devreye girmiştir. Ziyaretçiler de bir yer değiştirme aktörü olarak bu ağ durağan biçime getirilmiştir. Camiye gelen her bir ziyaretçi ile caminin büyüklüğü ağı genişleyerek o durağanlığı sürdürebilir hale getirmektedir (Chen ve Wu, 2021).

Aktör-ağ teorisinin köklerinde bilim ve teknolojiyi anlama çabası yattığı düşünüldüğünde aslında buraya kadar analizin çerçevesini çizen temel noktaların teknolojinin bir aktör olarak düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Kubbe, minare ve kapının da dahil olduğu büyüklüğü oluşturan aktör ve araçların teknolojinin kullanılma biçimiyle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu nokta aynı zamanda ANT’nin teknobilime yüklediği “daha geniş ve daha güçlü ağların yaratılması” (Sismondo, 2016) sürecine atıf yapar. Bağlamı merkeze koyarak analizin öznesi olarak Çamlıca Camisi, Türkiye’nin “yerli” ve “milli” teknoloji savının bir uzantısı olarak yapıda kullanılan bütün aktör/aktantların teknolojiyle ilişkili atıfları oldukça önemlidir. Teknolojiye yapılan vurgunun Cami’nin yaptırılma sürecinde aracı olan dernek başkanının verdiği birçok röportajda yer alan teknolojik vurgular destekleyici durmaktadır. Engelliler için hazırlanan iç ve dış mekân anlatıları ile başlayan teknoloji vurgusu, kubbede nano-teknolojinin kullanılmasına kadar uzanan bir yapı unsurlarını tanımlamaktadır. Kubbede kullanılan alemin nano-teknolojiyle hazırlanmış oluşu, aynı aleme yüklenen “dünyanın en büyüğü” atfının bu açıdan teknoloji ile büyüklük gerçekliğini sentezleyen önemli bir göstergedir. Mimarlar Odası’nın Cami’nin mimari konumunu tartışırken kullandığı “günümüzün beton ve çelik teknolojiyle daha büyük kubbe yapılmasını öven” söylemlere dönük eleştiri de benzer şekilde teknolojinin altını çizmektedir. İştme problemi yaşayanlara dönük hazırlana frekans sistemi, görme problemi yaşayanlara dönük din görevlisiyle kılınan namazlarda ritüellere bağlı geliştirilen uyarıcı ışık sistemi, kubbede Mimar Sinan’ın Süleymaniye Camisi’nde kullandığı sistemin benzeri delikler açılıp içeriye kimyasallar verilerek aynı etkinin yaratılması, ezanın Topkapı Sarayı’ndan duyulmasına dönük yapılan özel ses sistemleri, iç ve dış aydınlatma biçimleri, özel olarak kullanılan halılar ve bunları üreten teknoloji, demir-çelik ürünleri ve taş unsurları başta olmak üzere birçok aracı Cami’nin çıkar temelli ilgilileşen araçlarıdır.

Tartışma

Umberto Eco, “*mimarlık bir iletişim olgusudur*” derken aslında onun bir ağ olduğunu ve ilişkiler sisteminden örülü olduğuna gönderme yapmıştır. Dolayısıyla mimari bir eserin analiz nesnesi olması, aynı zamanda onunla ilişkili birçok konunun tartışılmasını ve ağı eklemlenmesini zorunlu kılar. Tarihsel koşullar, toplumsal alan, gündelik hayat, din, kültür, ekonomi, teknoloji ve zihniyet bu ağın parçalarını anımsatır. Mimari yapının bir süreç olması, onun inşasında bir araya gelen her türlü özne-nesne ilişkisinin de dikkate alınmasını gerektirir.

ANT analizinin faili olarak tanımladığımız Çamlıca Camisi’nin bir ağ olarak kabul edildiği ve onun etrafında oluşan etkileşim şebekelerinin tartışmaya açıldığı bu çalışma, “Anadolu’yu Avrupa’ya manevi bağlayan, Türk-İslam tarihinin önemli yapıları arasında yerini alacak, nesillere miras, bir başka miras” olarak kendini problemleştirmesi ile başlatılmıştır. Büyüklük dine tercüme edilen, konum ise tarihe tercüme edilen birer insan olmayan aktörlerdir. Bu aktantların Çamlıca Camisi’nin tarih ve din temelli inşasında aynı zamanda Çevre ve Şehircilik Bakanı ve Cumhurbaşkanı aktörlerinin dönüştürücü aracılıklarıyla zorunlu geçiş noktaları açarak, diğer aktör/aktantların ağı ilgilileşme bağları yaratarak, kilitleme sağladığı ortaya çıkmıştır. Sözcülerin/Aktörlerin Çamlıca Camisi’ni “sıfır noktası” atfıyla inşa ettikleri bu mimari eserin konumlandırıldığı alanda nasıl bir karakutuya dönüş(türül)ebileceğinin detaylı betimlenmesine ulaşılmıştır.

Şekil 3. Çamlıca Camisi'nde Tüm Aktörlerin İç İçeliği

Aktörlerin/aktantların birbirleriyle çıkar temelli ilişkilenecek harekete geçtiği bir bağlantılar oluşumu gerçekleştirdiği, böylece ağı sabit kılacak araçlar, failler (hatta belki melezler) ekleyebileceği bu ANT analizi, Cami'nin topoğrafyasının nasıl işleyeceği konusunda önemli bir başlangıç sunmaktır. Michael (2017, s.43), bir ağı dayanıklı hale getirenin ne olduğu sorusuna cevap olarak, “Dayanıklılık, bir ağı devamını ifade eder: Böyle bir ağ, rolleri “durağan” olan aktörlerden, sıkıca kapalı kalan kara kutulardan, gerçekten değişmez olan değişmez harekete geçiricilerden, ihanete direnen oluşumlardan oluşur aittir” demektedir. Buna göre, Çamlıca Camisi büyüklük ve konum aracılığıyla *topografya* için bir kara kutu oluşturmaktadır. Callon’a göre (1991) kara kutu olarak bir ağ, diğer kara kutularla ilişkilendirilebilir; yani, başka bir ağda bir öge haline gelebilir. Bu çalışmayla ANT’nin arzu ettiği şekilde kara kutunun açılması ise başka kara kutuların varlığını görünür hale getirmiştir. Gelecek çalışmalar için mesele bu diğer kutuların açılması ve özne-nesne düzleşmesinde yeni detaylı hikayelendirmeleri yapılacak örgütlenmeleri yaratıcı şekilde fark edebilmektir.

Kaynakça

- Ansal, H., Ekinci M., Kaşdoğan, D. (2018). Bilim, teknoloji ve toplum çalışmaları’na bir giriş. *Toplum ve Bilim*. Sayı 144, ss.9-37.
- Chen, Y. S., & Wu, S. T. (2021). An exploration of actor-network theory and social affordance for the development of a tourist attraction: A case study of a Jimmy-related theme park, Taiwan. *Tourism Management*, 82, 104206.
- Czarniawska, B. (2017). Actor-Network theory. Langley, A., & Tsoukas, H. (Eds.). *The SAGE Handbook of Process Organization Studies*. Sage. pp.160-173.
- Eryılmaz, M.E. (2019). Suriye mutfağının mülteci girişimciler eliyle Türkiye bağlamına seyahati: Bir çeviri hikayesi. 27. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. At: Antalya
- Farias I.; Blok, A. & Roberts, C. (2019). Actor-Network theory as a companion: An inquiry into intellectual practices. Blok, A., Farias, I. & Roberts, C. (Eds.). *The Routledge Companion to Actor-Network Theory*. Routledge. pp. xx- xxxv.
- Gerekan, B. (2012). Aktör-ağ kuramı kapsamında strateji ve muhasebe. *World of Accounting Science*, 14(2), 49–59.
- Güler, M. (2020). Reklamın ötesine geçmek: Hackvertising. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), 50-74. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/akader/issue/57649/751351>
- Gündüz, A., & Attar, G. E. (2020). Aktör ilişkileri, sağlık-hastalık ve suç: Şahsiyet dizisi üzerinden bir tartışma. *İnsan ve İnsan*, 7(24), 127-153.

- Justesen, L. (2020). Actor-network theory as analytical approach. Järvinen, M., Mik-Meyer, N. (Edi.) *Qualitative Analysis Eight Approaches for the Social Sciences*. Sage. pp. 327-344.
- Odabaş, Z. Y. (2010). *Sürdürülebilir afet yönetimi ve kadın*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 256.
- Odabaş, Z.Y. (2016) Anneliğin siyasal alanda yeniden inşasının ilişkisel sosyolojik eleştirisi, iç. *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* (der. A. Kasapoğlu), İstanbul: Yeni İnsan
- Özmen, M. (2019). Sosyo-materyal bir yapı olarak pazar: Pazarın bilim-teknoloji- toplum incelemeleri bakış açısıyla incelenmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 5 (2), 303-338
- Terzi, M. (2019). E-government and cyber terrorism: conceptual framework, theoretical discussions and possible solutions. *Tesam Akademi Dergisi* 6(1). 213-247. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528011>
- Adaman, F. & Akbulut, B. (2020). Erdoğan's three-pillared neoliberalism: Authoritarianism, populism and developmentalism. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.12.013>.
- Akrich, M., Callon, M. & Latour, B. (2002). The key to success in innovation part 1: The art of interesement. *International Journal of Innovation Management*, 6 (2), 187-206.
- Akyıldız, S. (2019). Yeşil alan mı ibadethane alanı mı? Dil, din, pratik ekseninde validebağ direnişi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 22 (1), 1-31.
- Atlı, M. (2017). Türkiye'de cami mimarlığı tartışması nerelerde tıkanıyor? Kubbeyi yere ve/veya Çamlıca Tepesi'ne koymak. T. Bora (Der.) içinde, *İnşaat Ya Resullullah* (s. 55-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aygül, C. (2006). Şebeke kuramlarına eleştirel bir bakış. *Memleket SiyasetYönetim*, 1, 141-153.
- Batuman, B. (2018). *New Islamist architecture and urbanism: Negotiating nation and Islam through built environment in Turkey*. London: Taylor & Francis.
- Bergi, B. (2020). Yeni Türkiye sembolizmi: Büyük Çamlıca Camisi. <https://www.muratbergi.com/index.php/2020/09/05/cemaatsiz-cami-buyuk-camlica/>, Et. 15.11.2020.
- Bora, T. (2017b). Türk muhafazakârlığı ve inşaat şehveti: Büyük olsun bizim olsun. T. Bora (Der.) içinde, *İnşaat Ya Resullullah* (s. 9-16). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calas, M. B. and Smircich, L. (1999). Past postmodernism? Reflections and tentative directions. *Academy of Management Review*, 24 (4), 649-672.
- Callon, M. & Latour, B. (1981) Unscrewing the big leviathan: How actors macrostructure reality and how sociologists help them to do so. (in) K. Knorr Cetina and A. Cicourel (eds), *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro-Sociologies*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Callon, M., Law, J. & Rip, A (Hrsg.). (1986): *Mapping the dynamics of science and technology*. London: Macmillan Press.
- Callon, M. (1986a). The sociology of an actor-network: The case of the electric vehicle. In *Mapping the dynamics of science and technology* (pp. 19-34). Palgrave Macmillan, London.
- Callon, M. (1986b). Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of StBrieuc Bay. J. Law (der) Power, *Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* in (196-233). London: Routledge and Kegan Paul.
- Callon M. (1997). Society in the making: The study of technology as a tool for sociological analysis. Eds. W. E. Bijker, T. P. Hughes & T. Pinc, *The Social Construction of Technological Systems* (1997) 83-103. Cambridge.
- Callon, M. (1999). Actor-network theory—the market test. *The Sociological Review*, 47(1_suppl), 181-195.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür-ağ toplumunun yükselişi Cilt 1* (çev: E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çavdar, A. (2020). Kutsal hırsın beton gölgesi: Çamlıca Camii neyin anıtı?, (iç) *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde : Kent, Mekan, İnsan* (der. Ş. Geniş). Ankara: Nika Yayınları.
- Çelikel, S. B. ve Aydın, S. (2013). Endüstriyel tasarımda paradigma kaymaları: İşlev/anlam ikiliğinin aşılmasına ilişkin bir teori. *Tasarım+Kuram*, 15, 7-20.
- Çınar, R. Ü. (2020). Ecdadın icadı AKP iktidarında bellek mücadelesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2019). Büyük sorular – Türkiye'nin estetik ile imtihanı. *Habertürk Tv*. Et.25.11.2020.
- Diken, B. (1997). Melezlik ve sosyal teori. *Toplum ve Bilim*, 73, 74-110.
- Geertz, C. (2010). Kültürel bir dizge olarak din. (iç) *Kültürlerin Yorumlanması* (çev:H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gençer, M. (2017). Sosyal ağ analizi yöntemlerine bir bakış. *Yıldız Social Science Review*, 3(2), 19-34.
- Hammond, T. (2019). Heritage and the Middle East: Cities, power, and memory. *Geography Compass*, 14 (2), e12477
- Kasapoğlu, A. ve Odabaşı, Y. (2009). Sosyolojik açıdan teknoloji odağında güncel sorunların yorumlanması. *Elektrik Mühendisliği*, 436 (Haziran), 31-33.
- Korkmaz, S. S. (2019). (Re)construction of Turkish National identity in urban space: Transformation of Istanbul's panorama under JDP rule. In: *Nation-Building and Turkish Modernization: Islam, Islamism, and Nationalism in Turkey* / [ed] Rasim Özgür Dönmez, Ali Yaman, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2019, 233-254.
- Latour, B. & Woolgar, S. (1979). *Laboratory life: The construction of scientific facts*. London: Sage Publications.
- Latour B. (1991). "Technology is Society Made Durable". Ed. J. Law, *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology, & Domination* (1991) 103-131. London & New York.
- Latour, B., Mauguin, P., & Teil, G. (1992). A note on socio-technical graphs. *Social Studies of Science*, 22(1), 33-57.

- Law, J. (1992) Notes on the theory of the actor Network: ordering, strategy and heterogeneity, <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-notes-onant.pdf> ET: 10.01.2009
- Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt*, 47 (4), 369-381.
- Latour B. (1997). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artefacts. (Eds). W. E. Bijker & J. Law, *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* (1997) 225-258. Cambridge.
- Latour, B. (1999a). On recalling ANT. In J. Law & J. Hassard (Eds.), *Actor network theory and after* (pp.15–25). Oxford: Blackwell.
- Latour, B. (1999b). *Pandora's hope*. London: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (2008b). *Tarde ve toplumsalın sonu*. (çev: F. Berksun ve diğerleri). Tesmeralsekdiz. 2(3): 34-49.
- Latour, B. (2008a). *Biz hiç modern olmadık* (çev: İ. Uysal). İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Miles, J. A. (2016). *Yönetim ve organizasyon kuramları* (çev: M. Polat & K. Arun). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Montenegro, L. M. & Bulgacov, S. (2014). Reflections on actor-network theory, Governance Networks, and Strategic Outcomes. *BAR, Rio de Janeiro*, 11(1), 107-124.
- Oral, B. (2017). 21.yüzyıl Türkiye'sinde muhafazakar milli mimarlık arayışları ve yansımaları. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 237-255.
- Oral, B. (2020). Muhafazakâr tutumun estetik sorunsalı bağlamında çağdaş cami mimarisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 489-519.
- Parlak, D. (2020). *Laikleşme sürecinde camiler: Geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlak, İ. & Aycan, O. (2016). Turkey's memory politics in transformation: Akp's new and old Turkey. (ed) A. Bilgin & A. Öztürk *Political culture of Turkey in the rule of the AKP*. Nomos: Almanyay.
- Sarımuratoğlu, D. (2019). Konvansiyonalist cephedeki iç savaş: Aktör-ağ teorisi güçlü programa karşı. *Düşünme Dergisi*, 15, 26-37.
- Seçilmişler, T. ve Yenen, Z. (2011). Koruma sorunsalına ilişkin kuramsal bir değerlendirme: Kurumsalcı (alan yönetimi) ve çoğulcu (aktör ağ teorisi) yaklaşımların karşılaştırılması. *Sigma* 3, 375-384.
- Sismondo, S. (2016). *Bilim ve teknoloji araştırmaları yaklaşımı: Temeller*. (çev. Ü. Tatlıcan). Ankara: Epos.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, nostalji, narsisizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toki Haber (2020). Çamlıca Camii kentsel dönüşüm alanında inceleme. <https://www.tokihaber.com.tr/haberler/camlica-camii-kentsel-donusum-alaninda-inceleme/>, Et.18.11.2020.

THE REFINEMENT AND CONTINGENT VALUE OF CORPORATE POLITICAL TIES FROM A MACRO INSTITUTIONAL PERSPECTIVE: THE POLITICAL EMPOWERMENT OF THE RULING PARTY AS A CONTINGENCY

Nazlı Berberoğlu Yılmaz
nazliberberoglu@gmail.com

Şükrü Özen
İzmir Ekonomi Üniversitesi
ozen.sukru@ieu.edu.tr

Abstract

Our study's aims are twofold. First, we address the contingent value of corporate political ties for firm performance when there is a gradual change in political environment towards increasing power of the ruling party (political empowerment). Secondly, we attempt to further theorize the concept of political ties as a multi-dimensional concept based on the insights from the Turkish context as a state-dependent business system. We empirically investigate how the effects of political ties of the Turkish electricity generating companies on their outcomes have changed within the period of 2004-2015, where the ruling party has gradually consolidated its political power. In developing our hypotheses, we also develop a two-dimensional concept of corporate political ties; namely, tie-intensity and tie-depth. Our findings indicate that tie-intensity's impact on firm outcomes turns from positive into negative as the empowerment of the ruling party increases. On the other hand, tie-depth's impact turns from insignificant to positive when the ruling party increases its political power. Our study contributes to the literature with its introduction of political empowerment of the ruling party as contingent variable which shapes the tie-performance relationship, and with its refinement of political ties as a two-dimensional concept.

Key words: corporate political ties, state-dependent business system, firm performance, political empowerment

Introduction

A growing body of evidence suggests the contingent impact of corporate political ties (CPTs) on the firm performance (Peng & Luo, 2000; Pei Sun, Mellahi, & Thun, 2010; Pei Sun, Xu, & Zhou, 2011; Yan & Chang, 2018). In general, it has been shown that CPTs' positive effects on firm outcomes may change into negative regarding contextual, organizational, or market factors (Dieleman & Sachs, 2006; Siegel, 2007; P. Sun, Mellahi, & Wright, 2012; Wu, Wu, & Rui, 2012). These studies are generally conducted in the countries which experience a radical economic transition (e.g., from import-substitution to liberalization) or an unexpected radical change in the politics (e.g., military coup or revolutions (Henisz & Delios, 2004; Siegel, 2007)). However, it has not been well known what happens to the contingent value of CPTs when there is a gradual, rather than radical, contextual change, although such gradual changes seem to be more common than radical changes. For instance, the ruling parties in several countries have gradually consolidated their power by increasingly controlling legislative and judicial bodies, resulting in semi-authoritarian political regimes (Ottoway, 2003). Then, what happens to political connections' effect on firm outcomes when the ruling parties are incrementally empowered becomes an issue still waiting to be answered.

The second issue in the current CPT literature is that the conceptualization and measurement of CPTs are limited to the dichotomy of formal, e.g., ownership arrangements with politicians, and informal-personal ties, e.g., friendship or kinship relationships with politicians (Faccio, 2006 and 2007). Besides, both formal and informal ties are treated as if they are established at a similar level and between the similar levels of actors in every country, neglecting qualitative value of political ties. However, it is a common occurrence in almost every country to develop relations with states in varying means and forms, regarding the characteristics of the context (Fisman, 2001; Lawton, McGuire, & Rajwani, 2013; Shaffer & Hillman, 2000). Therefore, by considering the business systems and political-economic

characteristics of a country, the CPTs need to be further refined beyond the dichotomy of formal-informal ties. In this refinement, the CPTs need to be developed at a more abstract level, regardless of whether they are formal or informal, and comprehensive enough to include their intensity (how many politicians are connected by organizational actors, and how frequently they meet) and depth (how powerful the connected politicians are, and how strong the tie between them is). Such a refinement, we believe, will enable us to better explain the CPT – firm outcome relations under the condition of increasing political power of the ruling parties.

In this study, we aim at both investigating how the gradual political empowerment of the ruling party moderate the relationship between political ties and firm performance, and while doing this, developing a more refined version of the CPT as a multi-dimensional concept. We empirically analyze how the effects of political ties of the Turkish electricity generating companies on their performances have changed within the period of 2004-2015, where the ruling party, the AKP, has gradually consolidated its political power, particularly after 2010. For both aims, but particularly for the second one, we employ the business system perspective (Whitley, 1999), which provides a framework to consider distinctive institutional and cultural features that characterize business-government relations in Turkey.

Theoretical Framework

The theoretical framework in this study is presented in Figure 1. Our framework simply suggests that the relationship between CPTs and firm outcomes is subject to the level of political empowerment of the ruling party.

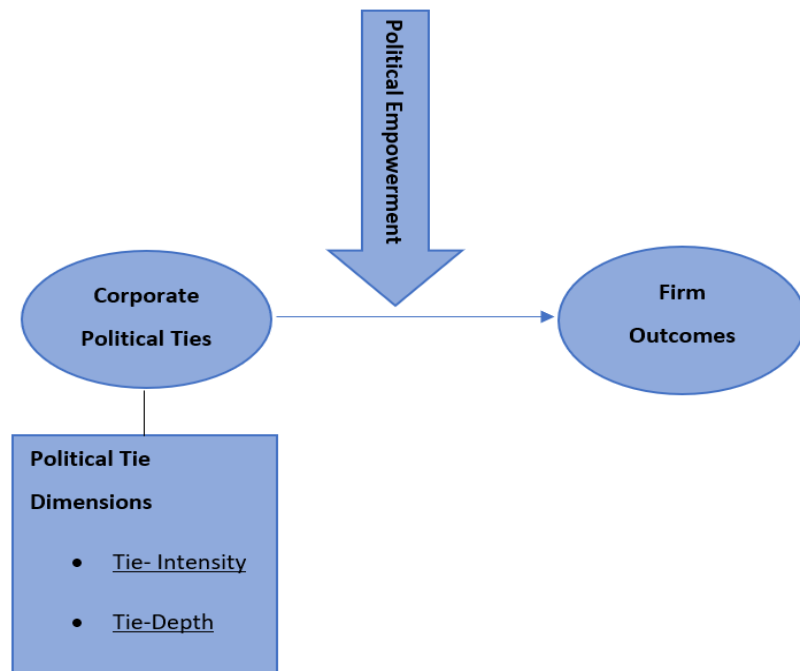

Figure 1. The Theoretical Framework Of The Study

Based on the previous literature on business-government relations in Turkey (e.g., Buğra 1994; Buğra and Savaşkan, 2014; Özen et al. 2018), and business system perspective in general, we first refine the CPTs in order to obtain richer and more comprehensive concept of the CPT, which would better help us the Turkish case. We consider CPTs as boundary spanning personal and institutional linkages between firms and the constituent parts of public authorities (Faccio, 2006). Accordingly, we propose two-dimensional concept of CPT; tie-intensity and tie-depth.

Tie-intensity refers to frequency and scope of political ties. In the state-dependent business system, of which Turkey is an example, a firm may establish political connections to the government not only to get economic favours and privileges from the government, but also to legitimize itself in the eyes of dominant political actors and institutions (Buğra, 1994; Buğra and Savaşkan, 2014; Whitley, 1999). Therefore, visiting and/or meeting with the politicians particularly from the ruling party in different occasions are common among businesspeople in order to establish ties by introducing themselves, showing their respect to the political authority, and demonstrating their support to the ruling party. Businesspeople repeat these meetings and visits as many as possible to both strengthen their ties and to make themselves visible and well known by the dominant political actor. In this study these repetitions of meetings are termed as *political tie frequency* that refers to the times that businesspeople and politician come together. Second, since in a state dependent business system, the ruling political parties has central position and can control the different bodies of the state such as executive, legislative, judiciary bodies as well as central and local government, the party itself is dominant in making laws and regulations, and also implementation policy decisions at the central and local level. Therefore, firms in such a context would be inclined to expand the scope of their political ties by building ties to various politicians from the different levels of the ruling party as many as possible. We termed this as *political tie scope*, meaning the number of connected politicians by a firm. Combining frequency and scope, we obtain *tie-intensity* which indicate the extent to which businesspeople from a firm are connected to what number of various politicians from the government (scope) and how frequently they meet them (frequency).

The tie-depth dimension, on the other hand, refers to the strength of ties. Tie-depth also consists of two sub-dimensions, namely political tie importance and political tie engagement. We consider that in a business system in which the state has a central position like Turkey, it is important to recognize the connected politicians' position power in the government and/or the ruling party because the consequences of political ties for firm outcomes will vary according to the importance (here, power) of connected politicians. We termed this *political tie importance*. *Political tie engagement*, on the other hand, refers to the degree to which existing tie between businesspeople and politicians is resilient and entrenched, relatively difficult to dissolve. For instance, ties based on kinship relationship with a politician is more resilient and engaged than for instance party membership of a businessperson. Thus, combining tie importance and engagement, we define *tie-depth* as the degree of importance of politicians which businessperson is connected to and the degree of engagement between them.

Regarding tie-intensity, it is expected that in a state-dependent system, having connections to various politicians as many as possible at different levels of the government or the ruling party and meet them as much as possible would be more likely to produce positive impacts on firm outcomes. These intense connections not only enable firms to get inside information and to communicate easily with the state institutions, but also to be accepted as close to the government which also makes the firm legitimate in the eyes of it. Similarly, as tie depth increases, having engaged connections to stronger politicians in the ruling party, firm outcomes will be more likely positively affected. Therefore, we propose

H₁: Tie- intensity positively effects firm outcomes

H₂: Tie-depth positively effects firm outcomes

Our framework suggest that the effects of tie-intensity and tie-depth on firm outcomes are influenced by the level political empowerment of the ruling party. One of the enduring characteristics of the Turkish business system has been clientelistic relations between the state and businesses (Özen and Akkemik, 2012). In case of increasing political power of the ruling party, political empowerment, the dominance of the ruling party over almost every sphere of the society would expand, and hostile attitudes of the government to every opposition become prevalent, leaving less room for the political veto points, and rising the political hazard in the political system (Henisz, 2000). Thus, the empowered ruling party

will feel freer and act arbitrarily in allocating more resources to well-connected companies, and feel less accountable to the underprivileged businesses and the masses for their resource allocation decisions. Therefore, businesspeople would care more about their political ties to the ruling party, due to the potential increase of these connections' effects on their firms' outcomes. In other words, as the market becomes more open to the arbitrary interventions of the government, the political tie-firm outcome relations become more prominent than they were before. Accordingly, the related hypotheses are as below.

H₃: The positive effect of tie-intensity on the firm outcomes will increase as the political empowerment increases.

H₄: The positive effect of tie-depth on the firm outcomes will increase as the political empowerment increases.

Methodology

Sample

The Turkish electricity sector, chosen for this study, is a highly regulated industry which makes it a proper case to observe easily ties between firms and politicians and to predict their impacts on firm outcomes. Furthermore, the government's interventions in the electricity market, as well as its subsidies to increase electricity production make the sector a representative example of a state-dependent business system. Moreover, the chosen period, 2004-2015, contains an increase in the political power of the ruling party, which makes it proper to examine the effect of political empowerment on the tie-outcome relationship.

The sample contains the electricity generation companies that had operated during the period of 2004-2015. The sample was selected from the list of energy companies prepared by the Energy Market Regulatory Authority (EMRA). The list also contains information about all the licenses granted to the companies in the production market from 2003 to 2015. From the list, we initially selected 88 companies out of 1004 companies on the list by using the selection criteria of being established in 2004 or earlier and continuously operated during the entire period, being focused on the energy production rather than distribution, and having a stable shareholder structure during the period. With a further investigation, we realized that some electricity companies established subsidiary companies for their every facility. Hence, in order not to recount the same political ties for the different subsidiaries of the same electricity generation company, these subsidiary firms are aggregated under the main electricity generation company. While aggregating, only the subsidiaries that have exactly the same shareholders and board members were considered. Thus, the final sample size of the study was of 74 firms.

Data Collection

We drew upon Özen et al. (2018) for the data collection strategy. Accordingly, we first collected information about the firms' representatives (owners, board members and top managers) from searches in the trade registry gazettes. We specified approximately 600 different names for the 74 companies during the 11-year period. Secondly, we collected the news that reflected any relationship between firm representatives and politicians for using the names of firms' representatives as keywords in the two national newspapers, which were only newspapers that have archives for the 2004 and 2015 period, namely, *Milliyet* and *Cumhuriyet*. Following Özen et al. (2018)'s study, we coded the key events that politicians and businesspeople came together, such as opening ceremonies, official meetings, award and signing ceremonies, official visits and invitations. Furthermore, we scanned other non-periodical sources such as local papers, company websites, curriculum vitae of the representatives, and biographies to collect more information about the sample, and to better evaluate and code the quality and nature of ties between businesspeople and politicians.

Measurement of the Variables

The dependent variable of the study is firm's outcome or performance, which is simply defined as the goal achievement. We used installed capacity as a measure of firm's outcome. The installed capacity refers to the realized capacity of the firms and defined in the

licences of that specific facility for each year. Instead of profitability measures such as ROI, ROA, we used installed capacity as a performance measure because of several reasons. First, since the electricity production firms in the sample are mostly not publicly owned, and therefore, their financial statements were not available publicly. Secondly, since electricity generation industry is highly regulated by the political authority through EMRA, profitability depends largely on governmental decisions, on for example pricing, rather than strategic decisions of individual firms. Therefore, we think that installed capacity (MWe) of a firm obtained is more appropriate and available performance indicator in the electricity generation in Turkey. The data for installed capacity were on the list provided by EMRA.

The tie-frequency was coded as the times of events specified above in which politicians and businesspeople came together for each year for the focal company. In order to coded as an event, the politician and the businessperson must be in dialogue with each other and their relationship should be explicit. Similarly, for the tie-scope, we calculated the number of different politicians that a firm representative came together. Conducting Exploratory Factor Analysis (EFA), we combined the tie-frequency and tie-scope measures because of the high correlation coefficient between them (0.93), and obtained the tie-intensity measure for a company each year.

In order to measure the tie-depth, we first specified the weights for politicians' position power that would represent the importance of the political tie. Considering the power structure in the Turkish government system, we assigned weights between 1 (the least powerful) and 10 (the most powerful) in a descending manner to the positions of the prime-minister, the minister, the deputy, party high council member, and local politician (e.g., the head of local party organization or mayor), respectively. For the second sub-dimension, political tie engagement, we specified the weights that would represent the degree of resiliency of different ties. Considering the cultural characteristics of the Turkish society, we assigned weights between 1 (the least engaged) and 10 (the most engaged) in a descending manner to the relationships of kinship, friendship, business partnership, party candidanship at local or national level, party membership, fellow townsmanship, consultancy to the governmental bodies, and membership in foundations, and business associations, respectively. To determine the categories to which detected ties of a firms belonged, we conducted deeper analyses of CVs, biographies, and news that provided personal informations about the parties of the ties. We added the tie importance value of the firm to the tie engagement score which is calculated by multiplication of the value of relationships and the position value of the tied politician. Consequently, we reached a composited tie-depth value for every firm.

In the calculation of the tie-intensity and tie-depth, the value of each year has been added to the next year. In other words, these values of firms are calculated cumulatively, due to the fact that these ties and the tied politicians are not specific to only one year. Instead, for example, if one firm has a tie with a politician in the year "t" this will continue in the year "t+1".

The moderating variable (the political empowerment of the government) of the study is measured through the political hazard value of Turkey in the political constraint index (POLCON index) developed by Henisz (2000). According to the Henisz and Delios (2004), as the political veto points in front of the states or government decrease, the political hazard situation rises. Decreasing political hazard values correspond to increasing values of political power of the political party in power. Therefore, the inverse of the political hazard value of Turkey refers to the political empowerment. The POLCON index values of Turkey have stable values between 0,77 and 0,72 within the period of 2002-2009, however it decreased drastically to 0,37 in the year of 2010, continued at that level until 2015. We calculated the political empowerment of the ruling party through the inverse of political hazard value of Turkey, as 1- political hazard value of the year.

The control variables that were considered to be effective on the dependent variable were identified as market experience, holding affiliation, facility type of the firms, the total

electricity generation of Turkey per year and the initial installed capacity of firms.

Analyses

In order to test the hypotheses of the study, E-views 10 and Stata 14 programmes were utilized. The E-views programme was used to decide which panel data analysis test (either, fixed, random effect or pooled OLS regressions) should be implemented. According to the Hausman test results the random effect test was convenient for analysing the relation between installed capacity and political ties.

In the analysis, the effect of each year's tie-intensity and tie-depth values was regressed on the next year's dependent variable, one-year time lag, due to the fact that a political tie's effect could not be realized in the same year but at least in the next year's firm outcome due to the lagged effect of ties. At this point, it is important to note that, in this study only the political ties to the government have been investigated. Ties to the opposition parties are not in the scope of the study. The reason behind this is to evaluate the effect of incremental change in the government's political power.

Findings: The effect of political ties on firm outcome

The step-wise regression test results and the evaluation of hypotheses according to test results are given below.

Table 1. Random effect regression results

Installed Capacity						
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Tie-Intensity	.092 (.146)	-	.066 (.412)	.291 (.041) *	.056 (.555)	.390 (.009) **
Tie-Depth	-	.066 (.193)	.032 (.614)	.018 (.775)	.028 (.672)	-.058 (.432)
Pol.Empowerment X Tie-Intensity	-	-	-	-.353 (.055)	-	-.746 (.004) **
Pol.Empowerment X Tie-Depth	-	-	-	-	.020 (.838)	.299 (.029) *
Political Empowerment	-.834 (.030) *	-.837 (.029) *	-.837 (.029) *	-.598 (.138)	-.874 (.039) *	-.876 (.038) *
Market Experience	.145 (.000) **	.144 (.000) **	.142 (.000) **	.139 (.001) **	.143 (.000) **	.138 (.001) **
Holding Affiliation	.252 (.547)	.216 (.606)	.234 (.580)	.252 (.553)	.231 (.587)	.228 (.593)
Facility Type	-.591 (.168)	-.612 (.155)	-.604 (.162)	-.602 (.166)	-.606 (.163)	-.620 (.155)
Initial Capacity	.473 (.001) **	.485 (.000) **	.472 (.001) **	.458 (.001) **	.474 (.001) **	.469 (.001) **
TR. Electricity Generation	8.33 (.069)	8.88 (.054)	8.59 (.063)	8.60 (.063)	8.63 (.063)	9.14 (.049) *
Constant	.433 (.541)	.294 (.679)	.379 (.029) *	.301 (.138)	.385 (.595)	.294 (.685)
Wald Chi²	370.37	369.74	370.23	375.09	369.79	381.58
Overall R²	.33	.33	.33	.33	.33	.33

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

The stepwise regression test results show that Model 6 is the best in predicting the installed capacity. Accordingly, the tie-intensity has a significant positive effect on the installed capacity, yielding support to Hypothesis 1. However, as the ruling party become politically empowered, the tie-intensity's effect on the dependent variable surprisingly turns into negative, which falsifies Hypothesis 3. As for the tie-depth, its effect on the dependent

variable is not significant, which requires the rejection of Hypothesis 2. However, when it interacts with the political empowerment, its effect on the firm outcome turns into positive and significant, which supports Hypothesis 4.

Discussion and Conclusion

This study sets out both to develop a more refined conception of CPTs by using the insights from the Turkish context, and to examine how the firms' political ties' effect on firm outcome is moderated by the increasing political empowerment of the ruling party in a state-dependent context.

As a first contribution of the study, we proposed a two-dimensional concept of CPTs with tie-intensity and tie-depth. We define the tie-intensity as the extent to which businesspeople from a firm are connected to what number of various politicians from the government (tie scope) and how frequently they meet them (tie frequency). We define the tie-depth, on the other hand, as the degree of importance of politicians which businessperson is connected (tie importance) and the degree of engagement between them (tie engagement). We believe that this conception is more comprehensive to capture different aspects of CPTs, and also more valid to measure CPTs in Turkey, as well as in other countries similar to Turkey regarding business systems. This is consistent with the arguments for variations across countries in terms of ways of establishing ties (Fisman, 2001; Lawton et al., 2013; Shaffer & Hillman, 2000). In the state-dependent business system like Turkey, informal ties are so prevalent and dominant that in some cases informal ties may be the basis for the formal ties. Therefore, we argue that boundaries between informal and formal ties blur in Turkey. Ties regarded as formal such as businesspeople's political party memberships, having business partnership with politicians, or having employer-employee relationships with politicians are built through and embedded in kinship, friendship, fellow-townsmanship or political comradeship, which are regarded as informal ties in the literature. However, we also argue that the connections between politicians and businesspeople cannot be limited to these embedded relations. Rather, depending on the institutional and cultural characteristics of the business systems, these two parties may come together in many peculiar events that result in political linkages. Our study reveals that due the high dependence of businesspeople on the state as well as the dominance of patrimonial authority of the state, businesspeople personally visit or invite politicians to show their respect to the authority, they frequently come together in meetings, ceremonies, and social gatherings, which help them build political connections. Therefore, based on contextual differences, we expand the formal-informal ties dichotomy in the CPT literature by defining two dimensions of political ties.

As for the second contribution of the study, we expand the CPT literature, which has been preoccupied with radical and unexpected changes in the economic and political systems (Dieleman & Sachs, 2006; Siegel, 2007), by including a gradual change in politics, political empowerment of the ruling party, which has recently been common across many countries, (Ottoway, 2003). Regarding the moderating effect of political empowerment on the political tie-firm outcome relationship, however we obtained mixed results. Although tie-intensity has a positive and significant effect on the firm outcome as we expected, its positive effect unexpectedly turned into negative as the ruling party became politically empowered. On the other hand, although tie-depth has no significant effect on firm outcome in contrast to our expectation, its interaction to the political empowerment provides positive and significant effect on firm outcome as we expected.

Thus, the most striking and unexpected finding of this study is that the tie-intensity's positive effect on firm outcome turns into negative one when it is interacted with the increasing political power of the ruling party. A possible explanation for this unexpected finding might be related to the reverse relationship between legitimacy-seeking and political power of the ruling party. In Turkey, since the ruling party at the study period, the AKP, contended for establishing its legitimacy in the eye of both the society and other state institutions during the initial years of its ruling, the government was still attaching importance to gaining support from all spheres of the society, including business, having

relations with the ruling party through meetings with them might be enough somehow to get beneficial results for the firms. However, the results also showed that, the tie-intensity harms the firms' installed capacity as the ruling party's political empowerment increases. This result might further indicate that, when the political empowerment occurs, meeting with politicians as more diverse and frequent as possible decreases the firm's performance. This implies that as the ruling party increasingly consolidated its political power, its concern for seeking socio-political legitimacy from the society including businesses decreases, becoming less and less responsive to the demands of businesspeople who met them at different levels of government. This also might be related with the increasing polarization from 2010 onwards in the Turkish politics (Bedirhanoglu et al., 2020). Especially with the political empowerment, the government wanted businesspeople to stand behind the ruling party against opposition both in the parliament and the society. Therefore, in the case of higher political empowerment, unless businesspeople have strong and deep connections to the upper echelons of the ruling party, i.e., enhancing tie-depth instead of tie-intensity, they will risk their performance even if they have political connections with considerable tie-intensity. Thus, we can conclude that the contingent value of tie-depth would be far greater than tie-intensity when the political empowerment of the ruling party is higher.

Overall, our findings provide some support for the conceptual premises of the study. First and foremost, depending on the country's political and cultural context, there might be different dimensions of ties that arise from accustomed ways of establishing and maintaining political connections in that country. Secondly, consistent with previous studies of the mixed results of CPTs (Sun, Mellahi, et al., 2011, 2015; Sun et al., 2010; Yan & Chang, 2018) it can be interpreted that political connections of firms have varying effects on the firm outcomes depending on the environmental conditions. However, the existing study has provided a deeper insight that moderating effects of changes in the environmental conditions, here increasing political environment, on the political tie-performance vary according to different dimensions of corporate political ties, here, tie-intensity and tie-depth. This result implies that companies may follow different political tie strategies according to the level of political empowerment of the ruling party; tie-intensity in the low-political empowerment period and tie-depth in the high-political empowerment period.

References

- Bedirhanoglu, P., Dölek, Ç., Hülagü, F., & Kaygusuz, Ö. (2020). Introduction: Putting The AKP- Led State Transformation in Its Neoliberal Historical Context. In *Turkey's New State in the Making: Transformation in Legality, Economy and Coercion* (pp. 1–12).
- Buğra, A. (1994). *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study* (1st ed.). Albany: State University of New York Press.
- Buğra, A., & Savaşkan, O. (2014). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dieleman, M., & Sachs, W. (2006). Oscillating between a relationship-based and a market-based model: The Salim Group. *Asia Pacific Journal of Management*, 23(4), 521–536.
- Fisman, R. (2001). Estimating The Value Of Political Connections. *The American Economic Review*, 91(4), 1095–1102.
- Henisz, W. J. (2000). The institutional environment for economic growth. *Economics and Politics*, 12(1), 1–31.
- Henisz, W. J., & Delios, A. (2004). Information or influence? The benefits of experience for managing political uncertainty. *Strategic Organization*, 2(4), 389–421.
- Lawton, T., McGuire, S., & Rajwani, T. (2013). Corporate Political Activity: A Literature Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15(1), 86–105.
- Ottoway, M. (2003). *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism* Carnegie Endowment for International Peace Washington DC.
- Özen, Ş., & Akkemik, K. A. (2012). Does Illegitimate Corporate Behaviour Follow the Forms of Polity? The Turkish Experience. *Journal of Management Studies*, 49(3), 515–537.
- Özen, Ş., Önder, Ç., & Öztürk, D. (2018). *Türkiye'de Büyük Sanayi Kuruluşları Siyasi Partilerle Bağlantılarını Nasıl Yönetiyor? Partilerle Bağlantı Stratejilerinin İktidar Değişikliklerine Bağlı Olarak Değişmesi ve Örgütsel Performansa Etkileri*. TÜBİTAK-SOBAG Project No: 116R052, Ankara.
- Peng, M. W., & Luo, Y. (2000). Managerial ties and firm performance in a transition economy: The nature of a micro-macro link. *Academy of Management Journal*, 43(3), 486–501.
- Shaffer, B., & Hillman, A. J. (2000). The Development of Business-Government Strategies By Diversified Firms.

- Strategic Management Journal*, 21(August 1999), 175–190.
- Siegel, J. (2007). Contingent Political Capital and International Alliances: Evidence from South Korea. *Administrative Science Quarterly*, 52(4), 621–666.
- Sun, P., Mellahi, K., & Wright, M. (2012). The contingent value of corporate political ties. *Academy of Management Perspectives*, 26(3), 68–82.
- Sun, Pei, Mellahi, K., & Liu, G. S. (2011). Corporate governance failure and contingent political resources in transition economies: A longitudinal case study. *Asia Pacific Journal of Management*, 28(4), 853–879.
- Sun, Pei, Mellahi, K., & Thun, E. (2010). The dynamic value of MNE political embeddedness: The case of the Chinese automobile industry. *Journal of International Business Studies*, 41(7), 1161–1182.
- Sun, Pei, Mellahi, K., Wright, M., & Xu, H. (2015). Political Tie Heterogeneity and the Impact of Adverse Shocks on Firm Value. *Journal of Management Studies*, 52(8), 1036–1063.
- Sun, Pei, Xu, H., & Zhou, J. (2011). The value of local political capital in transition China. *Economics Letters*, 110(3), 189–192.
- Whitley, R. (1999). *Divergent capitalisms: The social structuring and change of business systems*. New York: Oxford University Press.
- Wu, W., Wu, C., & Rui, O. M. (2012). Ownership and the Value of Political Connections: Evidence from China. *European Financial Management*, 18(4), 695–729.
- Yan, J. Z., & Chang, S. J. (2018). The contingent effects of political strategies on firm performance: A political network perspective. *Strategic Management Journal*, 39(8), 2152–2177.